

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

IX

**ВИЗВОЛЬНИЙ
ШЛЯХ**

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

**LIBERATION
PATH**

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine
Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

№ 9 (131), September, 1958, Vol. XI.

Редагує Колегія

Редактор Літературного Відділу

Проф. д-р В. Державин

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація:

237, Liverpool Road, London, N. 1., Tel.: NORth, 1828

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1958 РІК

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	2 ф. 10 ш.	1 ф. 5 ш.	13 ш. 6 п.	4 ш. 6 п.
Австрія ...	60 ш.	33 ш.	18 ш.	6 ш.
Аргентина	78 пезів	39 пезів	20 пезів	7 пезів
Бельгія ...	260 б. фр.	132 б. фр.	71.50 б. фр.	24 б. фр.
В. Британія	2 фунти	1 фунт	11 ш.	3 ш. 9 п.
Канада ...	7.50 дол.	4 дол.	2.25 дол.	75 цент.
Німеччина	14 н. м.	7.50 н. м.	4.20 н. м.	1.40 н. м.
Парагвай .	140 гуар.	70 гуар.	36 гуар.	12 гуар.
США	7.50 дол.	4 дол.	2.25 дол.	75 цент.
Франція ..	1960 ф. фр.	1000 ф. ф.	500 ф. фр.	170 ф. фр.
Швеція ...	24.80 кор.	12.50 кор.	7.20 кор.	2.40 кор.

В інших країнах — у перерахуванні на валюту даної держави

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лисовського

Printed by Ukrainian Publishers Ltd., 237 Liverpool Rd., London, N. 1.

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І КУЛЬТУРНО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 9/57 (131)

ВЕРЕСЕНЬ, 1958

Річник V (XI)

Зміст IX-ої книжки

Д. ШАЛДІЙ	: ГОЛОДОВІ ЗЛОЧИНИ МОСКВИ В УКРАЇНІ	963
Михайло ПАВЛЮК	: КООПЕРАЦІЯ В ССРСР	971
Г. ВОЛОДИМИР	: ОСІННІ РЕФЛЕКСІЇ	977
Мартин СУЛЯТИЧ	: КИТАЙ І УКРАЇНА (закінчення, 4)	978
Василь ЛУШВ	: ІМПЕРАТОР СВЯТОСЛАВ ЗАВОЙОВНИК	991
Мгр Роман КУХАР	: ДРАМАТИЧНЕ МИСТЕЦТВО В АВАНГАРДІ НАЦІЇ	1000
Джон КІТС	: З ПОЕМИ «ЕНДІМІОН»; СОЛОВЕЙ (переклав Яр Славутич)	1003
Люба ВІТОШИНСЬКА	: ВІДОМЕ Й НЕВІДОМЕ ПРО МАРКА ВОВЧКА (продовж., 4)	1006
Й. К. Ф. ШІЛЛЕР	: СВЯТО ПЕРЕМОГИ (переклав В. Державин)	1018
Ю. Т.	: КНИЖКА	1020
Лев БИКОВСЬКИЙ	: З ГАЛІФАКСУ ДО НЬЮ-ЙОРКУ (спогади)	1021
Й. В. ГЕТЕ	: ІЗ КНИГИ «ЗАХІДНЬО-СХІДНІЙ ДИВАН» (переклав В. Державин)	1027
Проф. Г. ВАЩЕНКО	: ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ ШКОЛИ (спогади, 12; закінчення)	1029
	: ІЛІЯДИ ГОМЕРОВОЇ ГАММА (закінчення; переклав В. Державин)	1043
Шарль БОДЛЕР	: ПРИВЕРНЕНА ПІДНІСТЬ	1049
Джеймс-Олівер КЕРВУД	: ДОЛИНА МОВЧАННЯ (продовження, 2; переклав Од)	1050
Д-р Марія МИКУЛОВИЧ	: ВПЛИВ ПОЕЗІЇ ГОРАЦІА НА КИЇВСЬКИХ НЕОКЛЯСИКІВ (продовж., 3)	1068
З нових видань		
Юрій Тис	: КНИГА ПРО ПІДСОВЕТСЬКУ ДІЙСНІСТЬ	1074
В. Державин	: ЖУРНАЛ МОЛОДИХ	1075
	: ПРЕСОВИЙ ФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»	1079

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»
ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

"Library & Book Supply"
1, Barvon St.,
Glenroy 9., Victoria.

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj,
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal,
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

P. Shevchuk, Esq.,
140, Bathurst St.,
Toronto, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy",
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytvynovych,
a/c V. Kolesnikovich,
Villa Alta, Encarnacion.

США:

Very Rev. Paul Falco,
29 Wilson Str.,
Rochester 5, N.Y., U.S.A.

Дітройт і околиця:

M. Fedyshyn
6786, Memorial St.,
Detroit, 28, Mich.

Нью-Йорк і околиця:

H. Cebrij,
721 E-6th Str.,
New-York City, N.Y.

Клівленд і околиця:

T. Wasylyk,
4306 Wood Avenue,
Parma 29, Ohio.

ТУРЕЧЧИНА:

Sotnik Mikola Zabello,
Istanbul,
Beyoglu Posta Kutuso 224

ФРАНЦІЯ:

"L'Ukrainien"
26, Rue de Montholon,
Paris 9 e.

ШВЕЦІЯ:

J. Kostiw,
Box 759,
Stockholm, 1.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 3 шіл. 9 п.
Всіх наших Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо
розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси про-
симо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ НА ЧУЖИНІ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УКРАЇНСЬКУ САМОСТІЙНУ СОБОРНУ ДЕРЖАВУ!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТИТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИСІДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА ВСЮДИ РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ ЕМІГРАЦІЄЮ!

Д. ШАЛДІЙ

ГОЛОДОВІ ЗЛОЧИНИ МОСКВИ В УКРАЇНІ

... по селах їли людське м'ясо
І хліб пекли з розтертої кори...
Дивилися голодні діти ласо
На спухле тіло вмерлої сестри...
... Тоді по хліб до міста йшов селяк
І там лягав, вмираючи на брук...

Ось так описує поет-письменник Юрій Клен голод 1933 року в Україні.

У цьому, 1958 році минає 25 років з того часу, коли московський сатрап ужив супроти окупованої, але нескореної України пекельний засіб — організований штучний голод, щоб перетворити український народ у своїх слухняних рабів.

Та не тільки сьогоднішні злочини Москви стискають нам серце; коли оглянемося назад, — побачимо весь жах нечуваних у світі злочинів, які діються в Україні більше ніж 300 років під кривавим московським чоботом. Ці злочини зафіксовані в нашій історії, в художній літературі, в розповідях, мемуарах, в офіційних урядових документах тощо. Навіть більше — сьогодні в Україні маємо ще живих свідків трьох голодових облог, що їх застосувала Москва для знищення українського народу в 1891, 1921 і 1932/33 роках. Ці жакливі дати пекельних московських злочинів у житті українського народу відомі вільному світові. На жаль, він так загіпнотизований московською пропагандою «співіснування» та «мирного курсу», що й забув що ті злочинні дати є грізною для нього пересторогою.

Коли в річницю 25-річчя голодового злочину Москви в Україні оглянемося назад, аж до часів царювання в Московщині Петра I-го, в старовинних книгах козаків-запоріжців прочитаємо: «З півночі, від Москви, прийдуть злочини і лукавства». І ці злочини-лукавства прийшли в Україну з Москви вже в 1710 році. «Москва умисно хотіла військо козацьке вигубити. І для того одних тяжкими роботами помордувала, других голодом поморила, а інших борошном гнилим, отрухлим з ящерами і вапном помішаним, потруїла». (З урядових щоденників гетьманської канцелярії на Україні).

Голод і отрута — це були ті головні злочинні засоби Москви, що вона їх вживала ще 300 років тому супроти України. Другим московським злочином коронованих розбійників було грабування України за часів цариці Ганни Йоганівни, курляндської герцогині. В 1737 році московський міністер Волинський у та-

емному листі звітував цариці: »До самого в'їзду мого на Україну не думав я, що така вона спустошена і таке множество тутешнього народу з голоду і нужди пропало. І тепер не залилося й стільки хліборобів, щоб їм самим для себе збіжжя посіяти... Багато поля залишилося без засіву, робити немає кому і немає чим. Хліб і робочий скот забрано нашим військом, а через це всі обивателі українські, а особливо козаки й мужики, прийшли до крайньої нужди і бідності. В поселеннях обивателі голодні помирають, а ще треба стягти 30 тис. мір муки, провіант і фураж«. (Листування Волинського з Біроном).

Російська історія стверджує ще й третій жахливий злочин московських володарів на землях України. »Завоювавши Новоросію, — пише С. Платонов в «Історії Росії», — цариця Катерина II-га відбула подорож по новопридбаних землях у 1787 році. Запорозьку Січ вона розігнала ще в 1775, отже ніяка небезпека від козаків їй не загрожувала... Подорож Катерини Дніпром мала дуже велику урочистість та парадність. Потьомкін приготував для неї дуже багато ефектовних декорацій, будуючи швидко села там, де їх в дійсності не було, зганяючи до Дніпра народ з далеких місцевостей«. (С. Платонов: »Учебник Русской Истории«, 1945 р., стор. 269). А в документах урядової канцелярії Потьомкіна знаходимо такі записи про стан в Україні під час подорожі Катерини: »Через Україну проходять російські полки й команди і чинять самоуправство. Вони забирають припаси, харчі і одяг, поводяться дуже брутально з населенням. З усіх боків підіймається плач, стогін і лемент козацтва і народу, навіть найбільш покірливі перед московською царицею почали нарікати, що так далі бути не може, всі загинуть від знущань, грабежів і голоду«.

Таким чином лиш протягом 75 років Москва влаштувала в Україні три голодові «імпрези», щоб закувати українське населення в »старшобратерські« кайдани та зломити боротьбу за державну самостійність України. Нищення українського народу організованим голодом продовжувалось Москвою й далі. Для того найвищі московські управителі використовували кожную нагоду, щоб організувати голод на українських землях. Вони створювали його штучно або ж використовували для того наслідки періодичної посухи.

Голод, як зброю проти поневолених Москвою народів, виправдував і улюбленець Леніна »пролетарський« письменник Максим Горький (Пешков). У своєму романі »Клім Самгін« Горький від імені Самгіна писав: »Ніхто з іногородців Росії не любить. Вона жадібна і жорстока. Росіянин історично звик жити за рахунок іногородців, тому він їх і використовує. Росіянин є заздрисний, якщо сам голодує, хоче щоб інші також голодували... Немає ні однієї держави, у якій існувала б така протилежність національних інтересів, як в Росії: поляки не розуміють грузинів, українці — росіян, башкири — чужонців, киргизи — тюр-

ків, татари — мордву і т. д. і т. д. ... Коли б я мав владу, заселив би Сибір іногородцями, перевіз би їх до Якутії, на Камчатку і взагалі в глухі голодні місця. Хто з них виживе — нехай живе, хто помре — нехай помирає». (М. Горький: «Клім Самгін», Москва 1947 р., стор. 230, 341).

Про черговий голод в Україні є і в документах за царювання Олександра III-го. В згаданій вже «Історії Росії» (стор. 353) Платонов пише: «В 1891/92 роках цар Олександр урятував Поволжя від голоду, організувавши для нього допомогу хлібом з «южних окраїн Росії» (України — Д. Ш.). Царська акція великої допомоги голодуючим ще більше зміцнила за ним славу «миротворця». Але про те, що через безоглядне грабування українського населення коронований злочинець-«миротворець» нищив шляхом голоду в 1891 році українське населення, «Історія Росії» мовчить!

Поль Половецький у статті «Три дати — 1891-1921-1933» («Вісник», ООЧСУ, травень 1958 р., стор. 12) про голод в Україні в 1891 р. посилається на історика С. С. Ольденбурга, який написав: «Як тільки в Петербурзі стало відомо, що посуха знищила на Поволжі весь урожай озимих і ярових хлібів, імператор дав наказ: усі ешелони з хлібом, що знаходяться в дорозі до портів Балтійського і Чорноморського морів, негайно повернути назад і спрямувати на Поволжя. І всі ешелони Лібаво-Роменської залізниці, що по ній перевозився хліб з України на північ і південь, змінили свій напрям і посунули на Поволжя»...

А в Україні? Збіжжя в ешелонах з України спрямовано на Поволжя, а українське населення з благословення «миротворця» давив своїми кістлявими руками московський цар-голод. Про голод в Україні в 1891 р. маємо мало документів, а варто було б їх витягти на денне світло, щоб до довжелезного ланцюга наших обвинувачень Москви в її злочинах додати ще одне звено.

Мало маємо документів і про українську революційно-визвольну боротьбу в 1905 році, коли спільно з розбійницькими екзекуціями російської жандармерії українського селянства, в Україні грабувався хліб, майно, худоба і т. п. Жандармерія руйнувала цілі села, вішала та засилала масово на каторгу українське населення лише за те, що воно в справедливій боротьбі за своє визволення збройно повстало проти московської неволі, проти злочинів Москви.

Москва наказала своїй експозитурі в Україні «урочисто» відсвяткувати 40-річчя створення комуністичної партії в Україні в 1918 році. Але московські володарі ані словом не згадують, що 1918-1921 роки, це ті роки, коли Ленін московськими червоними багнетами окупував Україну. Відправляючи в 1919 році нові червоні збройні сили проти українських національних армій, Ленін промовляв до червоної армії: «Ваша перемога над жовто-блакитною сволоччю — це хліб для наших голодуючих жінок і дітей. Багнетом здобуйте для нас хліб!» Грабування

українського народу очолив сам Сталін, який організував на загартаних українських землях московську Чека, «продотряди», «чони» (збройні загони спеціального призначення) та запровадив червоний терор.

Приборкувати воюючу Україну та здобувати для Москви хліб багнетом кинулись допомагати й імперська білоармійщина Денікіна, Врангеля та інших царських генералів — запеклих ворогів Української Незалежної Держави. 14 грудня 1919 року Денікін видав наказ ч. 175, у якому записано, що всі росіяни, незалежно від їх політичного переконання, боряться за збереження єдиної неділимої Росії.

Чергова посуха, беззастережне грабування України, війна між білими і червоними на українських землях були спричинниками голоду в Україні в 1921 році. Посуха охопила також і Поволжя, від Астрахані до Вятки, що викликало дуже велику тривогу у Москві та звернуло безпосередню її увагу на поволзькі землі. Про голод на Поволжі заговорили всі нараз, бо існування його не викликало ніякого сумніву, але про голод в Україні Москва перед світом вперто промовчувала. Спеціальним декретом Совнаркому в липні 1921 р. Поволжя було цілковито звільнене від продподатку і «продразв'ясток». А в Україні, як писав «Комуніст» (пресовий орган ЦК КП(б)У), «ударні» продзагони до зернини випомповували хліб для голодуючих «братів» Поволжя. Україна конала з голоду, а від портів Чорного та Озівського морів сунули ешелони з українським хлібом на Поволжя. Лише аж в грудні 1921 р., на сесії 4-го Всеукраїнського з'їзду рад Мануїльський заявив про голод в Україні, запитуючи у присутніх: «Де вихід?»

Вихід був, бо посуха охопила собою лише українські південні землі, а загальний урожай зернових по всій Україні дорівнював 277 міл. пудів. Ці відомості офіційно подав сам нарком земельних справ УССР Клименко. Але за цей час Москва вивезла з України понад 200 міл. пудів зерна. Сам Клименко ствердив на з'їзді в грудні 1922 р., що в Україні вже реквізовано лише у південних округах 90 міл. пудів хліба, себто в тих округах, у яких найлютіше шалів голод.

Поль Половецький в своїй статті «Три дати», про яку ми вже згадували, пише: «Треба віддати справедливість, що уряд звернувся з закликом до всього світу про допомогу. В містах були організовані спеціальні комітети, і то для успіху їх праці були добрані поважні, відомі люди, переважно з бувших земських діячів. Були видані мільйонними тиражами плякати і відозви до населення про проведення збіркових акцій... АРА, створена в США (під головуванням Герберта Гувера — Д. Ш.), розгорнула широку допомогову акцію в Україні і на Приволжі».

Що московський уряд звернувся з закликом до всього світу про допомогу — відповідає правді. Але про допомогу для По-

волжя, а не для України. Що були організовані спеціальні комітети (компомголи) — це також правда, але до комітетів в Україні увійшли не «поважні, відомі люди, переважно з бувших земських діячів», а призначені від партії різні наставники над українським населенням. Замість допомоги, вони реквізували хліб у селянства, організували отарне «общественное пітаніє», яким користалися тільки вибранці та фаворити партійних наглядців.

Факти? Ось декілька з них: в с. Червоногригорівка на Дніпропетрівщині завідуючим дитячим будинком під час голоду був призначений комуніст Ковальов. До його призначення будинком завідувала дружина колишнього викладача семирічки Іщенко. Її усунено, як клясово-ворожий елемент. АРА, коли їй було вже дозволено, постачала в 1922 р. продуктами харчування дитячий будинок. Ковальов харчував у будинку всіх спецуповноважених, а діти протягом 3-х місяців 1922 року вимерли з голоду, дизентерії та тифу (308 осіб).

На манганових копальнях Нікопіль-Марганець було організовано для робітників «общественное пітаніє», яким завідував комуніст Кузнецов. Від АРА допомоги не одержувано. Члени комітету (компомголу) реквізували на селах тварину, збіжжя, мук, крупу, товщі, які використовувалися в «общественном пітанії». Селяни та робітники копалень із селянства були позбавлені права користатися «общественним пітанієм». Вони помирали з голоду; робітники із селян мусіли щоденно відпрацювати в копальнях 8 годин. Партійна ж зграя всіх численних партосередків та комсомольський актив, очолений Новіковим, жирували на «общественном пітанії». (Автор цієї статті також в ті часи працював у копальнях і жахливо голодував — Д. Ш.).

Правдою є також, що «були видані мільйонними тиражами плякати і відозви», у яких закликалося допомагати... голодуючим «братам» від Астрахані аж до Вятки. Про Україну в плякатах ні словом не говорилося. Але чи були такі відозви і плякати у Саратові, Самарі, Вятці, які б закликали допомагати голодуючій Україні?!

Можна навести факти також і про м. Нікопіль, де головою компомголу був комуніст Забелін, а його головним відпоручником комуніст Крючков — агент по «продразв'юорстке». Можна навести подібні факти і про низку інших сіл, у яких населення вмирало з голоду.

Член комісії Нансена, що відвідав Україну в 1921 р., писав: «Лани між Полтавою і Одесою, колись найбагатіші в Україні, лежать облогом. Всюди видно покинуті житла з обідраними стріхами, що їх з'їли голодні мешканці. На протязі сотень кілометрів не видно оброблених піль. Околиці Єлисаветграду, колись дуже багаті, тепер спустошені і виглядають пустелею. Видно дуже мало людей і жадної тварини».

Лише у січні 1922 року в Москві «представник УССР» уклав умову з представником АРА, у якій говорилося в першу чергу про деяку медичну допомогу для України. В травні 1922 року АРА порозумілася з Жидівським Розподільчим Комітетом (Джойнтом) і дозволила йому розпочати допомогу для жидів в Україні, а згодом розпочалася і досить мізерна, порівняно з допомогою для Поволжя, допомога АРА для України.

Однак і в такій жакхливій ситуації український народ продовжував вперту визвольну боротьбу проти московського поневолення. Про те свідчать навіть офіційльні повідомлення «Комуніста», про це свідчать і криваві морди Чека-ГПУ, у підвалах яких десятками тисяч гинув український національно-свідомий елемент.

Тимчасовий «відступ» Москви в часи НЕП-у закінчується в 1930 році. Московські верховоди плянують генеральний наступ на Україну і розпочинають організування штучного голоду, який охопив всі українські землі в 1932-33 рр. Ніякого «стихійного» лиха-посухи в 1933 році не було. За офіційними урядовими повідомленнями про виконання п'ятирічного пляну по ССРСР, у 1932 році було зібрано 70 міл. тонн збіжжя, зокрема в Україні 18 міл. тонн (1 мільярд пудів). Зібраного українського хліба в 1932 році вистачило б для прохарчування протягом року 55 мільйонів населення. Ввесь зібраний хліб в Україні був реквізований, а населення залишено на поталу московському цареві-голоду, що косив на всі боки, збираючи рясні жнива смерті. Московщина вивозила український хліб за кордон по демпінгових цінах, а большевицький цар-голод йшов по Україні і начиняв трупом гробовища.

В 1933 році не зверталась Москва за допомогою до західного світу, не видавала мільйонними тиражами на Поволжі плякатів, не закликала допомагати «братом» голодуючій Україні, не творила ніяких компотолів. Навпаки — хліб довжелезними ешелонами, так само як і в 1891 та 1921 роках, сунув з України на північ.

Коли в 1921 році Москва на ввесь світ галасувала про голод на Поволжі, у 1933 році вона не тільки вперто мовчала про голод в Україні, але й заборонила українському населенню вирушати за кордони України до Московщини, де хліба було вдовосталь. Загнавши українське селянство до колгоспів, позбавивши його середників існування, Сталін на глум і сміх оголошує, що «жити стало ліпше, жити стало веселіше».

Жакхливий зміст большевицького злочину супроти українського народу був зафіксований і в урядовій постанові «Про охорону соціалістичної власности», ухваленій в Москві 7. 3. 1932 року. Цей закон прирікав українське селянство на голодну смерть. Московські посіпаки з допомогою українських яничар забирали у селян усе, до останньої зернини, до останньої картоплини. Награбовані сільсько-господарські продукти большевики трима-

ли не тільки в коморах, а теж і під відкритим небом, від чого вони псувалися. Але це все пильно охоронялося, а за одну-дві картоплини, за три колоски, або жменю зерна, взятих з «соціалістичної власності» для голодних дітей, закон з 7. 3. карав карою смерті або довічним ув'язненням в концтаборах.

Не будемо описувати всіх страхів голоду 1933 року, бо про них написано вже багато. Для ілюстрації наведемо тільки такий образ з збірки оповідань Олени Звичайної «Оглянувшись назад»:

»... Ніч. Ми з вами спостерігаємо життя столиці УСССР з висоти балкону шостого поверху. Ледь-ледь блимають зорі вгорі... Ледь-ледь чується припиншений гомін великого міста внизу...

Ось чорним кажаном підлетіло накрите брезентом вантажне авто до наших воріт... зіскачили міліціонери... З'явився двірник нашого будинку, і за його допомогою полетіли тіла живих і мертвих до авта... Ще хвилинка, і авто, проїхавши пару кроків, спинилося біля сусіднього будинку, де виконало ту саму «операцію»...

Стогін і лемент живих, прикиданих мертвими, розрізує темне повітря травневої ночі. Такі деталі «операції» аж ніяк не зворушують працівників «робітничо-селянського» уряду УСССР. З повними, накритими брезентом автами мчать вони за межі міста, в поле, в ліс... Там викидають «вантаж» до глинищ, ярів і канав або й просто залишають нещасних у лісі... І так цюночі... Після такого «експерименту» лиш одиницям щастить знову доплентатись до Харкова...

Не свічки, а зорі присвічували нашим хліборобам у ці останні хвилини, не лікар, а смерть-визволителька рятувала їх від страждань своїм холодним, як крига, дотиком, не священик, а Бог приймав їхню сповідь-молитву і... душі...»

А ось урядовий документ замнаркома ОГПУ УСССР Карлсона. Карлсона.

Директива про втаємничення всіх справ про людодійство:
Харьков, 22. 5. 1933 г. Сов. секретно. Серия «К».
№ 17/198/к.

Всем нач. облотделов ОГПУ УСССР и Облпрокурорам.
Копия: Райотделам ОГПУ и райпрокурорам.

Отдел кодификации законов при Наркомюсте СССР письмом своим от 15/V с. г. за номером 175-К разъяснил:

Ввиду того, что существующим уголовным законодательством не предусмотрено наказание для лиц виновных в людоедстве, а потому все дела обвиняемых в людоедстве должны быть немедленно переданы местным органам ОГПУ. Если людоедству предшествовало убийство, предусмотренное ст. 142 У. К., те дела также должны быть изъяты из судов и следственных органов

системы Наркомюста и переданы на рассмотрение коллегии ОГПУ в Москве.

Это распоряжение примите к неуклонному исполнению.

Зам. Наркома
ОГПУ УССР (Карлсон)

Прокурор республики
(Михайлик)

Наведений таємний документ комісаріату юстиції свідчить, яких жажливих розмірів набрав в Україні голод у 1933 році. Розгляд справ пов'язаних з людодіством у народних судах набрав би не тільки розголосу у світі про голод в Україні, але й залишив би доказові сліди про московський злочин супроти українського народу в 1933 році.

Сьогодні дуже тяжко офіційально ствердити, скільки людей загинуло в Україні під час голодової московської облоги в 1933 році. Більшість дослідників твердить про 7 мільйонів померлих з голоду. Це дуже велика кількість, але вона свідчить, що не окремі одиниці з українського народу, так звані «буржуазні» націоналісти, як твердить Москва, а все населення України воювало проти Москви за власне національне і соціальне визволення з московської неволі, за здобуття незалежної Української Самостійної Держави. Однак і жажливий голод 1933 року не зломив визвольної боротьби українського народу.

За другою хвилею терору 1932-1934 років, прийшла й третя хвиля, так звана «ежовщина» 1937-1938 років. Так було аж до 1941 року, до вибуху другої світової війни між Москвою і Німеччиною. Воєнне лихоліття для України було жажливе. Українське населення стогнало під чоботом двох окупантів: німецького та московського загарбників. Проти нового окупанта, що захопив українські землі розпочала свої героїські бої Українська Повстанська Армія, лицарство якої здивувало весь світ.

В 1946 р. Москва ще раз вжила проти України випробувану нею зброю — голод. Про цей голод на еміграції маємо мало документів та матеріалів, але без сумніву і в 1946 році Москва вживала проти воюючої України ті самі методи, що й у 1921 та 1933 роках.

Сьогодні минає 25 років від страшного злочину Москви супроти українського народу. І мимо волі нагадуються слова Олени Звичайної в її оповіданні «Без могил і хрестів»:

«Брати і сестри! Пам'ять семи мільйонів жертв штучного голоду, організованого в Україні червоною Москвою, — пам'ять семи мільйонів, що загинули в муках без лікарів і священників, без могил і хрестів, вшануймо вставанням та хвилиною мовчанки!«

МИХАЙЛО ПАВЛЮК

КООПЕРАЦІЯ В ССРСР

Коротка аваліза стану кооперації в ССРСР і можливостей її розвитку у зв'язку з продажем колгоспам сільсько-господарських машин МТС-ів.

Тема аналізу стану кооперації в ССРСР набрала під цю пору значної актуальности у зв'язку з рішенням продати сільсько-господарські машини МТС-ів колгоспам. На Заході чути не мало голосів, що схильні тлумачити цей продаж як перший крок до перетворення колгоспів у досить незалежні, виробничого характеру, кооперативи. Також існує припущення, що перетворення колгоспів у радгоспи тепер не є в пляні Кремля. Такі погляди висуваються тими політичними течіями, що в кожному кроці Хрущова хочуть бачити ознаки певного відходу від принципів марксизму і лєнінізму.

У цій короткій розвідці ми не будемо докладно зупинятись на всіх етапах тиску Кремля на кооперацію всіх профілів, бо ці моменти є досить відомі. Нам видається більш потрібним навітлити проблему лиш у таких трьох аспектах: 1) Погляд К. Маркса, Енгельса, Лєніна і Сталіна на ролю кооперації в побудові соціалізму; 2) Теоретичне обґрунтування умов, при яких кооперація може існувати і розвиватись, як вільна кооперація; 3) Що дасть колгоспам хрущовська реформа МТС-ів?

1) В середині минулого століття ідейний бік кооперативного руху одержав повне окреслення у знаменитих Рочдейльських принципах, що були базовані на індивідуальній свободі членів кооперативної організації, на приватній власності на майно кооперації і на ідеї поступової мирної еволюції господарських відносин при допомозі розвитку кооперативного руху.¹⁾ Рочдейльські принципи вимагають соціальної неутраляности кооперації та підкреслюють її позакласовий і позапартійний характер. В основному на Рочдейльських принципах була побудована діяльність всіх кооперативних рухів, в цьому числі і в Росії до революції.

Зрозуміло, що Рочдейльські принципи не могли задовольнити К. Маркса та Енгельса. Їх мета — знищити приватну власність, у цьому числі і кооперативну власність, що є теж приватною. Вони це яєно зазначили в «Комуністичному маніфєсті».²⁾ Але з тактичних міркувань Маркс і Енгельс не виступали відверто проти Рочдейльських принципів, лише зазначали, що кооперація є тільки нікчемним паліативом і її слід використовувати як знаряддя в першому етапі диктатури пролетаріату, а пізніше треба відкинути.

Більш конкретно та різко окреслив своє ставлення до кооперації Лєнін на соціалістичному конгрєсі в Копєнгаєні в 1910 році, виступивши проти резолюції конгрєсу щодо кооперації. Конгрєс визнавав важливу ро-

¹⁾ Ці принципи одержали назву «Рочдейльських», бо були опрацьовані на конференції в англійському місті Рочдейль.

²⁾ К. Маркс і Ф. Енгельс — «Избрание сочинения», Москва 1951, Ф. I, стр. 45.

лю кооперації в класовій боротьбі. Ленін же підкреслював, що «кооперативи, не будучи організаціями безпосередньої боротьби з капіталом, можуть породжувати ілюзії, мов би вони є достатнім засобом вирішення соціальних питань».³⁾ І так, на цьому соціалістичному конгресі намітилися дві тактики марксистів у відношенні до кооперативних рухів. Марксисти-меншовики відстоювали тактику загравання з кооперативними організаціями з метою тримати їх під своїм впливом, а більшовики, в особі Леніна, відстоювали тактику поборовання Рочдейльських принципів кооперації. На Заході марксисти-меншовики своєю тактикою спромоглися поширити свої впливи на кооперативні рухи, хоч Рочдейльські принципи лишилися непорушними. Зате Ленін, по захопленні влади в Росії та по переіменуванні своєї партії з Соціал-Демократичної Робітничої Партії на Комуністичну Партію Більшовиків, низкою декретів повністю підкорив кооперацію державі,⁴⁾ почав використовувати її для цілей комуністичної партійної політики та висунув ідею творення, під повною контролею держави, виробничих кооператив, у тому числі і в сільському господарстві.⁵⁾

Сталін повністю здійснив ленінську ідею використання кооперативних форм для комуністичних експериментів. За Сталіна були утворені інвалідна, промислова і житлова кооперація та колгоспи, як зручні форми для обезвласнення селян, ремісників і домовласників. Ці форми дають змогу найзручніше експлуатувати найширші верстви населення. Всі советські кооперативи є кооперативами лише за формою і назвою. А за їх суттю це є державні підприємства ССРСР. Водночас советська пропаганда веде постійну рішучу боротьбу проти Рочдейльських принципів кооперації на Заході.⁶⁾ Сталін окреслив пропозицію Саніна та Венцгера продати колгоспам сільсько-господарські машини МТС-ів як крок, що суперечить основам марксизму і є зрадою справи пролетаріату.⁷⁾ Але його рішуче заперечення продажу колгоспам сільсько-господарських машин МТС-ів не означає, що сам Сталін вважає колгоспи дійсно вільними кооперативами, які, одержавши сільсько-господарські машини, могли б економічно унезалежитись від держави і почати творити окреме економічне тіло в господарстві ССРСР. В ССРСР, при Сталіні, промислова кооперація мала не мало власних машин, навіть більш складних ніж сільсько-господарські машини, і Сталін це знав та не робив заходів припинити постачання таких машин за рахунок державного кредиту. Тому слід думати, що Сталін не так боявся порушити приписи комуністичної програми, як радше не бачив можливості знайти інший підхожий претекст для випомповування з колгоспів тієї великої кількості збіжжя, що його одержувала держава як натуроплату за роботу МТС-ів.

³⁾ «Оочинения», том 14, изд. 4-е, стр. 239.

⁴⁾ Переіменування партії сталося на 7-му конгресі, 8. 3. 1918 р.

⁵⁾ «Большая Советская Энциклопедия», том 34; «Кооперативный план Ленина», стр. 194-204.

⁶⁾ «Малая Советская Энциклопедия», том 9, 1941 г., стр. 202.

⁷⁾ Сталин — «Экономические проблемы социализма в СССР», Москва 1952 г., стр. 100.

З поданого бачимо, як за минулі 40 років вільні кооперативні рухи втратили свої позиції на теренах всього радянського блоку. На цих теренах утворилась господарська формація, що її комуністи називають «кооперацією», але всі ці кооперативи не можуть виконувати свого основного завдання, бо не дають ніяких економічних вигод своєму членству, а тільки погіршують його економічне положення. Цей безсумнівний факт потребує глибшого вивчення тих чинників, що спричинились до дегенерації кооперативних рухів у країнах соціалізму. Це питання має суто соціологічний значний інтерес, оскільки, як ми вже відмічали, вільна кооперація Заходу перебуває у значній мірі під впливами соціалістів, і ці впливи часом ідуть так далеко, що часто кооперативна верхівка досить одверто підтримує соціалістів у їхніх політичних акціях. Отже цю проблему треба розглядати в ширшому теоретично-соціологічному аспекті, а не лише в аспекті радянської дійсності.

2) Радянські експерименти з кооперацією і стан радянської «кооперації» дають достатній матеріал для підсумовуючих висновків соціологічного характеру, що полягають у наступному:

а) Вільна кооперація виникла при системі монопольного капіталізму минулого століття і продовжує розвиватись на Заході в умовах швидкої еволюції суспільних відносин у напрямку творення суспільства, за нашою термінологією, дрібновласницького. Вільна кооперація виникла і досягла дуже великих успіхів при системі вільного обміну цінностей, за якої ніщо не перешкоджає їй розвиватись далі. Отже приватна власність і вільний ринок є тими чинниками, що дали змогу започаткувати кооперативні рухи та їх розвинути.

б) В соціалістичній системі соціально-економічних відносин увесь характер суспільства визначають два основні чинники — державна власність на засоби виробництва і планування господарських процесів. Обидва ці чинники є такої сили і такого характеру, що негативно впливають на вільні кооперативні рухи. Чинник планування господарських процесів заперечує самою своєю природою вільні кооперативні організації, бо принцип планування, за своєю ідеєю, має забезпечити інтереси всього суспільства, себто його функція така широка, що повністю перекриває функцію кооператив у їх вузькій сфері забезпечення інтересів членів кооперативної групи. Тому встановлення повного планування неминує тягнути за собою ліквідацію вільних кооперативних рухів.

Другий чинник — державна власність на засоби виробництва — не є такий вирішальний, як чинник планування, бо кооперативи можуть працювати і на засобах виробництва орендованих у держави. При державному плануванні господарських процесів кооперативи не можуть виконувати свого призначення навіть тоді, коли вони є власниками засобів виробництва. Сороклітні експерименти Кремля з кооперативами всіх видів у СРСР повністю підтверджують правильність вище поданих теоретичних окреслень. Так, напр., при НЕП-і кооперативи успішно працювали, часом на орендованих у держави засобах виробництва, бо тоді не було державного планування. А при державному плануванні, напр., колгоспи мають не мало засобів виробництва, як їх власність, із правом продажу (продукційна худоба, коні та воли), але державне планування

фактично позбавляє колгоспи можливості реалізувати це право в більших розмірах.

Отже, ця коротка аналіза дозволяє зробити наступні висновки теоретичного характеру:

в) Кооперативи можуть засновуватись і розвиватись у капіталістичному суспільстві, в сучасному суспільстві вільного світу, що є переходовим до дрібновласницького суспільства, як теж у дрібновласницькому суспільстві найближчого майбутнього і в суспільстві з усупільненими засобами виробництва, але в останньому лише в тому випадку, коли немає державного планування.⁸⁾

г) Кооперативні рухи вільного світу, провідна верхівка яких тісно співпрацює з соціал-демократами, самі копають собі могилу, бо, піддержуючи соціал-демократів, сприяють проведенню в життя принципів державного планування, при якому кооперація не може існувати.

г) Продаж колгоспам машин МТС-ів у СРСР не означає перебудови колгоспів на вільні кооперативи, бо державне планування в СРСР продовжує існувати і нема жадних ознак близького його скасування.

Такі основні висновки дає теоретична аналіза умов, при яких вільна кооперація може існувати і розвиватися. Що ж дасть колгоспам хрущовська реформа МТС-ів?

3) Для відповіді на це питання треба розглянути стан МТС-ів та їх механізаторську потужність до початку реформи. Наступна таблиця показує динаміку розбудови МТС-ів і деякі дані про розмір виконаної ними роботи (в тисячах одиниць):

Рік	1930	1932	1937	1940	1950	1952	1954	1956	1957
Кількість МТС-ів	0,15	2,4	5,8	7,1	8,4	8,8	8,9	8,7	8,0
Кількість тракторів	7,1	74,8	365,8	435,4	482,0	570,0	649,0	687,0	—
Кількість кінських сил	—	1077,0	6679,0	8360,0	—	—	—	—	—
Кількість комбайнів	—	—	—	—	173,0	—	265,0	264,0	385,0
Праця комбайнів (у млн. гект.)	—	—	—	—	50,0	74,0	89,0	93,0	—
Кількість вант. авт (у тисячах)	—	—	—	—	57,0	71,0	89,1	104,0	— ⁹⁾

Так, за совєтськими даними, виглядає механізаторська потужність МТС-ів, що нею держава обслуговує колгоспи. Цифри виглядають досить

⁸⁾ Класифікація суспільства подана в книзі — «Суспільство найближчого майбутнього — це нове суспільство дрібновласницьке», Англія 1958 р., стор. 71-73.

⁹⁾ «Народное хозяйство СССР 1956 г.» — «Статистический сборник», стр. 150, 156, 160; «Правда», 13. 10. 1957.

імпазантно, але коли взяти до уваги засівну площу колгоспів, то стан механізації колгоспного господарства засобами МТС-ів показує досить сумний образ, що видно з наступної таблиці:

Рік	1952	1954	1956	1957
Кількість колгоспів (у тисячах)	92,1	85,6	83,0	78,9
Засівна площа в колгоспах (у млн. гект.)	110,8	119,5	118,8	—
Відсоток від усієї засівн. площі	84,0	80,2	78,1	72,0
Пересічна площа на один колгосп (у тис. гект.)	1,2	1,4	1,5	—
Пересічна площа колгоспної засівної землі на одну МТС (у тис. гект.)	12,6	13,4	13,6	—
Пересічна кількість тракторів на одну МТС (в одиницях)	62	73	79	—
Пересічна площа колгоспної землі на один трактор МТС (в одиницях гект.)	194	183	172	—
Пересічна кількість колгоспної землі на одне вантажне авто МТС (у тис. гект.)	1,56	1,3	1,14	— ¹⁰⁾

Щоб мати повний образ механізації сільського господарства СРСР, необхідно ще розглянути стан механізації в радгоспах, що його можна бачити з наступної таблиці:

Рік	1953	1955	1956	
Кількість радгоспів усіх систем	4857	5134	5099	
Засівна площа радгоспів (у млн. га)	18,24	29,37	35,29	
Питома вага засівної площі радгоспів до всієї площі (у %/о)	11,6	15,8	18,1	
Тракторів (у тисячах)	—	—	316,0	136,0
Комбайнів зернових (у тисячах)	—	—	38,0	55,0
Вантажних авт (у тисячах)	—	—	87,0	15,0
Пересічна кількість гектарів на один трактор (в одиницях)	91	—	111	—
Пересічна кількість гектарів на одне авто	—	—	405	— ¹¹⁾

Всі ці три таблиці дають більше для розуміння причин, що викликали хрущовську реформу МТС-ів, і для з'ясування питання, що дасть колгоспам хрущовська реформа і зокрема продаж колгоспам сільсько-господарських машин МТС-ів, ніж усі офіційні заяви Кремля, чи мрії деяких емігрантських економістів про можливість дальшого розвитку вільних виробничих кооперативів у сільському господарстві СРСР.

Таблиці складені виключно за советськими даними. Отже, в советських цифрах криються, як завжди, перебільшення. Слід припускати, що фактична площа засіву і фактичне число придатних до праці трак-

¹⁰⁾ «Правда», 7. 11. 1957; «Народное хозяйство СССР», 1956 г., стр. 114, 116, 139, 145. Пересічні показники обчислені автором.

¹¹⁾ «Народное хозяйство СССР в 1956 г.», Статистический ежегодник, Москва 1957, стр. 106, 114, 116; «Вопросы экономики», № 7, 1957 г., стр. 61.

торів менші, ніж подають совети. Але це не відіграє такої великої ролі, бо і з советських даних виходить, що насиченість тракторами, як основною механізованою силою, в 10 разів поступається перед США і в 15 разів перед Європою. В радгоспах справа стоїть дещо краще, але за період з 1953 по 1956 р. стан із тракторами навіть погіршав, бо на один трактор у 1956 р. припадає на 20 гектарів більше, ніж у 1953 р. Це свідчить, що за період хрущовського керівництва сільським господарством СРСР рівень механізації знизився на 12-15 %. Причину цього слід вбачати в хрущовській політиці збільшення засівних площ взагалі, а особливо на цілинних землях. Збільшення засівної площі на 35 мільйонів гектарів, себто приблизно на 25 %, вимагало збільшення постачання сільсько-господарськими машинами, особливо тракторами не менше як на 150-200 %. Але цього мало, бо освоєння цілинних земель, напівпустель і слабо заселених степів, вимагало колосальних капіталовкладень на шляхи, елеватори, звичайні зерносклади і транспортні засоби. Отже, вся хрущовська програма швидкого поширення засівної площі вимагала насамперед величезних капіталовкладень у сільське господарство.

До 1957 р. Кремль подавав повідомлення про «успіхи» хрущовського плану. 1957-ий рік показав справжнє обличчя цих «успіхів». За 4 роки на цілинних землях 2 роки були врожайні, але значна частина врожаю кожного року гинула на пні та в горах намолоченого збіжжя, що насипались під відкритим небом, гнили і проростали під дощами. А посуха 1957 р. спричинилась до катастрофи на площі в 25-30 мільйонів гектарів саме на цілинних землях. За підрахунками проф. А. З. Архимовича, на теренах Казакстану, Башкирії, Нижньої Волги та Західного Сибіру пересічна врожайність з гектара не перевищувала 16 цудів. Розміри другого неврожайного року, 1955-го, не відомі. Окремо треба відмітити, що ця катастрофа сталася переважно на посівних площах радгоспів. Нам, звичайно, не відомий правдивий стан чотирирічного хрущовського експерименту. Але є всі підстави припускати, що якраз наочний провал цього експерименту примусив Хрущова не покладатись на гіганти-радгоспи, припинити вже почату перебудову деяких колгоспів і МТС-ів на радгоспи та шукати шляхів, щоб перекласти на колгоспи значну частину видатків для механізації сільського господарства.

Тому реорганізація МТС-ів і продаж колгоспам сільсько-господарських машин МТС-ів зовсім не викликані бажанням сприяти розвитку вільних сільсько-господарських виробничих кооперативів. Ці заходи мають на меті за рахунок колгоспних обігових коштів частково повернути витрати держави на сільсько-господарські машини МТС-ів. Вартість цих машин колгосп буде сплачувати протягом певного періоду. Зате за ремонт, запасові частини та нові сільсько-господарські машини колгосп буде платити готівкою.

Так, по майже 30 роках нечуваної експлуатації колгоспів шляхом високих поставок натуроплати за роботу МТС, колгоспи опиняються в положенні постійного боржника перед державою і всю дальшу механізацію свого господарства мусять сплачувати своїми коштами. Не слід надавати великого значення тому, що тепер колгоспи не будуть давати натуроплати за роботу МТС. Хрущов запевняє, що держава на цій рефор-

мі не тільки не втратить, а значно виграс. Цим його запевненням можна вірити, бо Кремль має безліч способів для грабунку колгоспників.

Врешті, хрущовська реформа зовсім не означає, що Москва відмовилася перетворити колгоспи в радгоспи. Навпаки, слід припускати, що після того, як колгоспи зорганізують і значно поповнять свій парк сільсько-господарських машин, Кремль, коли йому це буде потрібно, з механізованих колгоспів зробить радгоспи, сконфіскавши колгоспне майно так, як це він робить тепер з малопотужними колгоспами.

Р. ВОЛОДИМИР

ОСІННІ РЕФЛЕКСІЇ

1

Зідхань її тон переймаючи,
На меланхолійну появу я жду,
Йде стримано, не визиваюче
І гасить розбуджену влітку жагу.
Назустріч їй вийду на пагорби,
Звідсіль мрійний вид на долину в імлі,
Там радість завмерла, нема й журби,
Все в леті, як небом ключі журавлів.
Дме вітер, васаль її сторожкий,
Гне стовбури чорних, безлистих дерев,
Надламаний кущ глогорожечки
І на мокряках самотний очерет
Заслались від куряви обрії,
Крізь хмари проковзнеться промінь скупий,
Весь край — купина в листя повіні,
Мов золотом мертве скупар тут скопив.
Вогонь затріщить, піде з димом усе,
Остане лиш пам'ять про тлінність життя,
Про рідних, що вже відійшли навсе,
І даліше піде боротьба з небуттям.

2

Незбагнуті, довгі шляхи душі
На тихій галяві зйдуться,
Тут клич потойбічного не зглушив
Сирен рев на земних розпутьях.
Заламані промені сонце пле
Крізь міддю начинене гілля,
Обабіч стежок листя висохле
Шепоче про власне безвілля.
Замирля найшли всі стурбовані,
Проникши крізь море пожару,
Лежать, мов ті ниви заорані,
Що осінню куряться згаром.
Відходить життя і приходить знов,
Ще спокій в димах тиміям,
Та скоро дзвін вдарить, і збурить кров
Правітер із-над океану.

МАРТИН СУЛЯТИЧ

КИТАЙ І УКРАЇНА

(Закічення, 4)

III. За українсько-китайський союз

Приступаємо до обговорення проблеми українсько-китайського союзу. В цій частині, коли вживатимемо термінів «Китай», «китайці» — матимемо на увазі національний Китай і націоналістичний уряд під проводом президента Чіянґ Кай-шека. Постараємося проаналізувати всі ті елементи, що потенційно чи активно сполучають український визвольний рух з китайським. Подамо концепційні заложення, що вказують на правильність і доцільність такого союзу. Зреферуємо силову позицію Китаю в світі. Запропонуємо відповідну стратегію, яка допровадила б до повного використання китайсько-українського союзу, та врешті накреслимо ряд пропозицій-завдань, що їх треба старатися в короткому часі зреалізувати.

A. Українсько-китайський союз у концепції українського визвольного руху (ОУН-АБН)

1. Для українського націоналізму під сучасну пору ідея національного визволення є найвищою політичною метою. Стверджуємо, що в той самий час для китайських націоналістів ідея відновлення суверенної соборної Китайської держави є також найвищою метою. Отже під оглядом передової політичної мети обидва рухи мають тотожну ієрархію вартостей. Українці (націоналісти) змагають до повної суверенності, і китайці (націоналісти) змагають до повної суверенності. Суверенна Україна може бути лише соборна, і суверенний Китай може бути лише соборний — це твердження з концепції та ідеології обидвох рухів. Державницький традиціоналізм є основою ідеології обидвох рухів: обидва рухи признають потребу суспільної рівноваги між консервативними і прогресивними елементами (дивись ідеологія і програма ОУН і Коумінтанґу).

2. Ворогом число 1 України є Росія, тому що вона поневолює Україну. Ворогом число 1 Китаю є також Росія. Історично ворогом України була і є Росія різних політичних напрямків. Також ворогом Китаю була царська Росія в такій самій мірі, як є сьогодні комуністична. Головною зброєю росіян є їх імперіялізм. Це стверджують українці та китайці однозгідно. Отже визвольні рухи обидвох народів згідні, що визволення наступить після знищення російського імперіялізму. Комунізм, як засіб російського імперіялізму, є ворогом українського і китайського націоналізмів. Обидва рухи є за цілковите знищення його ідеології, політичної і соціально-економічної системи. Обидва рухи є проти класової боротьби, за збереження прадавньої релігії та етики, за расову рівність, за свободу одиниць в межах національних інтересів, за першість народного добробуту перед груповим чи егоїстичним добробутом. Політична, в суті аристократівська, демократія є спільною програмою обидвох рухів. Обидва рухи заперечують принцип імперіялізму.

3. Україна, щоб перемогти, мусить розв'язати проблему двофронтовості (татари-росіяни-поляки, поляки-росіяни, росіяни-німці), так щоб вістря обернути проти Росії, яка тої проблеми майже ніколи не знала, й тому майже завжди перемагала. Сьогодні Росія намагається позбутися південного й східного фронтів, щоб мати лиш одного ворога: Захід. Україна мусить усіми доступними їй шляхами створити для Росії більше фронтів, а в першу чергу зі сходу. Китай за останнє століття програвав тому, що мав два або більше фронтів і не мав сильних союзників, які атакували б його ворогів ззаду. У висліді, Китай для України повинен стати одним з найповажніших союзників, що заатакував би Росію з протилежного боку. Для Китаю союз з Україною мусить означати створення другого фронту проти Росії. Україна і Китай є два найближчі з найсильніших сусідів Росії. Тому Росія їх насамперед завоювала. Вони є два найбільші поневолені народи. Тому союз Київ-Пекін мусить стати віссю, що у вирішальній мірі причиниться до упадку російської імперії. Історично Росія багато вигравала на тому, що та вісь не була здійснювана.

Проблема фронтів означає, що коли Росії вдасться зискати надійних і довгоіснуючих союзників в Азії і в Африці (що частинно вже зреалізоване), то цей стан віддалить визволення України, бо Україна могла б тоді очікувати допомоги тільки від Заходу: вона стала б периферією Заходу, а не в центрі між союзниками — Китаєм, Туреччиною і Туркестаном. Ці країни, як потенціальні союзники, мусять дістати в українській визвольній політиці першість заінтересування.

Геополітичне положення України є «на грані світів»: Україна положе-на на пограниччі Європи й Азії, на межі західньо-європейської, передньо-азійської (мохаммеданської, візантійської) і північно-азійської культур. Отже супроти обидвох континентів Україна мусить вести активну і позитивну політику: в усіх трьох комплексах мусимо знайти собі сильних союзників. Супроти них ідеологічно-культурна політика не сміє бути виключно негативна, бо тоді користатиме лише Росія. Ми за ідейно-політичну рівність рас! За толеранцію всіх релігій і культур! За єдиний фронт Сходу і Заходу проти Росії! Росія є ворогом Європи й Азії. Тому й Європа й Азія мусять спільними силами виступити проти спільного ворога!

Китай, щоб перемогти Росію, мусить допровадити до об'єднання сил Сходу з силами Заходу. Україна є ключевим звеном у цьому фронті. Без України цей фронт не постане! Без визволення України не впаде російська імперія і не визволиться Китай! Визволення Китаю є тісно пов'язане з визволенням України!

4. Українці мусять зліквідувати проблему «загрози зі Сходу». Схід ми все утотожнювали з російською і джінгісхановою агресіями. Але є «дві Азії»: Азія імперіялістична — гунів, татарів, оттоманів, росіян, і недавніх японських мілітаристів, — та існує Азія миролюбна, національна, антиімперіялістична — це в першу чергу Китай і Індія, а далі — Корея, країни Південно-Східної Азії, Центральна Азія (Тибет, Туркестан, Афганістан) і модерні національні держави Близького Сходу. Хибно та трагічно-помилково ставити сучасну світову проблему в площині Схід-Захід, утотожнюючи Україну з Заходом, а Азію й Африку з Росією і Сходом.

Це є фактично ленінська стратегія. Хто так розмежовує фронти, той свідомо чи несвідомо діє в користь Росії. Національний «Схід» є потенційним союзником України! Якщо українська визвольна політика цього потенціалу не зреалізує, то це буде її катастрофальною провинною.

Мусимо ствердити, що кожна т. зв. західня (себто європейська) погуता історично мала свою позитивну політику супроти т. зв. Сходу. Цю політику датуємо від Олександра Македонського, хрестоносних походів, подорожей Марка Польо і Колумба. Франція традиційно була в союзі з т. зв. Малою Азією (Візантія, Османська імперія) і царською Росією проти Центральної Європи (Габсбурзька імперія, Німеччина). Англія була в союзі з Японією і з турками проти Росії. Німеччина в середньовіччі була союзником України проти Польщі, а в дев'ятнадцятому столітті по-союзнилась з Туреччиною проти Росії, але й проти Англії, а в новіших часах шукала надійного союзника проти Англії і Росії то в Китаї (30-ті роки), то в Японії (40-ві роки). Королівська Польща була традиційним союзником Росії проти України, Прибалтики і Чорномор'я. Швеція традиційно була союзником Передньої Азії проти Центральної Європи і Росії.

5. На концепцію союзу України з Китаєм мають вплив ряд явищ модерного світу 20-го століття. Поперше, модерні війни є глобального масштабу, себто цілий світ є зв'язаний тісніше, як колись у минулому, долею війни чи миру. Невтралізм в ідеальному значенні сьогодні не існує. Подруге, розпросторення російської загрози є сьогодні настільки велике, що мусимо ствердити глобальність змагання комуно-Росії за здобуття світу і глобальність протидії. Під оглядом свободи чи неволі сучасний світ є один: або цілий світ стане поневолений, або цілий світ стане визволений. Регіоналізм, континентальний ізоляціонізм є перестарілими концепціями. Потрете, комунікація, техніка, масова освіта й економічні відносини причиняються до масовості політики та просторовості, себто маси є сьогодні важливою активною політичною силою і всі континенти є політично активні, є підметами і об'єктами політики. Сьогодні доля світу не вирішується на одному континенті, а всі вони є співпартнерами. Центр світу не є в Європі (як це було 60 чи 100 років тому), а є кілька центрів, що їх кожна міжнародна сила мусить брати під увагу. Під тим оглядом українська концепція міжнародного ладу мусить бути глобальною, а не регіональною, якою вона була двадцять чи сорок років тому. З того випливає потреба зовнішньої політики супроти Азії, Америки, Близького Сходу і навіть супроти Африки, а зокрема супроти найбільшого в світі народу — китайського.

Б. Міжнародне становище Китаю

1. В світі 20-го століття помітним явищем є швидкий зріст ролі Азії, Близького Сходу й Африки. Народи, що перебували в поневоленні або півпоневоленні стані, здобувають собі самостійність. Націоналізм є міжконтинентальним фактором. Рівночасно свіжо-визволені народи модернізуються, умасовлюючи освіту, поширюючи індустріалізацію та техніку і умасовлюючи політичну свідомість. Населення приростає швидко. Держави розвивають скарби землі та інтелекту. Сотні мільйонів азійських

мешканців стають реальною силою. Пропорційно до інших континентів сила Азії зростає швидше. Час діє на користь народів Азії.

У висліді, великодержави і російська імперія змагаються за впливи на цьому континенті. Комуністичні успіхи були досі настільки значні, що доля Росії нерозривно поєднана з долею Азії: якщо події йтимуть шляхом останніх десяти років, то Росія може здобути провід над Азією, і всі тамошні народи втратять самостійність. Російська експансія в Азії ведена на таку велику скалю, що всі народи — від Японії на сході по Туреччину на заході — є фактично на одному фронті: або всі ті народи визволяться, або всі вони підуть у нове ярмо.

Незаперечним фактом є, що Азія посідає невичерпні багатства для індустріалізації. Якщо ті багатства впадуть у руки комуністів і Росія зможе їх експлуатувати, то Москва володітиме силою більшою від сили атлантийської спільноти народів. Тому переважливою справою є, котра сторона (комуно-російська чи антиросійська) переможе в Азії. Якщо переможе Росія, тоді визволення України може протягнутися на багато десятиліть, тому що Москва матиме таку могутність, що її імперія буде на деякий час зовсім безпечна. Але націоналізм азійських народів може виграти лише тоді, коли комуно-Росія впаде: співіснування неможливе. Одна сторона мусить бути сильніша і ця йде вперед, — друга програє.

Законом природи є, що одні розвиваються і могутніють скоріше, як інші.

Китай, зі своїми 600 мільйонами населення, є найбільшим народом Азії. Яка буде доля Китаю — майже такою самою буде доля інших азійських народів. Визволиться Китай — тоді також Азія буде вільною. Але Китай може визволитися лише з упадком російської імперії. Доходимо до висновку: визволення України є пов'язане з визволенням Китаю.

2. Комуністичний Китай є проти самостійності України. Українська політична думка в дуже малій мірі присвячує увагу т. зв. комуністичному Китаєві, мовляв, він не має відношення до визвольної політики України проти Росії, що є нашим головним ворогом. Дехто припускає, що комуністичний Китай є в групі держав типу тітовської Югославії. Отже створюється погляд, що націоналістичний Китай програв і шкода на нього хвилини уваги, а комуністичний Китай це потуга, яка вже закріплена, і її треба трактувати як одну з великодержав.

Повищі міркування помилкові. Що діятиметься в Китаї — буде тісно пов'язане з подіями в Україні. Якщо приймемо засаду, що Китай буде комуністичний, тоді можемо провести паралелю до України і сказати: вона буде в російському ярмі, доки комуністи пануватимуть у Китаї. Комуністи в Китаї є сьогодні сателітом Росії. При умові, що комуністів не виженуть з Китаю, зверхництво Москви над Китаєм може потривати 10-20 років. Пізніше комуністичний режим у Китаї напевно матиме силу, що поступово здобуватиме місце рівне Росії. 10-20 років пізніше китайські комуністи можуть перерости Росію і може створитися обернене відношення від того, що існує тепер між Росією і Китаєм. Яка ситуація не заіснувала б, нема ніяких реальних перспектив, що в інтересі китайських комуністів було б державне усамостійнення України, бо з єдності з Росією китайські комуністи лише користають. Вони будуть завжди про-

ти визволення України. Припущення, що комуністи можуть змінитися, себто перестати бути собою, і порізняться з російськими імперіялістами, є чистою гіпотезою, не опертою на жадні реальні аргументи. Але навіть коли б хтось чекав на сварку між китайськими комуністами і росіянами, в якій китайці хотіли б допомоги від українців, то їхнє звернення до Києва не мало б позитивних наслідків, бо в Києві панують росіяни, а не українці.

3. Яка є позиція китайських націоналістів у міжнародному світі і які вони мають перспективи досягнути визволення цілого Китаю?

Політика Сполучених Штатів Америки досі ставилась неприхильно до націоналістичних прагнень китайців. Стисліше, вона декларувала американську симпатію до китайського народу, але ні концепційно, ні стратегічно не була спрямована на створення сильного суверенного національного Китаю. Можемо ствердити з майже точною певністю історичний факт, що США радше симпатизували з сильнішою від Китаю Японією, ніж навпаки. У Східній Азії супроти Росії США, після другої світової війни, реалізували концепцію коекзистенції на засаді російської переваги над континентальними просторами (Монголія, Сибір, Китай, Центральна Азія, Афганістан), а американської над приморськими бережними і острівними просторами (Японія, Філіппіни, Тихий океан). Поділ Кореї символізує цю концепцію: північна, більш континентальна частина, є під російським впливом, південна, більш висунена в напрямі морів і океану, є під американським впливом. Під сучасну пору американську політику супроти китайського суходолу визначаємо як ізоляціоністичну і пасивну. Її характеризує економічна блокада, що триває від корейської війни (від 1950 року), і брак якоїбудь ініціативи супроти підкомуністичних територій. Американці схиляються поволі до прийняття теорії «двох Китаїв»: комуністичного і вільно-демократичного. Якщо сучасна тенденція не зміниться, то формальне визнання комуністичного Китаю з боку США є лише питанням часу.

Але США напевно свідомі, що коли довго існуватиме комуністичний Китай, то є небезпека, що Азія попаде під російсько-китайські впливи. Якщо американці розуміють загрозу для вільного світу від втрачення Азії, тоді їхня політика мусить змінитися. А така зміна, щоб була успішна, може бути лише в напрямі національної концепції АВН. Орієнтація на визвольну революцію доведе до антиросійської концепції і до поєднання з іншими визвольними рухами. Орієнтація на «китайський тітоїзм» є неправдоподібна, бо не має виглядів на більший успіх. Орієнтація на японський імперіялізм є так само неправдоподібна, бо приспичила б зріст русофільських впливів у решті Азії, зокрема в тих країнах, що вже раз відчували на собі японську неволю. Орієнтація на збереження існуючих регіональних об'єднань (багдадський пакт, СЕАТО й інші) не змінить ситуації. Отже, якщо США приймуть єдино-правильну визвольну концепцію, то у відношенні до Китаю вони реалізуватимуть її лише через сили, що є в розпорядженні Чіанг Кай-шека.

Велика Британія і Франція досі ставилися до китайських націоналістів неприхильно, а то й вороже. До сьогодні ті дві потуги не заінтересовані у визволенні Китаю і радше схильні визнати перемогу комунізму над

китайським націоналізмом. Їхня політика є досі антивизвольна: імперська, коекзистенціальна супроти Росії, і потурає неутралістам.

Іспанія, Німеччина й Італія є ідейно приязні, але концепційно і стратегічно пасивні у відношенні до визвольної політики китайців. Вигляди в найближчій майбутності: малий вплив Європи на події в Східній Азії і відсутність сил, які піддержували б антиросійську політику в Азії. Тіто є проти китайських націоналістів, і його трактуємо як ворога націоналізму поневолених Росією народів.

Деякі країни, як Туреччина, В'єтнам, Корея, Австралія, Філіппіни — декларативно є за визвольною політикою, є концепційно за визволення України і Китаю. Однак, з огляду на їх геополітичне положення (стратегічне положення, ізольованість одного від другого, релятивна невелика сила) вони не реалізують її. Потрібна об'єднуюча сила і приступлення до цього фронту США.

Азійські неутралісти (Індія, Індонезія, Бурма, Цейльон, Афганістан та інші) є в суті на роздоріжжі російсько-комуністичних і антиросійських впливів. Вони є потенційними союзниками китайського націоналізму, але активно підтримують комуністів, в наслідок пасивності Заходу. Треба вважати, що в тих державах є сильні некомуністичні націоналістичні групи, які у випадку позитивної західної політики супроти визвольної політики приступили б до спільного фронту. Однак терпеливість тих груп не буде постійною. Проросійські й прокомуністичні впливи тим часом зростають, бо мають більший динамізм. Момент, коли може бути запізно і ті народи будуть втрачені для антиросійської боротьби на багато років, наближається. Доказом є події в Індонезії, де групи комуністично-проросійські взяли майже верх, і тамтешні націоналісти, втративши віру в Західню допомогу, з тими групами симпатизують. Мусимо ствердити, що досі тенденція в Азії є проти інтересів української і китайської визвольної політики. Чи стан безвиглядности прийде і коли — годі передбачити, бо існує надія, що США приймуть позитивну визвольну політику.

З усього досі сказаного треба прийти до висновку, який ми вже раз подали: коли китайські націоналісти втрачатимуть вигляди на перемогу, то рівночасно малитимуть вигляди на шкоре визволення України. Навпаки, чим більші будуть можливості перемоги в Китаї, тим більше виглядів на перемогу в Україні. Доля України і Китаю є насправду одна одній близька!

В. За позитивну українську політику супроти Китаю

1. Організація Українських Націоналістів реалізує свою міжнародну концепцію через Антибольшевицький Блок Народів. В 50-их роках активність АБН увінчалася великим ідейним успіхом, бо вдалося нав'язати приязні взаємини з китайськими націоналістами і згодом заключити договір співпраці між АБН і АПАКІРПҚ (Азійська Антикомуністична Ліга народів, секція Китайської Республіки). Цей договір є символом започаткування активних міжнародних взаємин між національною Україною і національним Китаєм. Він започатковує реалізування українсько-китайського союзу, скерованого проти російського Імперіялізму. Договір

свідчить, що китайські націоналісти прийняли національну антиімперську концепцію, і рівночасно він є доказом, що ідеї-концепція українських націоналістів є реальні, живучі, бо серйозна політична азійська сила визнає їх за свої. Договір є сильним аргументом для українців і для чужинців, що ідеї АБН є актуальні не лише у відношенні до Східної Європи, але й до Азії.

Побіч концепції, також стратегія АБН була схвалена китайцями. Вони признали слушність твердженню, що стратегія національних революцій, виразного антикомуністичного ідеологічного фронту, міжконтинентального координаційного центру визвольних рухів є найкращою пропозицією для справжньої визвольної політики і є відповіддю на сучасну світову кризу, спричинену російським імперіалізмом.

Договір АБН з національним Китаєм увійде в історію України як одно з найвизначніших намагань української зовнішньої політики створити антиросійський блок, в якому Україна матиме підметне, окреме й виразне місце, а союзники трактуватимуть її як рівнорядного ідейно-політичного партнера та відноситимуться до неї як до державницької нації, повнозрілої бути сувереном своєї долі.

Згаданий договір є висловом української національної політики. Їм є відбите вірно геополітичне місце України, що впливає зі справжніх інтересів народу і не є ідейно-політичним сателітом якогось імперіалізму, що хотів би виключно використовувати український потенціал для себе, нехтуючи інтересами України. Величезне ідейно-політичне значення цього договору є в принципі рівності, що його визнали обидві сторони у взаємних відносинах. Українцям він дає велику моральну сатиsfакцію, являючись одним із нечисленних висловів повного признання Україні прав, які їй дорогі, і признання її визвольної боротьби. Міряючи китайського партнера договору відносними розмірами активних прихильників українського націоналістичного руху в світі, треба ствердити, що китайці є поміж найсильнішими. Беручи до уваги, що ще кілька років тому єдиними приятелями українців в Азії були лише туркестанці і малі групи інших магометанських народів у межах СРСР, то придбання за союзника президента Чіянґ Кай-шека є поважним вкладом у баянсь української визвольної політики.

Проаналізований договір був скріплений кількома поїздками Голови АБН, Ярослава Стецька, та створенням постійної Місії АБН на Тайвані. Обидві події дали змогу створити особисті знайомства між провідними діячами Китаю і України, закріпити взаємну приязнь і поглибити співпрацю. Українська преса, хоч не вся, почала інформувати читачів про проблеми Азії, в яких ми мусимо бути глибоко заінтересовані. Активність АБН в Азії здорово та слушно скеровує заінтересування українців на цей найбільший континент, що безсумнівно причиниться до більш зрілого державницького думання.

Зробивши перші дипломатично-пробні кроки, співпраця між українцями перейшла до другої стадії — реалізування спільного фронту. Поки що ця співпраця виявилася головно в пропагандивно-інформаційній площині. Китайці дали українцям доступ до радіостанції, з якої систематично висилаються радіоавдіції для українців й інших народів у підросійській

неволі. Місія інформує постійно китайців та прибуваючих на Тайван гостей про визвольну боротьбу України й інших народів. Всі ті акції ведуться в справжньому самостійницькому дусі, не переходячи жадної цензури якихсь «покровителів». Це вповні свободний вислів національно-думаючих українців. На Тайвані українці мають трибуну вільного політичного виступу, з якої повинні максимально скористати.

2. Не зважаючи на позитиви акції на китайському відтинку, наставлення українців на еміграції до цього відтинка є, на жаль, далеко не задовільне. Чому? На це мусимо знайти відповідь, бо вона виявить, котрі групи ведуть помилкову політику, а котрі правильну.

а) **Партійне засліплення** є одною з причин непіддержування частиною українців цієї акції. Часті вислови — «це роблять лише бандерівці», «це акція одної групи», «це партійна політика» — є доказом збаламучення думок. Тенденційне побоювання, що коли цю політику піддержувати, то на цьому «зискає лиш одна група, якої престиж зростає», є черговим примітивним аргументом партійців. Багато людей звертає увагу лише на імена, хто робить, а не дивиться на те, що і з яким успіхом робиться. Партійництво не дозволяє багатьом іти на співпрацю, бо це для них означатиме нібито партійницьку «зраду».

б) В українській політичній думці є досить поширені **фальшиві погляди на минувшину китайських націоналістів**, що в більшості походять з джерел антиукраїнських і антикитайських. Погляд, мовляв, «Куомінтанг — це фашисти» — є російсько-комуністичного походження, або з джерел соціалістичних чи ліво-демократичних. Твердження, що «китайські націоналісти — це феодалісти і реакціонери в соціальних справах» — також з цих самих джерел, як і твердження, що «Чіянґ Кай-шек є диктатором». Натомість правдою є, що китайські націоналісти все виступали проти класової боротьби, проти комуністичної і соціалістичної ідеологій, проти знищення здорових національних традицій. Китайці були в принципі завжди проти російського поневолення. Фактично у міжнародних взаєминах вони ніколи не співпрацювали більше з гітлерівцями і фашистами, ніж росіяни чи англійці. Вина за невеликі досяги в соціально-економічних ділянках лежить не в Куомінтангу, а в колосальних розмірах проблем і в абсолютно несприятливих міжнародних відносинах. Одне все ці ідеологічно-програмові аргументи, незалежно від їхньої фактичної вартості, є і мусять бути на другому місці по концепційно-стратегічних питаннях.

в) У великій частини українських емігрантів все ще тримаються погляди суттєво антинаціоналістичні так званої «приналежності України до Заходу», «ми європейці і з Європою». Це засадничо погляди з періоду культурницького ступня розвитку української політичної думки, коли близькість літератури, мистецтва, релігії, одним словом культури, визначала політичну приязнь. Ці течії йшли з Німеччини, з Відня, з Франції, з Італії. Їх шкідливі впливи виявляються в політичному протиставленні Схід-Захід, християнство — інші релігії, Окцидент-Орієнт, Європа-Азія, біла раса — інші раси і т. д. Ці теорії шкодять реалізації концепції і стратегії, згідних з геополітичним положенням України, та взагалі не беруть до уваги реальних міжнародних ситуацій. Вони впливають на

шування союзників для України лише на Заході. Вони багато явищ на Заході сприймають позитивно навіть тоді, коли ті є проти політичних інтересів України. Тому Азія, як і окремі азійські нації, є для людей цієї категорії чимсь чужим, далеким і суттєво-ворожим. Звідси й недоцінення ролі Азії у визволенні України! Це пережиток з часів, коли Європа була всемогуча, в Європі вирішувалася доля світу і там був центр сили.

г) На недоцінювання ролі Азії для визвольної політики мають теж вплив консервативні концепційні й стратегічні погляди. Концепція регіоналізму досить поширена. Вона бачить Україну частиною «східноєвропейської проблеми», або «підросійської проблеми». «Україна є частиною християнського світу» — твердження, яке зумовлює у багатьох діячів переконання, що нам треба діяти лише в межах християнських народів. Такі люди затемнюють і применшують міжнародну діяльність між нехристиянськими народами. Між нами мають ще подекуди вплив расистські теорії, на основі яких деякі діячі воліють орієнтуватися виключно на народи білої раси. Стратегія, яка твердить, що всяка еventуальна допомога може прийти лише від Заходу, сьогодні перестаріла. До упадку Росії мусять причинитися і народи Азії.

г) Важливим чинником, що не дозволяє деяким українцям включитися в реалізацію українсько-китайського союзу, є орієнтація на інтервенціонізм, згідно з яким Україна може визволитися лише після тотальної війни західних великодержав з Росією, в якій ті розіб'ють російську імперію і погодяться на політичну свободу України. Тому ці люди недоцінюють ведення незалежної української політики, недоцінюють організування власних сил, недоцінюють національний Китай, мовляв, він сьогодні безсилый.

д) Концепційне і стратегічне непередрішенство є все ще критерієм деяких українців. Вони не мають моральної сили виступити радикально проти всіх росіян, які не признають суверенних прав Україні і не хочуть приступити до одного фронту на засаді повної державницької рівності. Такі люди все ще витрачають час на переговори з різними російськими, польськими і русофільськими групами між західними народами з надією, ануж, може, вдасться виторгувати від них якусь маленьку уступку. Часто непередрішенська політика є виявом амбіціонерської протидії, з наміром показати націоналістам, «що й ми щось варті».

е) Різні ідеології соціалізму, культурництва, ліберал-анархізму і секціоналізму не дозволяють деяким людям йти на співпрацю з націоналістами.

є) Особисте амбіціонерство деяких провідних одиниць не дозволяє їм піти на співпрацю з АБН з метою реалізування позитивної прокитайської політики.

ж) Помилкова оцінка позиції національного Китаю зумовлює холодно-неприхильне наставлення навіть деяких націоналістів до ведення позитивної політики на більшу скалю в цьому напрямі. Аргумент «Формоза — це американський сателіт» є помилковим поглядом. Це є російська пропаганда, що велася під подібними гаслами в 40-их рр. Ця теза лише шкодить Чіанг Кай-шекові і його дискредитує як самостійну ідейно-кон-

цепційну силу. Вона має негативний вплив на американську політику: замість спрямувати її в напрямі підтримки визвольної політики, вона прискіпує цілковите відречення від китайських націоналістів, бо американцям не вигідно виступати в світі з ярликом «імперіяліста», а також тому, що коли б американці хотіли більш активно підтримати націоналістів, то така політика не мала б успіху, якщо б виходила зі становища «сателітності» китайців. Формоза не є сателітом США, а лише США заявили, що не підтримують великої визвольної війни супроти китайських комуністів. Чіанг Кай-шек має свободу рухів. Але коли б він реалізував всецільно тепер визвольну війну, то він не мав би допомоги США. Знаючи теперішнє відношення сил (за китайськими комуністами стоїть активна допомога Росії), націоналісти без відповідної допомоги з боку вільних народів, зокрема з боку США, програли б. Тому вони генеральної офензиви не розпочинають.

Коли б ми прийняли фальшиву засаду, мовляв, вся Західня Європа і антикомуністичні азійські країни також є американськими сателітами, і на тій засаді ми діятимемо в США, щоб вони активніше підтримали визвольну боротьбу, — то це означало б переконування, щоб США заохочували своїх «сателітів» активніше виступити проти Москви, а не вести визвольну боротьбу, бо сателіти такої вести не можуть. Виходило б, що в світі існують дві імперії і кілька неутральних держав. В той спосіб ми зрікалися б національної концепції і всього націоналістичного. Це посередньо означало б відступлення від тієї концепції і стратегії, що їх проголошує і реалізує АБН.

з) Чергова причина — це загальна недооцінка зовнішньої політики. Поразки українців в останніх п'ятнадцяти роках створили досить численну групу песимістів-капітулянтів і дефетистів, мовляв, ми програли, довгі роки державности не відзискаємо і тому рятуймо «рештки» української культури і нації взагалі. Тому, так говорять ці люди, найважливіші завдання — це плекання українського мистецтва, виховання молодого покоління, плекання українознавства і т. п.

й) Врешті, багато людей не підтримує АБН і не вірить в користь українсько-китайського союзу, бо є проти революційно-визвольної політики. До такого наставлення причиняється плитке знання теорії міжнародної політики і політичних засобів, як теж мале знання геополітичного положення України. Такі люди не спроможні самостійно думати, тверезо аналізувати тенденції міжнародного розвитку, дивитися далеко вперед, вони сприймають події в журналістично-пропагандивному аспекті. Це люди, які не розуміють процесів революції і перецінюють значення матеріальної зброї. Ці люди здебільша перебувають у полоні чужих теорій і концепцій.

3. Приступимо до обговорення завдань обидвох сторін згідно з українсько-китайським договором з 1956 року.

а) В інтересі української визвольної політики є, щоб увесь український загал офіційально схвалив цей договір. Це був би своєрідний референдум довір'я, вислів громадської солідарности в реалізуванні українсько-китайського союзу. Маємо на увазі групи, які називають себе націоналістами (особливо ОУН під проводом полк. Мельника), а також гру-

пи, які виявляють державно-репрезентативні аспірації (ЗП УГВР і УНРада). Як відомо, гетьманський рух бере участь в АБН. Також територіяльні репрезентації і організації повинні подати такі заяви своєї солідарности. До таких, зокрема, зараховуємо УККА, КУК, ЦПУЕН та інші, як також товариства спеціального призначення — об'єднання військовиків, професіоналів, наукові й допомогові товариства. Важливим є не так внутрішньо-українське призначення таких документів, як головно зовнішньо-політичне, зокрема перед китайцями.

б) В національному інтересі є вважати Місію АБН на Тайвані всіма українцями за національну амбасаду в національному Китаї. Характер тієї Місії настільки всенациональний, що треба рішуче вимагати від усіх українців такої підтримки, яка поставила б Місію на найвищому репрезентативному рівні відповідно до найкращих спроможностей українців.

Місія підпорядкована Центральному Комітетові АБН. Це означає, що всі ті українці, які погоджуються з твердженням «Місія на Тайвані є теж українською амбасадю!» — повинні приступити до активної співучасті в АБН. АБН не то що закликає, але має право домогатися в тій справі співдії всіх українців, бо це загально-національна акція, при реалізації якої особисто-групові інтереси мусять уступити на другий план.

в) Доцільно досягнути офіційальне завершення українсько-китайського союзу між політичними проводами обидвох народів. Такий договір союзу дуже скріпив би приязнь, співпрацю та морально-ідейну єдність. Він мав би велике зовнішньо-політичне значення перед різними політичними рухами інших поневолених народів, як також перед некомуністичним світом. Він був би здоровим стимулом до внутрішньо-української єдності. В такому документі представники обох націй признали б взаємно всі державно-суверенні права, виступили б категорично проти імперіялізму і спеціально заявили б свою непримиренно ворожу поставу до російського імперіялізму всіх видів. Обидві сторони визнали б ідеї соціальної, расової, релігійної, класової, культурної рівності і справедливості. Це був би документ великого міжнародного ідейного значення.

г) Затісненню союзу сприяла б ідеологічно-програмова конференція між Куомінтангом і ОУН, на якій були б випрацьовані резолюції-постанови, що виявили б близькість ідеологій і програм у питаннях соціальної справедливості, економічного поступу, політичних свобод, релігійної боротьби, класової та расової рівності, опертя на здоровий національний традиціоналізм, культурну толеранцію і т. п. Доцільно було б відмітити важливість плекання здобутків культури, толеранції різних релігій і Церков та у відповідних ділянках засудити ворожі тенденції реалізовані Москвою, як також в окремому маніфесті звернутися до інших народів, щоб не занедбували ідеологічно-програмових справ, як важливої зброї в боротьбі з комунізмом і російським імперіялізмом.

г) Найважливіші завдання є у сфері стратегічній. АБН мусить прикласти всіх зусиль, щоб довести до домовлення між китайцями і Туркестаном, який являється головно магометанською групою, поневоленою Росією, займає важливе стратегічне місце в Центральній Азії та є спо-

лучним звеном між європейськими і азійськими визвольними рухами в творенні одного суцільного фронту на цілій території російської імперії. Треба добитися, щоб китайці декларативно зреклися евентуальних імперських амбіцій супроти народів, які виявляють державницькі тенденції. Маємо на увазі Тибет і Монголію (Сінкіянґ — це спірний простір між Китаєм і Туркестаном). Китайці повинні знайти порозуміння зі справжніми представниками тих народів і у висліді приєднати їх до спільного визвольного фронту.

Далі, спільними силами українців, китайців та інших визвольних рухів треба намагатися приєднати до одного фронту Сибір, що слушно відмітила недавно китайська преса, а далі підбігунові монгольські племена та зайнятися організуванням підпілля в цілій Східній, Центральній і Північній Азії. Практична, хоч би незначна, співпраця українського і китайського визвольних рухів на просторах під комуністичною займанщиною буде найсильнішою гарантією дружби цих двох великих народів і пробою єдиного міжконтинентального визвольного руху.

д) Щоб союз був ефективний, треба АБН, зокрема Місії на Тайвані, налягати, щоб він проявлявся в ділянці дипломатії. Китайці повинні ввести та поручити український визвольний рух і АБН у всіх тих державах, колах та до окремих особистостей, з якими вони заприязнені та які сприяють китайським визвольним змаганням. Треба ствердити, що деяка того роду діяльність здійснюється, але, здається, замало. До дипломатичної співпраці додамо офіційльні заяви, декларації, меморіяли, для яких нагода постійно трапляється. Коли йде про підтримку АБН-івських акцій, то їх повинні прилюдно схвалювати китайці, і навпаки. Для тієї справи доцільно створити комісію, в склад якої входило б по рівній кількості представників від АБН-у і від АПАКЛ-у, які були б у постійному контакті та дбали б про відповідне документальне реагування на різні міжнародні події, що відносилися б до одного або другого, чи до обидвох блоків. Такі документи були б поширювані в дипломатичних колах вільного світу. Реагувати треба на актуальні події та в площині ширення національної концепції і визвольної стратегії.

е) Перед китайсько-українським союзом стоїть цілий ряд пропагандивно-інформаційних завдань. Китайців необхідно добре поінформувати про Україну, її історію, літературу, культуру і визвольну боротьбу. В чужомовних виданнях, авторами яких є китайці, включно до найвищих особистостей, замітне цілковите незнання навіть елементарних даних про Україну, ба що гірше — українська проблематика є наświetлювана в них на основі російських і русофільських джерел. Стверджуємо з великою певністю, що антикомуністи-китайці роблять це не нарочно, а з браку правдивих даних. Відповідна акція з українського боку повинна бути ведена через Місію АБН, але всіма українськими інформативними інституціями: пресовими, науковими, видавничими, політичними, церковними, культурними, а навіть виховними і професійними. Китайці здебільша відверто приймають правду і дадуть напевно (що фактично вже підтвердили) вільний доступ до китайських кіл для української інформації. Таку акцію треба повести супроти всіх важливих сегментів китайського суспільства: дипломатів, політиків, пропагандистів, учених, культурних

діячів, військовиків, студентів і т. д. Обидві сторони повинні вповні використати минулий досвід революційно-збройної боротьби обидвох народів проти Росії та спільно розробляти революційну стратегію і тактику. Українці повинні поінформувати китайців про Росію, її дійсну історію, її культуру та політичні процеси, бо в тих справах українці краще поінформовані ніж китайці. Щоб у сфері біжучої актуальної пропаганди обидві сторони тісно співпрацювали, для цього потрібний певний перманентний апарат. Для біжучої інформації потрібно спільного інформаційного осередку, а для росієзнавчих студій — спільного дослідного інституту. Китайцям доцільно запропонувати перекладення на китайську мову і видання найважливіших творів про Україну. Спільно ведена пропаганда повинна йти систематично на азійський континент, зокрема на підкомуністичний суходіл. Треба, щоб були використані всі засоби інформації: преса, книжки, радіо, публічні виступи, виставки.

е) Згадаємо теж про науково-кадрові завдання. Китайці повинні дати змогу українцям дістатися до найвищих військових і політично-гуманітарних шкіл. З другого боку, між українцями мусять знайтися охочі до таких шкіл, як також хоч 1-2 особи, що вивчили б китайську мову (а кілька китайців — українську) та культуру. Українські вчені повинні зацікавитися китайськими архівами, бібліотеками та музеями, що знаходяться в посіданні націоналістів, і перевірити, чи є в них які матеріали про історичний вплив України на Китай та китайський на Україну, як і з метою простудіювання російської політики супроти Азії. Наукова активність українців повинна роз'яснити китайцям російську політику супроти України впродовж історії. Якщо б китайці були прихильні, доцільно застановитися над реалізацією незалежного від усяких чужих впливів українського інституту політичних наук, зокрема зовнішньої політики, на китайській землі (на Тайвані).

Від Редакції: Статтю «Китай і Україна» ми подали нашим Читачам порядком обговорення проблем українсько-китайської співпраці.

«Треба пожити на цій самоті без відпочинку, у цій в'язниці без дозвілля, яку називають Росією, щоб відчутти свободу, якою користуються в інших країнах Європи, яку б форму уряду вони не засвоїли. В Росії свободи немає ні в чому...

«Коли ваш син буде незадоволений у Франції, стосуйте мого рецепту, — кажіть йому: «Ідь до Росії». Ця подорож корисна для кожного чужинця; кожний, хто так добре побачить цю країну, буде задоволений з життя всюди інде. Завжди є добре знати, що існує на світі суспільність, у якій неможливе жодне щастя, бо згідно закону природи — людина не може бути щасливою без свободи».

(Астольф де Кюстін: «Правда про Росію»)

ВАСИЛЬ ЛУЦІВ

Імператор Святослав Завойовник

(Будівничий Української імперії)

Вступ

Залюблений до безтяти в цю героїчну постать лицаря-завойовника, бачу його у сні й на яві. Постать князя Святослава давно переросла в моїй уяві рамки історичних підручників. Наперекір нашим історикам, я бачу його не якимось авантюрником чи шибайголовою, а справжнім імператором і далекозорим будівничим могутньої української держави. На саму згадку цього великого імені в моїх вухах бурунами клекоче Нена-ситель з рештою дніпрових порогів, лопочуть під зливом степового вітру руські знамена, шелестить під напором тисячних кінських грудей висока тирса. Перед примкнутими очима бачу залізні княжі полки, що мов градова хмара, наче чорноморські буруни, галопом-ускоки женуться у ворожу пащу і нагамуз торощать могутність наших ворогів. Мої ніздрі впиваються міцним запахом розтертого під кінськими копитами полину і чують терпкий запах крові на побоевищах... А над усім горює він — наш імператор. Дужим голосом, мов дзенькіт криці, рветься над ворожою раттю його лицарський виклик: »Іду на ви!« Неначе бачу зрослі в одне кінську і людську постаті, з напруженими, немов тятива, м'язами і волею. Немов чую солоний запах кінського поту і від напруги зрошеного ним людського тіла...

Цей князь уперше на скрижалях нашої історії двосічним мечем висік глаголи слави, геройства і могутності. Він, а не хто інший зробив Русь-Україну могутньою імперією!..

Юність Святослава

Сиротою остався малолітній Святослав по смерті батька Ігоря. Не мати, княгиня Ольга, а дружина-рать виховувала князя. Ще дитиною, посаджений дядьком Асмудом на коня, по-лицарськи виступив на деревлян, щоб за тодішнім звичаєм помстити смерть батька. Він же перший кинув коп'є на ворога, розпочинаючи цим способом переможний бій.

Виховання між бойовою дружиною не було таке просте. Найперше мало го ще, чотирілітнього, Святослава »постригли«. Пострижини — це щось немов наше хрещення. Стрижено всю голову, лишаючи тільки чуб, що був ознакою знатного роду, потім садовили вперше на коня і гучним бенкетом святкували уводина юнака в лицарський стан, визнавано його князем і головою дружини. Князь був під опікою дружинників-воїв свого покійного батька, хоча, мабуть, він створив перший свою власну дружину, себто йому до вправ і забав зібрано його ровесників — синів української знаті. Життя дружини, а в тому і князя не було легке чи вигідне. Князь у поході, як кажуть різні історики, не возив із собою коляс, їстивних запасів, чи зайвої одежі. Навіть казанка не мав він, але під час постою, при розкладеній ватрі, настромляв на списа шматок м'яси́ва, припікав, їв, потім кидав на моріг накривало з овечої вовни, а під го-

лову клав сідло і, в переліку зірок, засипляв сном здорової втомленої людини...

Таке виховання (так князя, як і дружини) стало волю мужністю, а м'язи — пружністю і витривалістю. Князь і його дружина могли «пардом скочити» з країни в країну, кидаючи недругам завзяте: «Іду на ви!»

Перший свій похід скерував юний князь на наших старих ворогів з-над Волги. Дажбожі внуки мали тут свої порахунки ще з 914-го року. Святослав, по тодішньому звичаю, не міг простити отим усім болгарам, буртасам і хозарам розгрому княжої раті, що верталася з походу від Каспія. Святослав із дружиною, пливучи по Десні й Оці, підкорив собі, тоді ще незалежних, вятичів і розгніваним пардом наскочив на буртасів, болгарів і хозарів, сплюндрував їхні землі вогнем і мечем, затопивши оті племена в морі крови. Недарма ж арабський літописець Ібн-Гаукль пише, що в 976 р. не осталося по них ні сліду. У п'ятилітній війні Святослав винищив згадані племена, пішов ще далі, аж на Кубань, до ясів і касогів, та поширив межі своїх володінь по Кимерійський Босфор.

»Я хочу жити на Дунаю«

Незліченні багатства, привезені з далеких походів, п'янка перемога над ворогами і молодецька завзятість князя гомінкою луною пролунали в тогочасному світі.

Близьком багатства і ехидністю та інтригами окрилена Візантія почала свої нитки снувати і в Києві. Достойник грецького імператора, син корсунського голови міста — Калокир, у посольстві від свого володаря приїхав до Святослава. Імператор багатими дарами хотів спонукати володаря русичів «на рать» з дунайськими болгарами, що завдавали доброго чосу розпанілим грекам. Більше того, греки мусіли платити болгарам постидну данину. Отож, щоб звільнитися від цього, грецький імператор Никифор Фока закликав Святослава виступити проти болгарів. Кілька возів золота, вагою в понад 1.000 фунтів, мали бути отим ключем до українського володаря і його дружини. Крім цього Никифор переконував Святослава, що по здобутті Болгарії він може прилучити її до своєї держави. Щоправда, Калокир, гнучкий політик, психолог і спритна людина, задумав свої пляни. Він вирішив при допомозі Святослава засісти на візантійському престолі. І Калокир став діяти не в імені імператора, але у своєму, зачаровуючи лестоцями Святослава та обіцяючи йому незліченні багатства по зайнятті цісарського престолу.

І зібрав Святослав Завойовник 60.000 хоробрих, як пише Лев Диякон, щоб у серпні 967 р. на байдаках поплисти вниз Дніпром аж у Руське море. До першої лютої січі з болгарами прийшло над Дунаєм. Не витримали болгари гураганного удару русичів і в переляку відступили в Доростол. Болгарський цар з горя та смутку дістав паралічу, а князь русів промчав переможно по Дунаю і під зиму вернувся з багатою здобиччю в Київ.

На другий рік Святослав Завойовник знову виступив із своєю раттю на болгарів, зайняв понад вісімдесят міст і створив собі столицю в Переяславці над гирлом Дунаю.

Калокир увесь час перебував біля Святослава, але імператор Никифор дізнався про підступні заміри свого вельможі та про згоду нашого володаря допомогти Калокирові здобути візантійський престіл. Тому імператор змінює свою політику і своє наставлення супроти болгарів. Він підписує з ними умову і обіцяє допомогу у війні з русичами. Підкуплені імператором печеніги загналися несподівано, в літі 968 р., аж під Київ і почали облогу міста. Восвода Претич із дружиною перебував тоді по тойбіч Дніпра і, дізнавшись про облогу, негайно вирушив на вируку княгині Ользі з унуками і міщанам. Печеніги думаючи, що це Святослав, кинулися в розтіч, та згодом їхній хан зробив угоду з Претичем. Правда, далеко вони не пішли і отаборилися над річкою Либіддю.

»Княже, чужої землі шукаючи, ти свою занехаяв!«

Києвляни, нераді такому сусідству, негайно вислали до Святослава послів із докірливою реччю, що він занехаяв свою землю, шукаючи чужих, а печеніги малоццо не захопили в полон його діток і матері. Якщо князь негайно не вернеться, — продовжували послы, — то може втратити матір і діток, бо печеніги далеко від Києва не відступили. Почувши оці невеселі речі, Святослав хижим барсом перестрибнув з-над Дунаю у Київ і прогнав печенігів у поле. Так як годі вдержати гірського вірла в клітці, так же годі було Святославові всидіти у Києві. Його манила принадна далечинь, п'янкi переможні бої і чужі багатства.

»Не мило мені в Києві жити! — каже він своїй дружині. — Хочу поставити свою столицю в Переяславці над Дунаєм. Це ж є центральний город моїх володінь. Там рікою пливе всяке багатство: з Греції золото, паволоки, вина; з Чехії та Угорщини срібло й коні, а із України хутра, віск, мед та челядь«.

І ось тут проявляється отой великий державницький розум нашого імператора. Розум державника-господаря. Це не була буйність чи пуста відвага, — як твердять деякі наші і чужі історики. О, ні! Це було глибоке практичне розуміння життєвої конечности його могутньої держави — української імперії. Хто-зна, чи Святослав не був свідомий і не знав переказів та традицій древніх роксолан, що то теж Дунай за центр своєї держави обрали?..

Незабаром по смерті своєї матері-рівноапостольної княгині Ольги, Святослав Завойовник знову вибирається в Болгарію. Та в Болгарії зайшли великі зміни. Підбадьорені підтримкою і допомогою греків, болгары вибили княжі залоги і відібрали всі свої міста, включно з Переяславцем.

Князеві русичів довелося починати боротьбу від початку. Під Переяславцем прийшло до лютої січі. Святослав гукнув до своїх: »Тут нам погибати! Тож поляжемо, браття, по-геройськи й дружно«. Дружинники кинулися в бій на пролом і надвечір атакою на копії захопили місто.

Тепер Святослав Завойовник відбив не тільки Переяславець і попередньо втрачені міста, але й здобув інші міста між Дунаєм та Балканами, а навіть підкорив собі болгарську столицю Велику Преславу і захопив у полон царя Бориса з усією родиною та дворянами.

Дізнавшись, що болгарський спротив викликав зрадливий грецький імператор, Святослав спалахнув люттю і кинув імператорові свій лицар-

ський виклик: »Хочу йти на тебе і заволодіти твоєю столицею, як заволодів Преславою!«

Похід Святослава на Візантію

І лютий жах скував серце грецького імператора та його дворян. Вони побачили, що лиха собі напители, і почали одчайоно готуватися до оборони. Укріпляли столицю, стягали війська, зброю і харчі. Більше того, навіть через усю притоку — кудю мав би плисти Святослав, — протягнули грубелезний ланцюг. Так то імператор Никифор готувався стрінути свого недруга Святослава. Він уже мав виступити в похід проти русичів, та стримала його невесела вістка, що араби зайняли Антіохію, а в столиці готувалася підступна змова проти імператора, керована його дружиною та Іваном Цімісхієм, його воєводою. У грудні 969 р. рука вбивці досягла імператора, і престіл зайняв Іван Цімісхій. Цімісхій швидко зорієнтувався, що над Візантією нависло забагато нещасть, отже вирішив ліквідувати найгірніше лихо — і задумав заключити зі Святославом мир.

Імператор України, вірний своєму слову, йшов на столицю Візантійської імперії. В 970 р. перейшов він Балкани і захопив Філіппопіль і тут, для постраху, — як твердить грецький літописець, — посадив на кіл багато збунтованих проти нього болгарів. Багато наших істориків незгідні з цим записом грецького літописця і твердять, що русичі такого роду смертної кари не знали, це було практиковане в Греції, хоча Святослав напевно убив мечем для постраху не мало ворохолюбників.

На нашу думку, Святослав, поспішаючи під Царгород, навіть часу не мав на таку затяжну кару ворохолюбникам. На бік Святослава перейшли болгары й угри, а теж і печеніги.

Підступні «ромеї» (греки) діяли хитрістю й обманом. Вони вислали до Святослава послів, що ніби прийшли з умовами миру, а насправді хотіли довідатись, скільки у нашого володаря військ. Святослав подав подвійне число, себто 20.000. Греки поставили стотисячну армію і вирушили назустріч Святославові. Вороги зустрілися під Адрінополем. Хоробрих русичів охопив жах на вид цієї многолюдної грецької раті, не злякався тільки один вождь-імператор України Святослав Завойовник. Він звернувся до своїх дружинників із промовою:

»Нам немає куди діватись. Волею чи неволею, чолом станемо проти ворога. Тож не посоромім Землі Руської і ляжмо тут кістьми. Знайте, що мертві не мають сорому. Як захочемо тікати — посоромимо себе, а втекти все одно не втечемо! Станьте ж твердо, а я піду попереду вас. Якщо я поляжу головою, — самі промишляйте і дбайте за себе«.

І знявся гамір великий, а дружинники, як один муж, закричали: »Княже, де твоя голова поляже, там і ми свої голови покладемо!«

Почалася люта січа, гураганом налетіли русичі на ворога і в завзятому одчайдушному бою перемогли десяткрат сильнішого ворога. Греки розбіглися в переляку, а Святослав Завойовник — як оповідає літописець, — без великого труду здобував город за городом, прямуючи на Царгород.

Не на жарти злякався імператор. Скликав у своїй палаті нараду. Різні думки висловлювали грецькі вельможі, та згідні були в одному — не

сила їм воювати зі Святославом. Вирішено післати до нього послів і ще раз випробувати володаря Руси-України. Греки вислали йому пребагаті дари в золоті і дорогоцінних матеріях злотоглавах, а з тим наймудрішого грека, щоб слідкував »за поглядом, мімікою і думками Святославовими«. І прийшли грецькі послы до нашого монарха. Чолом поклін йому віддали і розстелили перед ним пребагаті дари. Та він і не глянув на це. — »От-рокам віддайте!« — наказав своїм прибічникам, не сказавши послам ні слова. І відійшли греки з нічим.

Вислухавши звіту послів, грецький імператор рішив, по нараді, ще раз вислати послів до українського володаря. В дарі післав цісар мечі та іншу зброю. І зрадів Святослав такому дарові, немов мале дитя. Став хвалити дари, милувався ними і цілував їх... А потім прорік, що за це подяку цісареві передає. Все це слово-в-слово переказано грецькому володареві і тоді вирішено на нараді, що монарх, який гордує багатствами, а милується зброєю — це лютий, геройський володар, тому краще дати йому данину і помиритися з ним. І знову вислав грецький цар послів, котрі передали слова його Святославові: »Не йди в наш город, краще візьми данину, яку тільки забажаєш«.

Святослав визначив немало данину і зі славою вернувся в Переяславець. Щоправда, у греків, відомих хвальків, особливо у Льва Диякона, це подано по-іншому, та ми певні, що наш літописець не перебільшив, а об'єктивно описав ці події. А втім і сам грецький історик передає слова Святослава, відповідь на погрози Никифора: »Немає потреби цареві виступати на нас. Ми скоро розкинемо свої шатра перед мурами Царгороду, заваливши город сильним валом. Немає потреби вашому володареві трудитися. А якщо захоче виступити, то ми йому покажемо що таке Русь. Ми не якісь бідні ремісники, що шукають поденної роботи. Русь — це хоробра дружина, що перемагає ворогів своєю зброєю. Неук ваш цар, якщо цього не знає!«

Візантійська облуда

Візантійський імператор, хитро і облудно купивши мир, став зимовою порою готуватися до боротьби з володарем русичів. Він школив суходільні та морські війська, робив перегляд вогнеметних кораблів, а навіть вишколив »полк безсмертних« — свою особисту прибічну сторожу. До Адріанополя звожено запаси харчів і зброї.

»Як тільки зникла зимова мряка і настала весняна ясність, грецький володар був готов до походу« — оповідає грецький літописець. Із влахернського палацу він зробив перегляд вогнеметних кораблів, що їх було три сотні, подивляв їхнє високомистецьке плавання і удавану атаку одних на одних, обдарував керманичів нагородами і велів плисти на Істер (Дунай), щоб загородити русичам поворот на рідні землі. Сам же імператор із суходільними військами підійшов під Адріанопіль, а фльо-тилія підпливла до Дунаю. З Адріанополя цісар на чолі з полком »безсмертних«, а за ним п'ятнадцятьтисячна армія піхоти, тридцятьтисячна кавалерія і решта військ, табори, гуляйгороди, тарани та інше намагалися якнайшвидше пройти небезпечні гірські проходи, т. зв. »мішки«.

Зовсім несподівано вони виринули перед руськими дружинами біля Преслави. Під місто греки підходили вельми вчисто. Гуркіт бубнів далекою луною гомонів у навколишніх горах, дзвеніли кимвали (тарілки), ревіли сурми, бряжчала кінська зброя, коні ржали, а рать голосним криком упивалася передчасною перемогою.

Могутність греків не злякала русичів. Вони вхопили зброю, заслонилися щитами (а щити у них довгі до самих ніг та міцні), і з ревом буйтурів кинулися на грецьку рать. Спершу в битві ніхто не мав переваги, та цар випустив на ліве крило русичів своїх «безсмертних». Це була одчайдушна кіннота, що зробила в рядах руської піхоти велике змішання, і русичі відступили в город. Оборonoю міста керував грек Калокир і воєвода Свенкел. У глуху північ Калокир помчав у Доростол до Святослава, а на другий день, у Велику П'ятницю, почалася облога міста. Хтось — як оповідає грецький історик Кедрин, — відкрив потаємно брами міста. Греки вдерлися в середину і по лютому бою заволоділи городом.

Недобитки русичів замкнулися в княжому теремі. Не зважаючи на кілька атак, перемогти Святославу рать не вдалося. Сам імператор проводив наступом, але без успіху. Побачивши великі жертви в лавах своїх воїнів, грецький цар наказав закидати терем з усіх боків огнем. Палац зайнявся вогнем, і сім тисяч русичів вийшли на відкрите поле. Грецькі і болгарські воїни кинулися на них хмарою, але ні один із русичів не відступив. Усі, як один, чесно і по-геройськи, поклали свої голови в обороні княжої честі і слави та величі рідної держави.

Грецький цар вислав зараз же до Святослава Завойовника послів, домагаючись негайного відступу поза межі Болгарії, бо в іншому випадку, як погрожував, покладе всіх до ноги. Боляче вразила Святослава вістка про загибель його дружини, та вимога царя його розлютила, і він став готуватися до зустрічі з греками біля Доростола. При цьому згадаємо, що болгарське місто Доростол було тим самим місцем, де цар Константин перед боєм з ворогами побачив на небі хресне знам'я і напис: «Цим знаком переможеш!» На пам'ятку цього чуда він побудував тут город.

Знаючи про зраду болгар і про наближення імператора до Доростола, Святослав, щоб забезпечитися від небажаних несподіванок, узяв як заручників три сотні болгарської знаті, а деяких ворохолюбників велів покарати смертю. Покараних смертю грецький історик Кедрин нараховує тисячі, що абсолютно неможливе. Так українські, як і чужі історики не раз довели факти переборщення з боку грецьких однобічних істориків.

Бій під Доростолом і облога міста

Наближався рішучий момент розправи Святослава з Цімісхієм. Імператор русичів вивів на царя 60.000 раті — всю свою дружину. Густою стіною зімкнувся ліс копій та щитів і настала лиховісна тиша перед боєм. Раптом мертву тишу прорізав гучний крик наступаючих, і почалася люта січа. З ранку аж до вечора тривав бій, хоч перемога не хилилася ні в один, ні в другий бік. Дванадцять разів одна то друга сторона подавалася під натиском могутніх ударів, але щойно кіннота Цімісхія пере-

хилила шальку перемоги на грецький бік. Війська Святослава відступили і замкнулися в городі.

Греки стали перед брамами міста, і їхній монарх наказав висипати вали та викопати рови. Він усе таки боявся Святослава, як великого завоювника, і тому не посмів наступати, а чекав своєї фльотилії.

І ота грізна фльотилія — кораблі з метачами мідійського вогню — припливла. Русичі злякалися не на жарт і пересунули свої човни ближче до городських murів.

Наступного дня Святослав зі своєю дружиною знову вийшов з міських брам у чисте поле, і почалася нова, ще завзятіша, січа, але перед смерканням русичі знову відступили в город.

Святослав побачив, що з ментом як грецька фльотилія відгородила йому доступ до Дунаю, треба готуватися до довшої облоги. Він тієї ж ночі зміцнив місто глибокими ровами і став думати, як здобути відповідну кількість харчів. Вирішив зробити вилазку вночі. Дві тисячі дружинників у бурхливу ніч, серед гуркоту громів, сяйва блискавок, а врешті і великої зливи оточили частину грецького табору, знищили всю заставу і з багатою здобиччю щасливо повернулися в город. Цімісхій, довідавшись про цей наскок, невимовно лютував на своїх воїв і загрозив своїм воєводам, що каратиме на горло, якщо щось подібне станеться, а тим часом велів ще тісніше оточити город.

Святослав робив часті вилазки і дошкульно врізався в грецькі війська, винищуючи багато ворожої раті. Одного разу вилазка знищила частину таранів і гуляйгородів та напала і в мак посікла близького імператорового свояка Івана Куркуя.

Заохочені таким успіхом, русичі наступного дня знову виступили проти греків, і права рука Святослава, Ікмор учинив у грецьких рядах страшне спустошення. Але, віддалившись задалеко від своїх дружинників, стрівуся віч-на-віч з грецьким силачем Анемою і потіг від його меча, а русичі відступили в город. Літописець пише, що греки, шукаючи на трупах здобичі, стрічали поміж убитими не мало жінок-воїв, котрі боролися рука-в-руку з чоловіками. Вночі русичі зібрали з побоевища трупів своїх воїнів і, справляючи за своїм звичаєм тризну, спалили їх на вогні.

Після того Святослав Завойовник скликав нараду. Більшість була за те, щоб закінчити війну і або викрастися темної ночі та втекти, або ж замиритися з греками і бодай життя спасти. Святославові не сподобалася мова дружинників. Він зідхнув з глибини серця і прорік: «Якщо ми тепер соромно поступимося грекам, то де ж тоді ота гомінка слава зброї русичів, що без труда перемагали ворога, де ж тоді слава доброго імені нашого, що без пролиття крові перемагала численні краї! Досі ми були непереможні. Діди і батьки передавали нам у завіщанні свої лицарські, хоробрі подвиги. Отже, станьмо твердо! Таж у нас немає звичаю рятувати свою шкуру соромною втечею. З двох одне маємо вибрати — або переможемо і залишимося в живих, або поляжемо головами в славі. Мертвим нема сорому, втікаючи — лиця нікому не покажемо з сорому!»

Промова Святослава, немов п'янке вино, полонила дружину. Всі як один рішили стати до бою і перемогти, або полягти. Дня 24-го червня 971 р., до зірниці, всі русичі під проводом свого володаря виступили з

города, а щоб хтось не вернувся в місто, наглухо замкнули браму. Настала жорстока січа. Біля обідньої пори греки не витримали спеки й утоми та й почали відступати. Перемога не хилилася ні в один, ні в другий бік, хоч грецька рать кількістю переважала. Тоді цар Ціміській запропонував Святославі, щоб обидві сторони вибрали по одному найкращому воїнові, і котрий переможе, то й та сторона переможе. Святослав, побоюючись грецької зради, не прийняв цього виклику. Грецький веледень Анема кинувся у вирі битви на Святослава, поранив його і скинув з коня. Це так розгнівило русичів, що вони з люттю та ще більшим завзяттям кинулися на греків, мов гураган змітаючи все зі свого шляху. Греки почали з жахом відступати, але Ціміській виступив перед них з копієм, загородив їм дорогу і припинив відступ. Тепер почався лютій натиск греків, а допомогла їм велика буря, що віяла на ряди русичів, і греки перемогли. Святослав, ранений у бою, мабуть теж поліг би головою, як багато його воїв, та врятувала його ніч.

Зібравши дружину Святослав виніс рішення, що годі довше воювати, бо греки постійно поповняють свої ряди, а в русичів з 60.000 лишилося тільки 22.000, отже чого доброго і всі можуть полягти. Рішено укласти з греками мир. Як умови миру Святослав Завойовник поставив такі точки:

- 1) Русичі повернуть Доростол і полонених;
- 2) Зовсім відступлять із Болгарії;
- 3) Запанує знову дружба і любов між русичами і греками, як за попередніх умов;
- 4) Греки дозволять на вільну торгівлю, як було досі;
- 5) Руські купці в Царєграді вважатимуться друзями;
- 6) Греки перепустять усі судна, не нападаючи на них своїми кораблями.

Отже нарешті русичам таки довелося відступати, хоч це зовсім не значить, що вони програли. Святослав не був розбитий, лише переможений в одному бою. Тому греки, виснажені важкою і затяжною війною, раділи з перемир'я, і імператор Іван Ціміській радо погодився на подані йому умови миру.

Зустріч двох імператорів

По підписанні умови з греками, Святослав Завойовник забажав стрінутися з Іваном Ціміським для особистих переговорів. Грецький історик-самовидаць описує цю зустріч двох імператорів ось так:

«Ціміській, увесь у золоченій зброї і в довгих шатах, на прекрасному коні, а також і його прибічники виїхали на берег Дунаю. У той же час Святослав перепливав ріку на скитському човні, сам веслючи разом з іншими, без жадного вирізнєння. А вигляд у нього був такий: середнього росту, не то щоб високий, але й не низький. Густі брови і сині очі. Звичайний ніс. Борода голена, але носив довгі густі вуси. Голова теж зовсім гола, тільки з одного боку звисав чуб — ознака знатного роду. Шия груба, плечі широкі, а станом доволі моторний. На вигляд він був похмурий, а може й дикий. В одному вусі висіла золота сережка, прикрашена двома перлинами з рубіном посередині. Його одяг білий і чистий, але нічим не відрізнявся від інших. Поговоривши трохи з імператором про мир, не встаючи, відплив до своїх».

Ціміській поїхав у Царгород, де його зустрічали як «завойовника» Болгарії і переможця грізного імператора русичів, а Святослав з дружиною

плив на своїх човнах морем до Дніпра, на батьківщину. Воевода Свинельд радив обминути небезпечний шлях біля дніпрових порогів, намовляючи їхати окільною дорогою на конях, щоб уникнути печенізької засідки.

Византійські літописці подають, що Ціміскій післав послів до печенігів, щоб вони дали вільний прохід дружині Святослава. Проте, знаючи хитрість і зрадливість греків, ми певні, що якраз вони і підмовили печенігів зробити біля дніпрових порогів засідку на Святослава. І справді, біля порогів уже була печенізька облога. Святослав рішив зимувати в Білобережжі. Там незабаром забракло харчів, і русичі дорого платили за коня, а так харчувались здебільша рибою. З весною 972 р. Святослав таки пішов на пороги. Печенізький князь Кур'я напав зрадливо на Святославову дружину. Воевода Свинельд урятувався і кінно вернувся в Київ. Святослав і його дружина згинули в запеклому бою. З черепа Святослава Завойовника печенізький князь зробив собі чашу і пив з неї на пам'ятку про перемогу. Так згинув хоробрий князь — слава нашої землі.

Закінчення

Святослав Завойовник, імператор Руси-України, згинув у заранні своєї слави. Як будівничий держави він створив могутню імперію. Як політик був переконаний, що столиці його держави найкраще бути в Переяславці над Дунаєм. Як лицар-завойовник не знав хитрости чи зради, ворогам звичав: «Готуйтеся, іду на вас!» Все його життя — це низка ланок одного безперервного ланцюга-походів. Воював Святослав не для війни і не для порожньої слави. Це були воєнні походи володаря, який до деталей обдумував кожен рік і наперед обраховував, що вона йому принесе та скільки коштуватиме труду і жертв. Особливо дбав він, чи не більш як його світлі попередники, про очищення та закріплення за Україною торговельних шляхів і центрів. Як дипломат був гнучкий і далекозорий. Він же весь час тримав біля себе Калокира, якого хотів зробити грецьким володарем і закріпити з ним дійсний, сильний і вигідний для своєї імперії, союз.

Смерть князя в розквіті віку не дала йому можливості ще раз змірятися з греками і таки вийти повним переможцем та ще далі поширити межі імперії. Загинув володар Руси-України, імператор могутньої держави — Святослав Завойовник, а з ним загинула його ідея перенесення центру держави на Дунай. Щойно по роках Ярослав Осмомисл почав реалізувати задум Святослава, тим самим закріплюючи могутність Галицько-Волинської держави.

Загинув Святослав, забулося його величезне значення в розбудові української держави, багато істориків, як наших так і чужих, вважає його не більше як князем-авантюристом. Та пора вже сказати ясно і голосно, що Святослав Завойовник — це не князь, а імператор, будівничий української імперії, творець нашої могутності, уособлення хоробрости і лицарськості в тогочасному світі.

Мрр РОМАН КУХАР

ДРАМАТИЧНЕ МИСТЕЦТВО В АВАНГАРДІ НАЦІЇ

Приймаючи до уваги характеристичну обставину спонтанного розвитку національного театру, напр., в Німеччині наприкінці 18. ст., чи от у Чехії, Мадяриціні, Ірляндії, Україні тощо, починаючи з другої половини 19. ст., можна б зробити ось яке спостереження: розвиток національного театру бував із правила супровідним явищем духового дозрівання окремих народів, здобуття ними певного ступеня вищої національної свідомости. Закономірність таких взаємовідносин дуже переконливо обґрунтовує »закон драми«, або теорія драматичного мистецтва, спертого на вольовому принципі, що її своєчасно висунув був видатний французький теоретик драматургії Брюнетьер (1849-1906).

Згідно з Брюнетьером, вслід за великим зміцненням національно-суспільного хотіння народу з устійненою індивідуальністю наступає обов'язково театральне відродження в даній країні, себто національно-вольова свідомість народу позначається зразу ж наглядним зростом його духово-творчих спроможностей, зокрема на полі драматичної творчости. Таким чином, періоди великого духово-національного піднесення народу можна б, образово беручи, міряти наявністю архітворів в ділянці його драматичного мистецтва.

Грецька трагедія, що розцвіла в добу перських воєн, отже в час величного національного підйому Греції, драматична творчість Сервантеса, Льюе де Вега, Кальдерона під час росту Іспанії до рівня найбільшої своєї історичної могутности, творчість титана всесвітньої драматургії Шекспіра, в приповідкову вже велику »Єлисаветинську добу« в Англії, чи Корнея, Расіна у Франції на її підході до верхів, або ж Гете й Шіллера на порозі національного відродження післянаполеонівської Німеччини — це були б декілька маркантних прикладів стійкости Брюнетьерового »закона драми«.

Такому вольовому національному актові, що особливо драматичним мистецтвом маніфестує розгорнення всіх фізично-духових сил народу, уподібнюють Брюнетьер і інші, внутрішньо-драматичний вольовий акт, що є якраз найбільш питомим і невід'ємним елементом драми, як окремого, чітко відмежованого літературного типу. Драма, на його думку, це репрезентація людської волі в її конфлікті з таємними силами природи, всесвіту, взагалі довкілля. В драмі маємо діло, в основному, з боротьбою якогось характеру проти певного роду фаталізму, напр., проти соціального порядку, проти національних ворогів, проти представників інших поглядів, проти темних сил власного »я«, проти суспільних проявів честолюбства, егоїзму, користолюбности, філістерства, проти передсудів, глупоти й злоби тих, що знаходяться довкола центральної постаті драми. Словом, театр це місце, де зударяється людська воля з різними перешкодами, чи це буде похмуре »фатум«, себто загадкові ходи химерної людської долі, чи будь-які інші реальні обставини, що спиняють дію протагоніста. Грецька трагедія була побудована саме на основній концепції

»долі«, т. зв. грецької »мойри«, що виявилось в безсильності людської волі супроти вищої волі »богів«, в безвиглядності людської боротьби з вищими надприродними силами. Доба романтизму в історії драматичного мистецтва видвинула протилежну концепцію, принцип людської »волі«, рушійної сили в бутті, зовсім незалежної від будь-якого встраювання надприродних сил. Період модерної драми (в поширеному розумінні — від Ібсена до О'Ніла) характеристичний зворотом до грецьких конструкційних засновків, з перевагою елементів »долі« над елементами »волі«.

Теорія Брюнетєра має зокрема неоціненне розпізнальне значення, коли прикласти її зумовленість до комплексу духово-вольових процесів національно-поневоленого, але вже до незалежного політичного життя зрілого народу. Поєднання факту усвідомлення національного хотіння з супровідними проявами бурхливого розвитку драматичного мистецтва в політично поневоленого народу виправдується з особливою чіткістю у випадку посиленних, а беручи з сьогодишньої точки погляду, феноменальних процесів в ірландській драматургії, що проходили в Ірландії, нашій духовій »посестрі«, під кінець 19. ст., напередодні її незалежного національно-державного життя.

Початком відродження в ірландському театрі вважають публікацію ліричної драми Вільяма Батлера Їтса »Княгиня Кетлін«, в 1892 р. З того часу Їтс, визначний ірландський патріот, поет і драматург, не покидає вже ні на хвилину думки про konieczність створення національного театру в Ірландії, де духові цінності ірландського народу найшли б свою гідну репрезентацію. Разом із видатною діячкою на літературному й театральному полі леді Грегорі, своїм приятелем-письменником Едвардом Мартіном та іншими ентузіястами ірландського національного відродження, взявся Їтс за реалізацію амбітних плянів, які, як виявилось, стали важливим театральним внеском у справу всенационального »кельтійського духу«. В 1898 р. пороблено перші практичні заходи в напрямку започаткування в Дабліні першого національного театрального сезону. В декларації, присвяченій цій події, писалось, між іншим:

»Ми задумуємо ставити на сцені даблінського театру кожного року, весною, певні кельтійські та ірландські п'єси, які, без уваги на ступінь їхньої майстерності, віддзеркалюватимуть високу напруженість наших стремлень і матимуть завдання започати кельтійську й ірландську школу драматичної літератури...«

Експеримент, що заключав у собі насправді велику частину тієї символіки, якій ім'я — »ірландське відродження«, та в якому приймали участь сповнені великим захопленням мужі й жінки Ірландії різного обдарування й спроможностей, з літературних, театральних і позатеатральних кіл суспільства, виявився повністю вдатним. Крізь стадії короткотривалого Ірландського Літературного Театру (так звали групу Їтса, Мартіна й леді Грегорі) і похідного від цього первісного замкнутого кружка, поширеного серед громадянства Ірландського Національного Театрального Товариства, дійшло, головню завдяки запалові Їтса, Грегорі, Фея й інших та при фінансовій жертвовності Анни Горнімен, до заснування славного згодом у цілому світі Еббі-Театру в столичному Дабліні в 1904 р.

Театральний сезон в Еббі-Театрі відкрито п'єсою-одноактвкою п. н. «В тіні провалля», новим твором невідомого досі драматурга, Джона Міллінгтона Сінга (1871-1909). П'єса була першою драматичною спробою Сінга, проте в ній видна була вже рука майстра. Назагал, це селянська п'єса, але як же різна від усіх попередніх народницьких сценічних речей. Це була найперша з модерних ірландських реалістичних драм, від самого початку до кінця без хоч би однієї нотки звичного тоді сентименталізму. В драмі, з геніяльною щирістю, користуючись мовою, що її взято прямо з уст народу, зображено з усією виразністю, без зайвого афекту, побут простолюддя. Одначе реалізм Сінга далекий від будь-якого натуралізму чи вульгаризму, від такого відхилення зберегла Сінга його велика вроджена й набута духовна культура. Есеїст і драматург Сінг — це по-суті поет, який, до речі, залишив чималу збірку поезій; його драматичні твори, хоч і прозові, мають особливу поетичну ритміку й якусь піднеслу етеричну закраску. Незвичайно відзивчивий на меланхолійну красу простонародної мови він з великим талантом поета зумів уловити її музику й передати нею з неабиякою драматичною виразністю атмосферу моря, неба, кам'янистого неродючого ґрунту, висловлюючи водночас із потрясаючою силою небуденного драматурга сенс життя чоловіків і жінок, що боролись зі своєю неможливою долею, чи то на непривітному грізному побережжі, чи серед бурхливого моря.

Геній Сінга завоював собі невдовзі світове визнання, а його п'єси, разом із п'єсами Їтса, леді Грегорі й ін. (тут належить видатне місце й пізнішому О'Кесі), увійшли в стандартний англомовний драматичний репертуар. Сінга, цього прямолінійного, серйозного, скромного й неможливого політичного емігранта з Ірландії, що вивчав старанно в Парижі Расіна й лиш із трудом добував собі своїми естетичними есеями прожиток, «відкрив» його ж земляк, згаданий попередньо Їтс, який і переконав Сінга, що його майбутнє не в Парижі, лише в Ірландії. За спонукою Їтса Сінг залишає свою паризьку мансарду, повертається в Ірландію й відтоді присвячується на островах Ейрен, на захід від побережжя Ірландії, студіям побуту й мови простого, ще незіпсутого цивілізацією, рідного селянського населення. Вислідом студій є його відомий обширний ліричний есей «Ейренські острови» і, головно, низка драматичних творів (м. ін. «Легкодух західного світу», «Криниця святих», «Вершники до моря»), що висувають його зразу в ряд чільних світових драматургів.

Сінгові «Вершники до моря», ця найбільш довершена одноактівка, що будь-коли появилася на сцені Еббі-Театру, вирізняється міцними, суворими рисами античної трагедії. В ній, як і в грецьких зразках, не знайти ні одного зайвого слова. Атмосфера цієї короткої згущеної драми насичена глибокою трагікою безвиглядної боротьби людини з переможною стихією океану. Як увесь героїчний ірландський народ, так і герой драми, Бартлей, іде на прою з молохом-морем, іде без остраху, без сумніву, без вагання. Так ішли по тому ж шляху його пращури, такою ж твердою дорогою підуть і в майбутньому хоробрі нащадки. Їхню тілесну смерть супроводитиме притаманна народів кельтське переможність духу. Хоча кожна із Сінгових драм — шести в цілому — це перлина драматичного мистецтва, все ж таки «Вершники до моря» це незрівняний твір.

Незвичайна простота й драматична згущеність, живо передана атмосфера, позначена зловіщим подихом долі, вирізняють цей твір супроти інших. Характер «Вершників до моря» виявляє подеколи вплив бельгійського символіста Метерлінка, творця теорії «статичної драми». Того роду драма, дарма що позбавлена звичних елементів дії, спроможна викликати променюючим з неї настроєм міцний, незабутній ефект. Якраз такими якостями визначається «статика» Сінгової трагедії. Сама катастрофа проходить поза сценою, зате ж виживання неминучої загибелі, чи стоїчна постава побитої долею, старої жінки Маври, після вислухання трагічної вістки — це потрясаючі душу драматичні моменти. В цьому творі досягнув Сінг вершин драматичного мистецтва. А надто мотив його суворих «вершників до моря», що, мов ті «одержимі», нескорено йдуть туди, куди шле їх одвічна місія, має в собі виразну символічну, національну закраску. Дослідники драми згодні в тому, що «Вершники до моря» треба вважати одним із найповажніших зразків модерного трагедійного типу європейської драми.

ДЖОН КІТС

З ПОЕМИ «ЕНДІМІОН»

Коштовний твір — назавжди насолода.
Його витання красовита врода
Не кане в небуття. Вона всякчас
Ясним диханням огріває нас.
Солодкий сон так володіє тілом.
І кожне завтра квітом обважнілим,
Литвом вінків нас в'яже до землі,
Щоб нелюдяностей чуття малі,
Похмурі дні, дороги непросвітні,
Жорстоким злостям темні чолобитні
Ми талували. Вади вороги,
Мани красу шукаєм і снаги
Захланно прагнемо. Так сонце й зорі
Буття скрашають, ручаї прозорі
В жару знаходять притул під кущем,
Дерева й трави, звідані дощем,
Дають життя отарам. Так нарцизи
Тендітним стеблам коронують ризи,
Жаркі гвоздики в просіках цвітуть,
Довільно вкраплені. Так вірну путь
Могутнім смертним визначає фатум.
І ллються з неба образом крилатим
Колись почуті повістей слова —
Немов струмки безсмертного питва.

СОЛОВЕЙ

I.

Страждає серце й давить німота
Мої чуття, немов після отрути,
Що спрагло випили мої уста.
О як жадаю в Лету я пірнути!
Тобі не заздрю, щасний солов'ю,
Але й радію від твого співу,
Бо ти — немов окрилена Дріяда —
Мелодію свою
На буків зелень, тінями мінливу,
Ясиш до літа звихрено і радо.

II.

Твій спів — ковток столітнього вина,
Що грало міццю в темному підваллі.
Влилася в нього флора запашна
І провансальська пісня без печалі.
Твій спів — це келех, повний теплоти,
Це мирту шум, джерела Гіпокрені
З бринінням перлів по краях мигтючих,
Це в сяйві рясноти
П'янкий напій, що родить світ надхнений
І в даль веде поміж дерев співучих.

III.

Поміж дерев назавжди б розпливтись,
Навік забути суету і втому,
І лихоманку, що шугає ввись
Поміж людей, висотам невідому,
Де потрясає каліч сивину,
Де чахне юність у дочасній смерті,
Де навіть мислі — повні горя й туги,
Де ввій важку стіну
Не зводять промені очей простерті
І де любов марніє від наруги.

IV.

О як жадаю досягти тебе
Не між пантер на Баха колісниці, —
На крилах мрій крізь небо голубе,
Хоч мозок тріскає від громовиці.
Я вже з тобою, щасний солов'ю!
Ласкава темінь літеплої ночі
Поймає князя-місяця й сузір'я.
Але в моїм краю
Немає світла — промені співочі
На мшистий шлях сягають без довір'я.

V.

Не можу квітів бачити в ногах,
Ні відчувати ароматний запах —
П'яний бальзам, що йде по травниках,
Пливе по гльоду сріблянистих лапах,
Коли пора весняна настає.
Для мене все незвідано минає —
Зухваль шипшини й лагода фіялки,
Що травню щастя в'є,
І рож гілля, що роси проливає,
І літа шерехи на схилах балки.

VI.

Я тм'яно зрю... О скільки вже разів
Я кликав смерть, з якою я у згоді,
Якій приношу мій хвалебний спів
У тихій ласці й радісній догоді.
Вона для мене — ждана благодать,
Її жадаю стріти опівночі.
Коли ти, пташе, виливаєш душу
Понад гіллясту гать.
Твоєю піснею при смерті вроді
Моє ество, як реквієм, я зрушу.

VII.

Безсмертний пташе, спів твій продзвенів
Через віки, народи й покоління.
Ряди царів і блазнів за твій спів
Тобі приносили благоговіння.
Твоя, можливо, пісня залягла
У серце Рути, що шукала дому.
Коли чуже слізьми кропила поле.
Можливо, це була
Твої ж пісні, на краю морському,
Луна, що двигала безмежжя голе.

VIII.

Безмежжя голе! Ці слова — як дзвін,
Який вістить забути красні мрії.
Прощай, мій пташе! Ввесь казковий гін
Чаклує марно всі мої надії.
Прощай! Прощай! Жалобно завмира
Твій гимн у далечі над ручаями
На схилах гір; у чорному проваллі
Його стихає гра.
Була це з'ява? Музика нестями?
Я вже збудивсь? А може мрію й далі?

Переклад Яра Славутича

ЛЮБА ВІТОШИНСЬКА

ВІДОМЕ Й НЕВІДОМЕ ПРО МАРКА ВОВЧКА

(Продовження, 4)*

Поселившись на довше перебування у Франції, Марія Маркович замешкала на близькій околиці Парижу, в Неї (Neuilly). Хоч ця околиця має марку «аристократичної» і «великопанської», то радше треба припускати, що наша землячка винаймила кімнатку в якійсь бідній чи зубожілої вдови, здалеку від центру міста, задля спокою для праці й доброго повітря для сина, Богдася. Неї położене біля славного Бульонського ліска, куди часто заходила Марія з сином, а то й сама, по дорозі на вулицю Жакоб — до видавництва Гецеля. На жаль, ні адреси, ні опису її паризького помешкання немає, тому й зупинимось на тих місцях, куди вона заходила, а про що знаємо з її листів.

Вулиця Жакоб міститься в так званому «Латинському кварталі» Парижу, до того ж у найдавнішому, старовинному його закутку. Ось як вона виглядала за часів Гецеля, хоч небагато змінилася й сьогодні:

«На вулицях Жакоб, — пише Гецелєва внучка, — на Сен Пер (при якій сьогодні українська католицька церква св. Володимира Великого), Бонапарта, Сени всі люди знали себе взаємно. Крамнички від віків були спадкові, батько залишав їх синові. Як на всіх вузьких вуличках старих кварталів, — мешканці мали таке почуття, наче б жили на селі. Всі «тикали» дітей, що виростали на очах... На цих-то вулицях появлявся зчаста Гецель, — завжди гарний, хоч чуприна і довга борода, позначені віком, побіліли. У своєму зовнішньому вигляді він залишався завжди романтиком, який колись прогулювався по Італійському бульварі. В елегантних штанах з камашами, що закривали черевики аж до носків, зачесаний і прилизаний аж до претенсійности, розумний і дотепний аж до манірности, заходив він щодня до каварні Карона на розі вулиць Сен Пер і Юніверсіте. В цій каварні, завжди в товаристві, видавець обідав, тут він і приймав приятелів, тут полагоджував багато справ, бо тут сходилися всі інтелектуали з картє. Він мав свій стіл, своє місце при ньому, і тут він появлявся регулярно кожного дня о годині пів до дванадцятої».

А ось як описує ця сама авторка Гецелів житловий дім та видавництво:

«У видавця, як тільки було відкрити двері, зразу ж вичувався запах друкарської фарби, що переслідував вас, коли ви йшли сходами з гарним поруччям з кованого заліза 18-го століття. В городчику, затіненому «павлівною»**) посеред плющу видно було сонячний годинник із гравірованим написом, на лівому мурі від абатства Сен-Жермен-де-Пре. Пташки, що гніздилися в цій оазі, переставали співати тільки тоді, коли по-

*) Дивись «Визвольний Шлях», ч. 6/54, червень 1958 р.

**) Рослина, прозвана у Франції «Анною Павлівною» в честь якоїсь росіянки.

пивали воду з череп'яної миски, покладеної для них між двома кущами. Милий закуток, холодний улітку, давав затишок і водпочинок Гецелеві, коли він заходив туди, щоб забути на хвилину про свої турботи».

Отож, — приходимо до висновку, — паризьке життя Марії Маркович проходило поміж тихою, пригожою для праці кімнатою, проходами з сином по Бульонському ліску, діловими відвідинами видавця в його конторі, чи городчику біля хати — тут же поруч друкарні, і, може, скромними перекусками чи обідами в каварні Карона, в товаристві багатих на дотеп і знання інтелектуалів Латинського кварталу. Це життя було богемічне, цікаве, рухливе, але ж яке далеке від авантюриництва чи дешевих розваг!

Однаке саме тому, що Марко Вовчок зустрічався особисто як з Гецелем, так і з іншими визначними людьми, листів чи записок з того часу в спадкоємців видавця залишилося небагато. Цю епоху наświetлюють до деякої міри пізніше листування М. Вовчка з Гецелем та листи і вілзиви інших осіб. Усе це порозкидане у книжці Парменье та Бонье де ля Шпель, і тільки з великим зусиллям вдається різні факти звести докупи та знайти їхню взаємопов'язаність. Проте гра варта свічки, бо при цьому виходять наверх цікаві речі.

У книжці цих двох авторів ім'я Марії Маркович з'являється вперше 13 жовтня 1866 р., себто після її виїзду з Парижу, а радше, мабуть, з нагоди її виїзду, бо згадує про неї у своєму листі до Гецеля Тургенєв, але цього листа автори не публікують, а тільки заповідають, що згодом частіше писатимуть про пані Маркович. Рік пізніше (зима 1867-68) Гецель пише, з Гольф-Жуан біля Ніцци, своєму синові Жюлеві:

»Я одержав листа від пані Маркович. Пішлю його тобі, як тільки відпишу, але не маю тут її адреси. Пришли мені її негайно...»

Восени 1869 р. Гецель був у Бадені, відомій купальній місцевості, де й відвідав »трикутник« — подружжя Віярдо і Тургенєва. Авторі книжки твердять, що Гецель »напевно говорив з автором »Диму« (Тургенєвим) про Марію Маркович». Темою їхньої розмови, як припускають автори, було право видавання творів Марка Вовчка французькою мовою, що його Вовчок передала Гецелеві 3 вересня 1869 р.

Оцим-то переданням авторського права і слід пояснювати факт, що »Маруся« появилася за підписом-псевдонімом Ж. П. Сталь, хоч і з приміткою — »за легендою Марка Вовчка«, але в дальших виданнях і цю примітку скасовано. Однаке договір між Марією Маркович і Гецелем був корисний для обидвох сторін, бо коли, згідно з договором, Гецель мав право видавати французькою мовою які завгодно твори Марка Вовчка та обов'язок пересилати їй для перекладу всі твори Жюля Верна, то, з другого боку, Гецель наділив її повним довір'ям, передаючи їй заступництво своїх інтересів у Росії.

До того часу, інтереси Гецеля у всій російській імперії захищав Каміль Депре. Коли Марія Маркович поверталася з-за кордону в Росію, то Гецель доручив їй перебрати його справи від Каміля Депре, а в листі з 19 листопада 1871 р., себто декілька років після її повороту, просить її дуже наполегливо продовжувати цю роботу, при чому перестерігає її перед купцем-москалем Звонаревим, який не спішиться платити векселів:

»Якщо б ми були з ним сквитовані, коли б він усе, що винен, заплатив, то ми зразу закінчили б з ним із-за його нечувано злої волі. Ми це зробимо, навіть за такого стану, коли ви поінформуетесь і нам скажете, що цими векселями, які він заакцептував, ми зможемо примусити його заплатити. Бо бачите, якщо ви не займетеся нашими справами в Росії, то я там більше нічого не робитиму! Вони не цікавлять мене і не подобаються мені, хіба що Ви ними зайнялися б. Вони можуть стати добрі та корисні для нас тільки завдяки Вам».

До цього автори цитованої книжки, на сторінці 573-ій, додають такі свої завваги:

»Романи Жюль Верна, перекладені панею Маркович, мали в Росії численних читачів. Верн не хотів мати іншого перекладача, як тільки цю інтелігентну, освічену і чутливу жінку, що їй французька мова була дуже близькою. Гецель зробив з пані Маркович посередника між своїм представником Звонаревим і собою самим. Але в неї не було нічого з »дільця«: спонтанна, вона віддавалася всім серцем тому, за що взялася, але не завжди достатньо розмірковувала свої враження; то давала віру словам Звонарева, то не довіряла йому, без очевидної причини, або критикувала його дії. Гецель мусів постійно їй дораджувати. Це створювало великі труднощі, бо часто і, до речі, без будь-якого вирахування вона не говорила всієї правди. Вона була щира і водночас трохи тасмична. Видавець, який мав для неї багато симпатії, одного разу докоряв їй по-приятельськи, що вона не дала йому своєї справжньої адреси в Петербурзі».

Ці спостереження нащадків Гецеля не тільки характеризують Марка Вовчка дуже подібно, як це колись зробили були такі близькі її знайомі П. Куліш та І. Тургенєв, але вони підтверджують ще й гіпотезу про політичну діяльність нашої письменниці, невідгдану для Росії, а вслід за цим і необхідність приховуватися, мовчати, не подавати своєї адреси, зокрема ж при »листуванні з закордоном« — смертельному »грісі« всіх підмосковських рабів в очах кожного »чесного« москаля. Автори книжки, звичайно, не брали до уваги політичних обставин, а причину дивної поведінки приятельки свого діда підводять виключно під нерівність »слов'янської вдачі«:

»Душу цієї шармантної слов'янки можна трохи зрозуміти, читаючи наступного її листа, в якому вона цікавиться здоров'ям видавця та розповідає йому про зайняття своїх днів:

»В мене багато неприємностей і клопотів. Було б надто багато розповідати вам усі подробиці. Оповідання не було б приємно слухати, а я не люблю скаржитися. Але мені покращає, коли я вам звірюся, від чого я страждаю і чим радію. Це трохи нагадує мені молитву, яка нічого не вимагає, яка вистачає сама собі, яка розраджує і заспокоює, нічого не міняючи в нашому житті. Що доброго біля вас? Де ви? Я деколи дуже занепокоєна. Не маю від вас вісток. Думаю, що може ви більш страждаете, нездужаете. Невже і справді більш хворієте? Не можу вам висловити всього горя, що його відчуваю, коли про це думаю. Але, може, це тільки забуття з вашого боку? Може ви себе цілком добре почуваете, задоволені, та не маєте часу думати про мене? Все ж таки я вам пишу,

бо ж ви казали мені завжди писати, казали, що будете раді одержувати мої листи та знати, що я про вас думаю і завжди вам віддана.

»Я багато працюю. Почала один твір, якому віддаю багато серця. Це моя ранішня робота, коли тільки прокидаюся. Потім приходять лекції з моїм сином: писання, історія, читання. Справляюся з цим, як можу. По лекціях беруся за мою працю переписувача. Переписую тепер дуже цікаву річ і це мене не нудить. Слідує лекція музики зі сином. І врешті беруся до перекладу, який треба зробити і який мене теж цікавить, а тому й не набридає. Ці переписування і переклади добре робити тоді, коли людина втомлена, бо ця праця не вимагає роздумування... Інколи сідаю за фортепіано і залишаюся при ньому весь вільний час. Прощавайте. Вуду щаслива почути, що ви видужали. Чекаю вашого листа. Десять днів тому я написала вам. Бажаю вам доброго відпочинку, всього можливого щастя і дякую за все добро, яким ви мене обдарували...

»Одержала вашого дорогого, доброго листа. Всі ваші поради свято виконуватиму. Я щаслива, що віднаходжу вас завжди так само добрим і благородним, як першого дня, коли вас побачила. Я хотіла б, щоб ви могли побачити, скільки в мене до вас пошани і вдячності. Чи знаєте про це? Чи знаєте, що це заставляє мене інколи плакати від радості?»

Цей лист Марка Вовчка, писаний французькою мовою, без дати, датується 1871 або 1872 рр. Під 1873 р. автори подають таку вістку:

»В липні вона (М. Вовчок) повідомляє про продаж Звонареву англійського роману «Родина Честер», переробленого і перекладеного Гецелем на французьку мову. У вересні Гецель пише, що скоро вже зможе вислати їм перший том «Зачарованого острова» і при цьому запитує:

»Чи будете ви, ви і Звонарев, настільки моторні, щоб устерегтися підробки, коли я вишлю вам текст своєчасно?»

»Чекаючи декілька тижнів на вістку від видавця, пані Маркович нетерпеливиться і пише йому дивовижно: »Я справді не знаю, як це сталося, що я влюбилася в скелю, бо ж ви ніщо інше як скеля, яка не відписує на мої листи навіть за шість миль».

Автори не подають ніяких вияснень до цього листа, обмежуючись висловом »дивовижно». Ми можемо розуміти його просто так, що Маркович вжила типово народно-українського вислову »за шістдесят миль, чи рік», а французам воно незрозуміле.

По виїзді Марка Вовчка з Парижу, Гецель, який тоді вже старівся і передавав ступнево всі свої видавничі справи синові Жюлеві, часто перебував на півдні Франції, на Блакитному побережжі, де, лікуючись, продовжував свою літературну діяльність. Звідти теж і писав він до нашої письменниці в Петербург, де вона тоді перебувала. В тих листах він просив її перекласти йому на французьку мову ті нові видання, що появилися тоді в Росії. Про це пишуть дослівно автори цитованої книжки так:

»Пані Маркович перекладала для видавця книжки, що, на її думку, могли цікавити французького читача. »Я перекладаю »Марусю« — писала вона одного разу, а 7(19) червня 1873 р. таке: »Переклад »Марусі« закінчений» (стор. 582).

Але Гецелєві, який знав переклади Марії Маркович з Парижу та наслухався похвал про неї з боку таких французьких авторів, як Жюль Верн, важко було догодити будь-яким перекладом. До того ж цей видавець, який зуби свої з'їв на різних рукописах, перекладах, стилях і навіть почерках, — зразу спостеріг, що «Маруся» добрий твір, але переклала його не сама письменниця, а її син Богдан, кого любляча мати, мабуть, хотіла цим підготувати до літературної роботи. До такого висновку прийшли автори цитованої книжки на основі Гецелєвого листа, а може й записок. Вони пишуть:

«Гецель висловив без обиняків своє незадоволення (16. 6. 1873 р.), як тільки кинув оком на рукопис легенди, переклад якої зробила не пані Маркович, яка чудово вгадувала нашу мову, але якийсь Богдан (її син). Його ж французька мова не була така природна, як його мами — Гецелєвої приятельки» (стор. 582).

А ось що писав сам Гецель у цій справі:

«Це погане й нудне, до того ж це сто разів важче «пристосувати» (до французької мови) як те, що Ви пишете. Я ламаю собі голову над переробкою фраз. Але не досягаю цього. Коли матимете час, ви зробите самі цей переклад. Бо цей приводить мене до заціпеніння і байдужости. Я нічого в ньому не знаходжу. Він навіть шкодить оригіналові, бо викликає враження наче б не був вартий перекладу... Це чиста погань, драгуюча й нудна. Немає ради, слід забути цей переклад і зробити його наново Вам самій. Краще ніщо, як це. Це без повітря, без чару, без теплу. Вислови майже всюди невідповідні. Та не приймайте надто до серця ні цього, ні що б там не було від мене. Ви найкраща істота в світі, і Вас люблю більше ніж мої очі, з яких одне ще дуже добре. Ніколи я не хочу робити Вам прикrostи. Я знаю, що можу рахувати на Вашу прихильність, що інколи застигає, але Ви їй придасте вогню, і вона віднаходить своє тепло».

Марко Вовчок розпочала роботу над «Марусею» наново, що, між іншим, свідчить про її стійкий характер і солідність у праці, а також про скромність і брак фальшивої амбіції. Можна теж твердити, що вона таки вперто хотіла, щоб ця українська, наскрізь патріотична та ще й протимосковська, повість таки появилася французькою мовою. І саме тому, може, вона й передала «всі права» на неї своєму видавцеві П. Ж. Гецелєві. Цю другу гіпотезу підтверджує ще й той факт, що в цитованій книзі не подибуємо згадки про інші повісті, що їх мала б перекласти М. Маркович для Гецеля з російської на французьку мову. Вона вирішила, мабуть, залишити цю роботу для Турґєнєва і Лґюї Віярдо, які саме і зробили цю «велику послугу» французькій перекладній літературі.

Взимку 1874 р. був Гецель у Монако. Стан його здоров'я був увесь час поганий, і видавець тільки зрідка навідувався до Парижу. Але його рухлива вдача не дозволяла йому насолоджуватися тільки природою та відпочинком. Тоді саме він закінчив «адаптацію» (пристосування) «Марусі», що її туди прислала йому М. Маркович. Автори цитованої книжки пишуть про це так:

«Це був, під фікцією української легенди, гимн надії і любови для наших утрачених провінцій (Альзасу й Лґотрінґії). Пані Маркович дозво-

лила на це пристосування. Коли ж її прізвище не фігурує побіч прізвища автора, то це тому, що вона сама цього хотіла».

До цього додана внизу така примітка: «З обережності, мабуть, перед цензурою, що тоді (чи лише тоді? — Л. В.) існувала в Росії» (стор. 601).

1-го квітня 1875 р. писав Гецель своїй дружині в Париж:

«Я поставив слово «кінець» на мій історії («Маруся»). Я присвячу її дітям Альзасу й Льотрінгії, бо я весь час думав про них, пишучи цю легенду про Україну, країну, яка була вільна і яку постигла доля Польщі, Альзасу й Льотрінгії, і яка, на жаль, до цього звикла».

3-го серпня цього ж року Гецель пише до М. Маркович про «Марусю», над якою далі працює, виправляючи та вигладжуючи переклад:

«Я зовсім переробив «Марусю» — і в мові, і в способі передання її нашій публіці. Треба було справді поводитись доволі вільно з текстом, додати неясним і часто просто незрозумілим, у вашому скоростиглому перекладі. Коли б сліпо триматися тексту, то в нас ніхто нічого з нього не зрозумів би».

Та все ж таки він вважає, що «зберіг усе шармантне в ньому: почування, початок і закінчення». Він намагався з усіх сил уточнити ненадто чіткі характери дійових осіб, а всю розповідь зробити яснішою, зберігаючи при тому «чудову поетичну нотку і справжні почування» цілості. «Відвагу переписати цю книжку дала мені моя Вам обіцянка, що видам її під нашими двома прізвищами — П. Ж. Сталь і Марко Вовчок (так чомусь по-французьки писав Гецель прізвище Марка Вовчка — Л. В.). Я стільки дав їй із себе, що й залишив Вашого. Ми писали її удвох, і вона наша... Якщо Ви боїтеся такого сусідства, такого подружжя, якщо Ви незадоволені ним, я покладу на книжці тільки: «П. Ж. Сталь переробив українську легенду Марка Вовчка». Скажіть мені, як волієте. Я не приховую перед Вами, що я доволі задоволений з моєї праці. Я віддав їй усе моє серце і не думаю, що Ви на цьому втратили. Навпаки, мені здається, що я додав мої якості до ваших, і якщо мені в цьому пощастило, наш твір матиме й наші з'єднані прізвища».

Здавалося б, ніщо не стояло вже на перешкоді для видання «Марусі». Але вже й тоді не можна було обійтися без «старшого брата». Гецель забажав знати думку Тургенєва про свою працю і готов був зробити всі потрібні поправки. Та Тургенєву замало було перекладу. Він хотів прочитати і рукопис Марії Маркович. І Гецель, хоч і як завжди підкреслював, що його «Маруся» призначена для французького читача і тому він не тримався сліпо тексту, — а в смаках французького читача він же сам визнавався найкраще, — все ж таки посилав Тургенєву рукопис «Марусі» Марка Вовчка, прикладаючи до нього такого листа від 21 серпня (цього ж 1875 р.):

«Мій дорогий, великий друже, посилаю вам — тому що вважаєте це потрібним, — оригінальний текст пані Маркович. Свою «Марусю» вона сама переклала зі свого оригіналу на французьку мову. Мені не йде про те, щоб ви порівняли російську (тут цей прикметник слід брати умовно: чужинці дуже часто називають українські речі російськими — Л. В.) книжку з цим, що я з неї зробив. Але я прошу вас мені сказати, чи те, що я зробив з французького погляду — з єдиною метою взяти з укра-

інської легенди те, що Франція могла б зберегти, — видається вам задовільне: 1) з французької точки погляду — що для мене головне, 2) чи моя праця не має яких обурливих речей з російської, або української, точки погляду?

«Я не мав жадної змоги дотримуватися історичної правди, що нею, здається, й авторка, Пані Маркович, не багато журилася. Її «Маруся» — це вигадка. Вона хотіла написати невеличкий роман про Україну, цікавий навіть росіянам. Я ж бажав зробити з цього малого роману щось достатньо цікаве нам, французам. Про що просив би вас, дорогий друже, то про те, щоб ви повикреслювали надто великі нісенітниці, встановили назви міст, речей, предметів, місцевостей, рік, людей, костюмів, що їх я, мабуть, покалічив, бо рукопис Марковички мало мене напугав. Мені здається, що в тому рукописі нема дійсних прізвищ осіб, нічого історичного. Але до біса! Коли б не треба було вигадувати назв міст, рік, місцевостей, — було б краще!

«Чи знаєте, що дало мені відвагу виконати цю роботу? Я сказав собі, що наші альзасці й льоренці могли б у ній знайти деяку аналогію до їхнього власного становища та зачерпнути з неї наснаги до повстання в слушному моменті.

«Я поцікавився, яким способом Україна стала російською. Це було згубне для неї, як для тих струмків, що допливають до моря. Але можна припускати, що були колись у цій країні моменти, люди і дух незалежності, справжньої і самозрозумілої. І саме такий момент, справжній чи вигаданий, але допустимий, — я і спробував передати, виходячи з казки пані Маркович.

«Скорочуюсь: судить спершу з французького, менш суворого як російський, погляду і викреслить те, що треба, а тоді поверніться до російського погляду і виправте, викреслить, змініть усе те, що вам видається не до проковтнення, суперечне російським звичаям і обичаям, навіть для нашого читача. Коли б ви змогли докинути кілька мазків «місцевого колориту», — це було б чудово.

«Я зовсім не маю на меті зробити з цього видання книжку, що захопила б росіян. Коли вони замкнуть їй дорогу до Росії з інших причин, як її глупота, — дарма! Але, коли вже я користувався повною свободою дії, якої моя вигадка потребує, то щоб ніхто не міг сказати, що ви дозволили мені залишити в книжці надто великі огріхи та неувцтва. Ось як довго вийшло! Ваш Ж. Гецель».

Примітка: «Час від часу зворушує мене доля моєї альзаської «Марусі», маленької, дитячої Жанни д'Арк, чию постать створила Пані Маркович для України. Мені здається, що її можна ідеально пристосувати до Альзасу чи Льорену, під виглядом України.»*)

*) Вже після перекладення цього листа з книжки А. Парменье і С. Бонье де ля Шапель «Істуар д'ен едітер», заглянула я до статті проф. І. Борщака в журналі «Україна», ч. 10 — «Марко Вовчок та її зв'язки в Парижі» і побачила деяку розбіжність між обидвома текстами. Котрий з цих перекладів кращий — оцінять читачі, все ж таки, напр., пояснення І. Борщака, в дужках, що Гецель говорив наприкінці листа про російський уряд, а не про москалів узагалі, видається мені не цілком вірне. — Л. В.

Ось якого листа вишварив цей великий знавець літератури, письменник і літературний критик, вдаючись до москаля по оцінку українського твору! Звичайно, Гецель мав свою думку про цей твір, — інакше був би не приклав до нього стільки праці, — і хто зна, чи був би взагалі звертав увагу на Тургенєвову думку в цій справі, коли б авторка «Марусі» була ще в Парижі, чи взагалі на Заході. Але тому, що він уже знав (мабуть, таки від Марії Маркович), що про такі справи (повстання!) не можна писати в листах до Росії, як теж мав уже досвід у цьому, що листи пропадають, — він мусів удатися до свого «великого» приятеля, як це він не без іронії, звичайно, звертався до Тургенєва.

Та «широка вдача» москаля не дозволила Тургенєву відписати Гецелєві на листа. Щоб домогтися відповіді та ще — чого доброго, — звороту рукопису, Гецель знову пише Тургенєву листа, нащиповуючи його густо фальшивими компліментами та називаючи Тургенєва «ювеліром» (слова). Що це був фальш, знаємо з його критики Тургенєвого роману «Весняні води» (див. «В. Шлях», кн. VI, 1958 р., стор. 656). Та Гецель не завагався, в потребі, Тургенєву «підкадити», зрештою в повній згоді з французькою ввічливістю. Ось цей лист:

«Дорога і велика істото, бачу вас звідсіля, вередливого боягуза, який не відважується мені сказати, що моя «Маруся» вам набридла, зовсім вас не цікавить, одним словом — ви не знаєте, як до неї підійти. Але ж бо почніть! Вкажіть мені, які поліпшення можна б у різних місцях зробити, і не робіть собі більше турбот з цієї книжки, як вона на те заслуговує. Йде ж тільки про те, щоб дати нашим малим пустунам доволі цікаве оповідання... Ви, звичайно, зробили б з цієї теми прекрасну річ, але ж бо ви є: 1) європейський ювелір, 2) російський ювелір, і ви зуміли б оберегти себе перед варваризмами і протиріччями в тому, що стосується до країни, її звичаїв, переказів. Але країна, звичай, перекази — це тільки аксесуари для моєї мети. Важлива справа тут тільки усунути обурливі речі, що могли б вразити не тільки вас, але навіть дурнів. З цим можете робити, що хочете! Я піддаю вам тон, діапазон. Відпишіть мені, що я осел і я від цього не помру».

Як можна було сподіватися, «Маруся» не подобалася Тургенєву. Проте, всупереч своєму звичаю, він не тільки прочитав її дуже швидко і поробив нотатки та закреслення, але й уже по десяти днях, 31 серпня 1875 р., написав Гецелєві такого листа:

«Признаюся вам, що я оцінив це оповідання п. М. як досить слабе. Зокрема ж дивуюся, що ви не вжили ножиць при деяких банальностях опису в першій частині. Та не вважаючи на все, маленька Маруся може подобатися, зокрема як алегорія... Історичне підложжя вірне, але треба б дати деякі пояснення до того, що спонукало пані М. написати своє оповідання (?! — Л. В.). Я зовсім не знаю, чи був би я спроможний зробити з «Марусі» шедевр, але знаю, що сюжет для цього надається. В такому вигляді — вона напевно подобатиметься вашим молодим читачам, які не матимуть стільки лихих намірів (як Тургенєв — Л. В.) і кого відданість та грація малої козачки напевно зворушать. Зрештою, ви можете бути зовсім спокійні: в тому, що ви зробили, немає нічого наймовірнішого, ні фальшивого, — так у фактах, як і в тоні».

Цей лист Тургенєва дуже важливий для дослідників української літератури. Їхнім завданням є відсіяти всі ці «поправки», що їх у французькому тексті «Марусі» зробив «великий російський письменник»...

А нас цікавить інший аспект справи видання «Марусі», а саме отой «допомоги» з боку Тургенєва своїй «приятельці» Марії Маркович. Щодо цього, то роля Тургенєва аж занадто виразна, і навіть такий «об'єктивний» дослідник, як проф. І. Борщак, не міг не зрозуміти як слід отієї московської «допомоги». Ось що пише він у цій справі на сторінках журналу «Україна»:

«Читач зауважив, як плутався бідолашний Гетцель, коли писав 21-го серпня 1875 р. листа до росіянина (підкр. І. Б.) Тургенєва. Ох, Гетцель добре знав, чому Україна «зробилася російським володінням»... Це зрештою й не так було важко для французького письменника... досить йому було прочитати французьку Україніку XVII-XIX віків... Скільки «дипломатії» в листі Гетцеля! Але все ж, він не може, чи не хоче заховати своїх симпатій до «часу, до людей і до духу» незалежної України» («Україна», ч. 10, стор. 854).

А висновок з цього аж напрошується: отой «великий», «ліберальний», «благородний» письменник, «приятель», та ще й «інтимний», Марка Вовчка, був шпигуном і донощиком, і мудрий Гецель про це знав, а тому, не бажаючи мати клопоту з москалями, засягав «поради» в Тургенєва, щоб заздальгідь знати, чи щось «переїде», чи не «переїде» московську цензуру. І характеристичне: на всіх 684 сторінках об'ємистої книжки матеріалів, листів і документів великого французького видавця, немає і сліду подібних Гецелевих заходів щодо цензури будь-якої іншої держави. Зате ж заходів, щоб якось обійти московську цензуру — стрічаємо на кожному кроці. Ось, напр., цікаво буде познайомитися зі справою «Мишеля Строгова», який ще так недавно втішався успіхом в одноіменному фільмі, не без заслуги компартіота-героя — Юля Бринера. Автори цитованої книжки описують цю історію так:

«Жюль Верн кинув у кут «Сонячний світ», щоб поринути з головою у свій новий роман «Царський кур'єр». Одної квітневої неділі він писав: «Я опинився на Сибірі та ще й таким способом, що не можу затриматися ні на день». Коли нарешті закінчив і переслав рукопис Гецелеві, цей, за своєю звичкою, читав його, віднютовуючи моменти, що могли б «шокувати» російську владу, бож він мав у Росії багато передплатників свого «Магазина для науки і розваги», де мав друкуватися роман Верна. І ось за посередництвом Тургенєва (підкр. мос — І. В.), видавець дістав авдієнцію в Орлова, тодішнього царського амбасадора в Парижі, а цей і порадив йому «змінити заголовок»!.. Таким способом «Царський кур'єр» перемінився в «Мишеля Строгова». Успіх цього роману триває й досі. Перекладений панею М. Маркович (на російську мову), він дістався вільно в Московщину» (стор. 607).

Від того ж Орлова дістав Гецель рідкісну книжку «Народи Росії», розкішне ілюстроване видання з нагоди коронації імператора. Долучена записки інформувала, що «докладність типів і костюмів у ній перфектна». Припускаємо, що саме цю книжку й дав Гецель своєму ілюстраторові «Марусі», перші видання якої мали стилеві, суто українські ілюстрації.

На жаль, пізніші видавці не тільки пропустили прізвище Марка Вовчка як співавтора, але й користувалися ілюстраціями несовісних графіків, які й повимальовували до цієї книжки московсько-балалайкову халтуру.

Наприкінці 1875 р. нарешті появилася «Маруся» французькою мовою, з кількома однокольоровими ілюстраціями (дерезовитами) за підписом Шюлера. При першому розділі «Україна», Гецель дав таку багатомовну примітку:

»Історія «Марусі», написана нами 1873 р., була надрукована в журналі «Тан» («Час») у грудні 1875 р. «Гетьмана» п. Дерулєда грали в «Одеоні» (театр) 1877 р. Якщо не помиляємось, драма попереджує, мабуть без відома автора, історичні факти, що породили легенду про «Марусю». Однак ці два твори зовсім один до одного не подібні, і це зайвий раз доказує, що одна і ця ж земля може дати цілком відмінні плоди.

Щоб раз назавжди вияснити питання, з якої мови зроблено французький переклад «Марусі» — з української чи з російської, — до речі буде навести вступ до одного з дальших видань «Марусі», а який знаходиться ще у виданні з 1923 р., в-во «Ашет» (79, бульвар Сен-Жермен, Париж), за підписом самого Гецеля (Сталья):

»Французька преса тепло прийняла «Марусю». Вона відчула, що мала українська героїня була, для автора французької версії, альзаською героїнею, та що він показав її такою, якою вона є — для Франції. Але похвали, що припали адоптованому батькові «Марусі», тому, хто її натуралізував на французьку, заставили призабути те, що залишилося від первісного автора, малоросійської легенди, від автора малого російського роману.

»Хоч я, між початком і закінченням книжки, дещо додав, чи відняв, створив нові розділи, епізоди й факти, змінив діалоги й ситуації, виглядав, або поплутав дійові особи та їхні характери, врешті продовжив дію книжки, — все ж таки не меншою правдою залишається те, що це Маркові Вовчку належить ідея шармантного типу, який мене захопив (підкр. мое — Л. В.). Тому вважаю обов'язком мого серця і совісти супроти авторки, з якою лучить мене давня приязнь, — перенести й на неї частину похвал, що їй належить.

»Коли б ми були більш зацікавлені в бібліографії, коли б порівняння текстів і джерел цікавило кого в такій діловитій епосі як наша, — то я піддався б бажанню опублікувати ще й переклад «Марусі», що його для мого вжитку ласкаво зробила авторка, володіюча нашою мовою не зовсім коректно. З цього то перекладу я і написав книжку, що її прийнято з такою прихильністю. І, мабуть, не було б байдуже всім дізнатися, як умови життя можуть змінити книжку, коли вона переходить з однієї країни в іншу.

»Російське видання, 132 сторінки 8-ки, має такий заголовок: «Маруся», переклад з малоросійської (так! — Л. В.) Марка Вовчка, з десяти рисунками. Петербург 1872».

П. Ж. Сталь»

Отож найбільш компетентна людина, яка, мабуть, і мала у своїх руках оригінал «Марусі», або точно знала його з опису самої авторки, стверджує недвозначно, що Марія Маркович написала свою «Марусю»

українською («малоросійською») мовою, а щойно тоді переклала її на російську і французьку.

Поява «Марусі», за редакцією відомого в тодішньому літературному світі П. Ж. Сталя, викликала зрозуміле зацікавлення і, — що нам особливо приємно ствердити, — загальне признание та похвали, включно з численними нагородами і відзначеннями (Французької Академії, Міністерства виховання, шкільними, популярними і муніципальними бібліотеками, містом Париж й ін.). Упорядники Гецелевої спадщини знайшли теж писемні похвали від різних відомих людей та не забули помістити їх у своїй книжці.

Жюль Сандо (французький письменник, приятель Жорж Санд, з чийого прізвища вона й узяла свій псевдонім), пишучи Гецелєві в справі прийняття Жюль Верна в члени Французької Академії, куди цей останній дуже хотів дістатися, заторкує і нову книжкову появу. А прочитав він її під час грипи — «єдиної товаришки ліжка, що залишилася йому вірна». Сандо оцінює книжку Сталя дуже позитивно:

«Це прекрасне, мій дорогий приятелю! Вас пізнається і віднаходиться з кожної сторінки. Вже давно не читав я чогось такого шармантного».

Шарль Блян, брат французького політика Люї Бляна, мистецький критик і редактор «Газет де боз-ар», прислав Гецелєві таку записку 7 січня 1876 р.:

«Мій дорогий друже, виконую приємне доручення, пересилаючи вам найкращі компліменти за «Марусю» від багатьох людей з польської шляхти, з ними я вчора вечеряв у пані де Бальзак, яка походить з України. Пані Бальзак була особливо зворушена вашими зображеннями. До цих компліментів додаю і свої з висловами приязні. Шарль Блян».

Попри похвали і признання, «Маруся» мала ще інші відгомони. Одним із них був лист австрійця Сахер-Масоха, людини дивної вдачі, поведінки й ексцентричної слави. Та попри все це був він свого часу доволі відомим письменником. Прочитавши «Марусю», Сахер-Масох зорієнтувався, що українська тематика може зацікавити французького читача, а тому він і запропонував Гецелєві видати його «українську» повість. Цю пропозицію, разом із поданням висоти гонорару, висловив він Гецелєві в листі з Брук ан дер Мур, 6. 11. 1876 р.:

«Коли б ви захотіли авансувати мені цю суму, я міг би вам дати ще один том за 1.000 франків. Це дуже оригінальне і «пікантне» оповідання з малоросійського життя».

До цього листа автори цитованої книжки дають таку примітку:

«Коли твори Сахера-Масоха мертві, — щонайменше у Франції, — то його прізвище замуміфіковане в словах «масохізм» і «масохіст», що від нього походять. Але 1876 р. деякі наші середовища багато говорили про книжки й обичаї австрійського письменника».

А Гецель, відповідаючи на його листа, пише в справі українського оповідання так:

«Я читав більш-менш усе ваше, що було в нас перекладене. Зокрема, висловлюю вам велику пошану за зображення для нашої країни звичаїв Малоросії. Що ж торкається творів про Німеччину, то вони вже менш придатні для успіху серед нас...»

Наприкінці цього листа Гецель дуже чемно з'ясовує, що його видавництво призначене, в головній мірі, для молоді. А французька публіка, яка «приймає всі екстравагантії в книжках для старших, дуже обережна щодо книжок, що їх дається в руки дітям». Гецель сумнівається, чи Сахер-Масох зможе «обмежитися цією межею, що її наша моральність не дозволяє нам переступити».

Зі співпраці австрійського письменника з французьким видавцем нічого не вийшло, бо Гецеля перестерегла пані Блян, перекладачка й авторка романів та творів для дітей. «Це справжній бандит у своєму роді, — писала вона, — хоч і талановитий. Коли, говорячи про любовні сцени, він признається, що вони «пікантні», то вони мусять бути обурливі. Він не має ні такту, ні міри». Щождо оповідань з Малоросії, — радить бути обережним. Узявши ці поради до уваги, Гецель не взяв на себе зобов'язання видати «Галицькі оповідання» для молоді, що їх Сахер-Масох хотів написати навіть французькою мовою.

До «своїх» «Марусі» Гецель мав «великий сантимент» — як писав до письменника Еміля Монтею, — та прикладав до всіх її видань велику увагу. Може й тому, що вона втішалася великим успіхом не тільки серед друзів, але навіть і серед політичних противників видавця? 31-го грудня 1878 р. написав йому, республіканцеві, граф д'Госонвіль з партії монархістів — паризький представник князя Парижу з родини Орлеан: «Спасибі, що ви зберегли пам'ять про ці бідні провінції (Альзас і Льорен), де нас не забули (а що доказали останні вибори), про які, одначе, ніхто не турбується, мабуть, крім вас і мене».

30-го березня 1879 р. повідомив Гецеля академік Лєгуве, що Академія відзначила його четвертий раз. За цим разом «Маруся» одержала нагороду Французької Академії «поза конкурсом, чого досі ніхто ще не досягнув». При цьому Лєгуве додає, що Гецель «повинен би вже бути в Академії поміж тими, які присуджують премії, а не між тими, які їх дістають», — як говорили між собою академіки.

Коли Гецель подякував за це відзначення Жюлеві Сімонові, цей відписав йому 16. 6. 1879 р., що «немає за що дякувати, — нагорода була признана одноголосно, а п. Кювільє-Флері виголосив дуже гарну похвальну промову про «Марусю».

Оточений славою і відзначеннями (в той же час одержав він найвище французьке відзначення «Почесного легіону»), Гецель міг нарешті «спочити на лаврах», тим більше, що погане здоров'я 64-річного вже тоді старця цього вимагало. Гецель виїжджає знову на південь, залишаючи паризькі справи синові, але зовсім не перестає цікавитися політичними й літературними справами Франції, як теж листуватися з приятелями, виловлюючи всі найновіші плітки — просто з Парижу. Ось яку анекдоту розповів він в одному листі своїй знайомій, пані Гріуа, з приводу голосного тоді процесу Базена:

»Дружина голови суду п. Т/рошю/ прийшла на розправу. Біля неї було вільне місце, і на нього сіла якась занадто гарна пані. І ось діалог:

Пані Т.: — Це місце зайняте, панянку, і навіть коли б було вільне, то воно не для вас!

Занадто гарна жінка: — Мене переконували, що світові дами мають бути добре виховані. Бачу, що мене обманули...

Пані Т. (звертається до сусіда): — Сьогодні, наприклад, вечерятиму в маркіза д'Омалі і не забуду йому доповісти, яких жінок пускають на розправи!

Занадто гарна жінка: — А я, пані, сьогодні спатиму з маркізом д'Омалі і скажу йому, що я про вас думаю.

Але не завжди такі веселі вістки приходили від Гецеля. 7-го червня 1876 р. померла Жорж Санд, яка писала до останнього дня, а Жюль Верн сповіщав про свою дивну недугу — параліч половини обличчя, що, проте, зникав без сліду, щоб за деякий час знову проявитися. Це було, мабуть, від нервів, бо саме тоді трапилася Вернові трагікомічна історія: якийсь молодий письменник заскаржив його до суду за... плягіят!

Згаданий уже пані де Гріуа перестав Гецель найновіший твір Тургенєва, що друкувався в «Тан» — «Живі реліквії», з такою допискою:

«Ця велика дитина, Тургенєв, сам дивується з успіху цієї простої речі. Я врешті вирвав його з-під впливу школи Меріме, куди він гнався за величиною. Алеж бо не велич важлива, а те, щоб бути кращим, робити добро і давати добрий приклад...»

Ось звідки взявся «великий гуманіст»! А українці — сучасники Тургенєва, — думали, що це він сам зі себе такий був!

(Далі буде)

ЙОГАНН КРИСТОФ ФРІДРІХ ШІЛЛЕР
(Johann Christoph Friedrich Schiller, 1759-1805)

СВЯТО ПЕРЕМОГИ

Впала грідниця Пріями,
Ілій в пил і порох ліг,
І зі здобичі скарбами
На високі кораблі
Ще сп'янілі греки з крові
Сіли, Геллеспонту скрай,
Чистим морем плить готові
В миловидий грецький край.
Зачинайте співів радих,
Бо на огнища батьків
Прови дивляться човнів,
І додому йдуть громади!

І, плачуще многолюття,
Там сидів троянск тлум,
Болісно б'ючись у груди,
Зблідши, кучері в пилу.
В ликування дикий празник
Спів смутний вони вплели,

Долучавши бідкань власних
У держави гибелі:
— Прощавайте, любі ниви!
В даль, від рідної межі
Йдем за паном ми чужим.
Ах, які мерці щасливі! —

І богам офіру вишнім
Кальхас до вогню призвів:
Що міста буде пишині
Й тлить — Палладу кличе він,
І що землі всі, Нептуна,
Опясав хвилею,
І Кроніда, що перуном
Вгрожує з егідою.
Виконано, випойнято
Довгу тяготу борби,
Виповнено круг доби
І великий город стято.

Син Атрея, князь героїв,
Роздивився кількість сил,
Що прийшли були під Трою
З ним колись, Скамандра в діл.
І печалі хмара темна
Оповіла царський гляд:
З тих, що виставив племен він,
Небагато йде назад.
Тож най вѣсело співають,
Хто взрить батьківщину знов,
Кому квітне свіжа кров!
Бо не всі вертати мають.

— І не всі, кому вертать є,
Раді будуть з вороття,
Перед вівтарем бо хатнім,
Може, ждатиме вбиття.
Дехто впав през друга стежно,
Що щадила битва го! —
Так Улісс рік застережно
З мислу Палладиного:
— Той щаслив, кому забава
Жінки — дім лишає чист,
Бо в жони фальшивий хист,
І нове коха лукава. —

А з добутої коханки
Збройно — тішитись Атрід
І на красім тілі бранки
Руку держить в милій грі.
— Мусить гинуть діло злоти,
Мста по злотині слідить;
Бо правдиво в високості
Дума Зевсова рядить.
Мусить злеє зле кінчати;
Проти роду без направ
Зевс боронить хатніх прав
Справедливими печатями. —

— Мабуть, щасним справді личить,
Смілий мовить Ойлейд, —
Всекеруючих величить,
Що їх тронем небозвід!
Вез різниць фортуна валить,
Вез пуття, давання всі;
Бо Патрокла поховали,
А вертається Терсіт!
Що фортуна, мов з барила,
Сліпо жереб уділя —

Най радіє й свят справля,
Випала кому жизнь мила!

Так, війна кохта найкращих!
Ввік тобі най шлють хвальбу,
Брате, святкування наші,
Що ти башта в битві був;
Як вогонь човни мав жерти —
Лиш твоя рука в користь;
Та лукавцю, многозверту,
Нагорода гарна бисть.
Мир твоім святим останкам!
Ти мечем не вражим цез:
Пав Аякс Аякса през.
Ах, найкращих тлить лють п'яв-
ка! —

І родителеві темно
Неоптблем лле струю.
— Між усіх я судеб земних,
Батьку, верх твоїй даю.
Над усе в житті постале
Слава першість все ж прийма;
Коли тіло в пил розпалось,
Мужне ще жис ім'я.
Слави дар, сміливче, взявши,
Ввік сіятимеш в піснях;
Бо минає земний шлях,
А мерці тривають завше. —

— Якщо співу звуки й річі
Про подоланих мовчать,
Я за Гектора засвідчу, —
Син Тидея розпоча:
Хто вівтар та дім за власний
Пав б'ючись, свій вівтар —
Най звияжцю честь прекрасніш,
Му — почесніша мета!
Хто вівтар та дім за власний,
Варта й страж, б'ючись пожіг —
Навіть уст ворожих клик
Вічнить честь, йому причасну. —

Нестор, древній винопивця,
Що три роди перебисть,
Келех дав, вінчаний листям,
Слізьми вкритій Гекубі:
— Випий се, розради трунок,
І забудь страждань терпець!

Дивним Бакха є дарунок,
Бальзам для розтятих серць.
Випий се, розради трунок,
І забудь страждань терпець!
Бальзам для розтятих серць,
Дивним Бакха є дарунок.

Бо й тяжким Ніоба гнівам
Небожителів мета,
Скуштувала плоду ниви
І спинила муки стан.
Бо як довго жерла житні
Піняться на губ краю,
Муку в Летиній глибині
Сховано й залято всю.
Бо як довго жерла житні
На краю губ піняться,

Болі в мрії міняться;
Змиті в Летиній глибині. —
І своїм пойнята богом,
Ясновидиця знеслась,
Глянула з човна крутого
На вітчизни дим і страсть:
— Дим усе єство наземне;
Як то пари стовп легкий,
Никнуть всі чини велебні,
Лиш богове — станівкі.
Вершника над кіньми ліне,
Над човном — турбот мана;
Завтра вже не сила нам,
Тож сьогодні жись най плине! —

Переклав В. Державин

КНИЖКА

Завжди, коли вперше відвідую нових знайомих, шукаю очима за книжками. Зчасом я виробив собі особливий змісл: по книжках пізнаю якість людини. А втім, завважте, якою холодною і бездушною є хата без книжок.

В останніх роках усе більше наших земляків починає наслідувати примітива, який вдовольється тільки механічними здобутками свого побуту. В країні мого поселення говорять про таких: наче мавпа, скочив просто з дерева до авта.

Пригадується дотеп на подібну тему, що його розповідали ще в краю:

— Цей город цілком здичавів!

Будяк: — Не завважую цього!

Недавно чув я таку розмову:

— Купіть, пані, цю книжку. Вона цінна, проте дешевша, ніж ваші ковтки з пластики.

— А що, я цю вашу книжку повішу собі на вуха?

Смішна історія, але книжку таки справді не можна оцінювати по тих грошах, що за неї платимо. Книжка має свою внутрішню вартість, а її ціну усталюють з елементів купецької калькуляції, як, напр., висота накладу, якість паперу, мистецьке оформлення, кількість сторінок тощо.

Хто цінить внутрішню вартість друкованого слова і духовий рівень своїх друзів, той як дарунок для них вибере книжку. Вона стає тоді символом духової спільности, поширює і скріплює незримі в'язи дружби, створює більш привабливі й інтимні взаємини між людьми. Книжка викликає обмін думок, виявляє бажання і мрії, збагачує духове життя людини. Вона дає нагоду обговорити в культурній атмосфері твір іншої людини, її мистецьке виявлення, проблематику твору і мистецький задум графіка, а з тим створює багато цікавих і радісних хвилин.

Врешті, в культурному домі книжка залишає тривале і приязне місце для того, хто її подарував.

Ю. Т.

ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ

З ГАЛІФАКСУ ДО НЬЮ-ЙОРКУ*

Точно о 15-й годині, 11-го червня 1948 р., приїхав автом урядовець галіфакського порту з «відпускною» для нашого пароплава. Серед затоки виднів острівець з якоюсь фортечкою і морським ліхтарем. Виглядав він здалека як забавка. Навкруги нашого пароплава плавали різні навантажені барки, снували буксири, входили в порт вантажні кораблі. В міжчасі два маленькі буксири, як цуцики, вчепились до нашого пароплава і заходились поволі відтягати його від пристані, обертати і скеровувати на «широкі вільні води». Згодом загуділи в нутрі пароплава машини, і він самотужки подався тою ж, що й приїхав, дорогою з затоки, але, випливши з неї, подався на південь — у напрямі Нью-Йорку. Ми відпливли з Галіфаксу о год. 15,30.

Решту доби 11-го червня пливемо, маючи по правій руці мальовничі, лісисті, кам'яністі й кольорові береги Нової Шкоції. Чайки літають навкруги нас і, роблячи різні викрутаси в повітрі та на воді, харчуються дрібною їжею, що їй кидають їм подорожні. Панує тиха, холоднувата погода. По лівій руці, себто на сході, стелиться аж по обрій безмежний океан — десятиденний шлях відбутої подорожі, майже у 3.500 миль завдовжки.

Кидаємо останні погляди поза себе. Галіфакс поволі щезає в глибокій затоці, вкриваючись фабричним димом. Береги й запілля Нової Шкоції, як далеко можна сягнути зором, уявляють собою кам'яністі, рідко заліснені, неплодні пустирі. Романтичні, але мало видайні, тому, очевидно, й рідко заселені околиці. Пропливемо біля радіостанції, морського ліхтаря і якихсь більших будинків на шпилі гори. Поволі берег віддаляється, і ми опиняємося на відкритому, з усіх боків, океані. Хочеться їсти!

Вечерю оголосили на 18-ту годину, в одній їдальні спільну для всіх, що лишилися на пароплаві після висадки в Галіфаксі «канадців» (подорожніх до Канади). Якось сумно й пусто без них. Під вечір корабель знову поринає у смугу туману і увесь час здригається від постійного ревіння гудків. Під час доброї вечері настрій дещо поправився. Туман і холод тривають. Сирена реве-розривається.

В суботу, 12-го червня, прокинувшись уранці, ми вибігли на чардак. Усіх опановує нетерплячка — побачити вже нарешті Нью-Йорк, а тут, натомість, по-давньому — безкрай океан навкруги! Погода усталилася гарна (год. 7,30 ранку), але холоднувато, хоч пливемо на південь. Усі сидять на чардаку в пальтах. Не гойдає. Взагалі, на відтинку від Галіфаксу до Нью-Йорку океан був спокійний, не було більшого хвилювання. Заповідається, начебто, чудовий сонячний день, хоч на морі все непевне, і погода змінється раз-у-раз. І справді, вже о 9-й годині почав падати дрібний дощ. Навколо літають якісь малі птиці, знижуючись до води. Щось там виловлюють, — тяжка то праця, щоб прогодуватися.

*) Дивись «Визвольний Шлях», чч. 6 і 12 за 1957 р.; чч. 4 і 7 за 1958 р.

Відчувається, що пливемо все ж таки прибережними водами. Морської хвороби вже давно немає, і самопочуття добре. Очевидно, що до моря можна звикнути, особливо коли не качає. Серед подорожніх кружляє багато здогадів з приводу морської хвороби — «сі-сік», але й досі жаден не виправдався, бо занадто складні й трудні до передбачення причини цієї хвороби. Вони обумовлені: особистою структурою «жертви», хитанням пароплава, погодою, відживленням, самопочуттям і т. д. У різних осіб виникає ця недуга несподівано і по-різному, навіть у залежності від позиції тіла: у стоячих — найшвидше, у сидячих — менше, у лежачих — найменше.

Під час нашої подорожі майже 90 % пасажирів перейшли цю недугу в різному ступені. Я помітив, що інтенсивне думання про щось, умове самозабуття, психічна відірваність від оточуючої дійсності — також до деякої міри охороняють від приступів цієї недуги. Це я провів на собі й на інших під час кіносеансу на пароплаві. Цей сеанс тривав біля півтори години, під час сильного коливання пароплава, при чому більшість глядачів стояла.

»Антисісіковими« розмовами і міркуваннями займалися пасажирів, маючи подорож уже за собою і осмілені близькістю берега. На відкритому океані їм було не до того, там вони це болісно переживали.

О 12-й год. погода знову змінилася. Дощ перестав падати. Зробилося тепло й гарно, та раптом пароплав знову вскочив у смугу туману.

Між 11-12 год. того ж дня роздали нам «візи» на в'їзд до США. Одночасно віддали нам усі наші папери, що ми їх були склали колись в американських консулятах у Німеччині. Ці папери були зчеплені разом з лікарською посвідкою, запитником і тимчасовим «пасом» на перебування в США. На останніх двох довідках були оштемпльовані консульські візи. Все це були оригінали, копії залишилися, очевидно, в Німеччині в архівах консулятів. До того додали нам вивантажні «картки» для виходу з пароплава на суходіл і наліпки з початковими літерами на підручні клунки. Під цими літерами мали ми шукати на митниці свої клунки — підручні й багажеві водночас.

О 13-й год. почав накрапати дощ, і зустріли ми вантажний корабель. Як видно було досі, то корабельний рух через Атлантику нібито незначний. Та нас інформують, що ми пливемо мало вживаним шляхом. А навіть при плаванні наспростець, коли пароплав від пароплава пропливатиме у віддалі кількадесяти миль, то за обрієм вони один одного не побачать і матимуть лише телеграфічне сполучення.

День 12-го червня 1948 р. мав бути останнім у нашій подорожі до Нью-Йорку. Вечеряли як звичайно. Під час обіду й вечері деякі з чорних кельнерів нахабно простягали руку за «датками». Багатші жиди давали їм навіть по кілька доларів. Ми — себто я і мої сусіди — нічого не дали, бо й самі не мали.

Оголосили відомості по радіо. Якийсь пароплав, що плів слідом за нами з Англії до Галіфаксу з подорожніми, з більшою кількістю жінок і дітей, наскочив на плаваючу з часів війни німецьку міну і за кілька хвилин був уже на дні моря. Врятувалося лише декілька подорожніх.

Літун, що вітав був нас у Галіфакській затоці на своєму сріблястому гідроплані, впав з ним у море й загинув, разом з апаратом. Отже, ми все ж таки ще маємо якесь щастя, бо ось допливаємо до нашої мети.

Всі подорожні вже звечора чистяться, чепуряться...

Перед Нью-Йорком

О 23-ій годині, 12-го червня 1948 р., наш пароплав зустріли, перед входом до Нью-Йоркської затоки, американські сторожеві судна. Вони подавали світляні сигнали і вистрілювали вгору ракети, які освітлювали шлях нам й іншим кораблям, що обережно пливли за нами. Ці плаваючі дороговкази, окрім світляної помочі, час від часу квікали по-свинячому своїми сиренами, доброзичливо заохочуючи наш пароплав слідувати за ними в темряву ночі.

»Ерніе Пайль« (наш корабель), нібито нехотючи, чи соромлячись, повільно простував за ними через прибережні води, прямуючи до Нью-Йоркської затоки. Дощ не вгавав. Опівночі підсів до нас місцевий лоцман і повів корабель далі. Навкрути нас раз-у-раз таємничо блискали кольорові вогні інших суден. Серед подорожніх запанував піднесений, урочистий настрій. Відчувалося, що за дощовою заслоною і темрявою ховається щось вимріяне, величне, досі невидане — мета нашої подорожі.

Але Нью-Йорку все ще не було видно. Вже перейшло за північ. Подорожні, втомлені нервовим чеканням, полягали спати. Лише вперта горстка їх залишилася на покладі корабля, чекаючи, під дощем, на перші світла Нью-Йорку.

Врешті, біля 1-ої год. вночі, на 13-те червня, пропливши тіснину, ми опинилися між »передмістями« Нью-Йорку — Річмондом і Брукліном. Пароплав закинув якір і став чекати ранку, щоб завидна в'їхати вглиб порту, до призначеної йому особової пристані. Не побачивши нічого, всі пішли спати.

Нью-Йорк положений у гирлі ріки Гудсона, що вливається в Атлантийський океан. Місто складається з п'яти головних частин: 1) Бронксу, відділеного від центральної дільниці — Мангаттану — рікою Гарлемом. Вона з'єднує ріку Гудсон із Східною рікою; 2) Мангаттану, осередку міста, розташованого на острові цього ж імені. Він має подовгасту форму і лежить між ріками Гудсоном та Східною; 3) Квінсу; 4) Врукліну, по той бік Східної ріки; 5) Річмонду, що розташований по другому боці затоки, будучи начебто енклавою в сусідньому стейті Нью-Джерсей. Річмонд відділений від м. Джерсей Сіти річкою Кілл ван Кул.

Географічно Нью-Йорк положений між 40°42'43" Півночі і 74°03'9" Заходу. Місто має, з заходу на схід, 24 милі (біля 43 км) завдовжки, а з півночі на південь — 35 миль (біля 63 км) завширшки. Займає воно загальну площу 322,83 кв. миль і розкидане на побережжі та на численних островах. Найважливіші в затоці острови, після Мангаттану, це острів Бедлоес, на якому височіє статуя »Свободи«, та острів Елліс, де знаходиться урядовий іміграційний осередок. Загальна довжина морського побережжя, зайнята містом, сягає 578 миль (себто біля 1.040 км).

Історію Нью-Йорку можна загальною поділити на такі доби: 1) Індіанська — від початків до 1626 р. Про Нью-Йоркську затоку й ріку Гудсон дізналися ще в 1524 р. італійці. Після них, у 1525 р. там побували португальці. Перший опис цієї місцевості зробив, побувавши там, англієць у данській службі Гудсон у 1609 р., хоч відповідні мапи були видані в Парижі вже в 1570 р. Від 1610 р. почалася тут голландсько-індіанська торгівля. У 1613 р. голландці побудували на острові Мангаттані комори для краму. Від 1614 р. данці називали цю околицю провінцією Неттерлянд, а торговельну оселю на Мангаттані — Новим Амстердамом. Від 1623 р. приїзять сюди колоністи, переважно голландці. 2) Голландсько-данська доба починається від 1626 р. Того року Пітер Міноїт, тодішній управитель цієї місцевості, офіційально купив від індіан деякі ґрунти на острові Мангаттані для розбудови оселі. Заплатив, як тоді водилося, різним крамом, вартости біля 24 доларів. Після того оселя розросталася під назвою Новий Амстердам. Докупувано від індіан дальші ґрунти. В 1633 р. закінчено будування фортеці — Амстердам. У міжчасі новопоселенці то торгували, то воювали з індіанами. 3) Англійська доба починається від 1664 року, коли місто було перейменоване ними на Нью-Йорк. У 1667 р. данці були змушені офіційально передати владу англіцям. Після того із-за володіння цим осередком відбувалися постійні сварки між данцями та англіцями. В 1673 р. його захопили були на деякий час данці і назвали Нью-Орендж. Але наступного року його відзискують англіїці, і воно вже залишається за ними. 4) Американська доба починається від 1770 року, з моментом вибуху американсько-англійської війни на терені міста. В 1783 р. англіїці остаточно залишають місто, і воно стає на деякий час столицею новопосталих США. Місто успішно розвивається, приєднуючи до себе довколишні пригорода. 5) Від 1898 р. наступає доба т. зв. Великого Нью-Йорку. 6) Сучасна доба. Тепер Нью-Йорк так розрісся, що становить адміністраційно окремий Метрополітен Дістрікт, із 2.514,11 кв. миль площі. Належачи до Нью-Йоркського стейту, розташований він на теренах трьох стейтів: Нью-Йорк, Нью-Джерсей і Коннектікут. Дістрікт у 1930 р. мав 10,901.924 осіб населення, об'єднаного в 373 громадах, у проміжжі 40 миль.

Відповідно до вищеподаної історії Нью-Йорку відбувався і зріст його населення. Новий Амстердам (сучасний Нью-Йорк) у 1628 р. мав лише 270 осіб населення. В 1664 р. там було вже 1.500 осіб, а в 1698 р. — 4.937, що говорили 18 мовами. В 1732 р. число населення досягло 8.624 осіб. У 1786 р. було вже 24.000, у 1788 р. — 30.000, у 1800 р. — 60.515, у 1820 р. — 123.706, у 1845 р. 166.000, у 1880 р. — 202.589, у 1920 — 5.620.048, у 1930 р. — 6.930.445, у 1946 р. — 7.835.000 осіб. Тепер (1948 р.) Нью-Йорк нараховує понад 8 мільйонів населення.

Нью-Йорк одне з найбільших міст світу. До його розросту спричинилися різні раси й національності. Вони заступлені й під цю пору серед його населення. Тому слушно, по складу населення, можемо назвати це місто всесвітнім осередком рас і народів — «Новітнім Вавилоном». Так, напр., муринів у 1930 р. було в ньому 327.706 осіб, нині їх нараховують тут біля пів мільйона. Вони мешкають переважно в дільниці Гарлем. Жидів є біля двох мільйонів, отже більше ніж в інших містах світу. Вони

мають теж свою дільницю, хоч одночасно розпорошені по всьому місті. Слов'ян, різного походження, більше за півмільйона. Існує навіть т. зв. «Російська дільниця» міста. Крім цього є дільниці: китайська, сирійська, італійська, угорська, румунська, німецька, еспанська, кубанська (від острова Куба), шведсько-данська й інші. Про англійців, французів і представників «американської нації» не згадуємо, бо ж вони є господарями краю.

О 5-ій год. ранку, 13-го червня 1948 р., подорожні були вже на ногах. Я також вийшов на поклад. Пароплав стояв у глибокому й широкому т. зв. Долішньому порті (ближньому до океану). По обидвох боках затоки-порту виднілося місто. Воно складалося з нормально й різноманітно збудованих домів, де-не-де була зелень тощо. Хоч були там кількадесятихетрові доми, то вони ані трохи не скидалися на реклямовані по всьому світі казкові американські хмаросяги.

Натомість навкрути був велетенський порт. Перед нами тяглися безко-нечні, вибігаючі з берега до води, пристані (причали) з під'їздами з обидвох боків. Попри них височіли кам'яними громадами різні комори, елеватори й інші портові споруди. Над цим усім виростав «ліс» під'ємних кранів. Позаду нас лишився вузький вхід (Нерроу) до порту, а за ним виднівся, безмежний аж по обрій, океан. Перед нами, в ранішній імлі, ховалася дальша — внутрішня або Горішня — частина порту. Довкола нас, у певній віддалі, стояли на якорах, або біля пристаней різні кораблі, вантажні й особові; було їх там у той час біля 30. В міру того, як прояснювалося від туману і нові частини порту виразнішали перед нами, враження від величчї цього світового порту зростало.

Нью-Йоркський порт знаходиться у затоці, що її творить гирло ріки Гудсона при впадінні її до Атлантики. Він природно поділений на дві окремі головні частини. При в'їзді з океану знаходиться, як було згадано вище, т. зв. Зовнішній або Долішній залив. Він займає біля 122 кв. миль площі. Далі, вглиб суходолу, починається т. зв. Внутрішній або Горішній порт. Він теж складається з кількох частин: 1) властивий залив, що має 4 милі в довжину і 4 милі в ширину; 2) ріка Гудсон, доступна для океанських кораблів; 3) Східня ріка; 4) пристані біля острова Лонг; 5) різні водоймища — річкові й штучно влаштовані. Окрім цих водяних площ Нью-Йоркський порт має більше як 43 каналів, що сполучують між собою окремі частини порту з різними поземами води в них. Отже загальний водяний берег (про морський уже була мова) Нью-Йорку досягає 771 миль (біля 1.400 км). Порт має два виходи: через Східню ріку до Нової Англії для малих суден і через ріку Гудсона до океану для великих суден.

Через цей велетенський світовий порт перевозиться щорічно біля 120 мільйонів тонн різних вантажів. У рамках закордонного торговельного руху в 1939 р. увійшло до порту 6.511 суден (26,808.651 реєстрових тонн), а вийшло з нього 6.083 суден (26,939.542 реєстрових тонн). У рамках крайового руху увійшло 3.082 суден (10,190.360 реєстрових тонн), а вийшло 3.373 суден (10,190.280 реєстрових тонн).

О 7-ій год. подали нам останній на пароплаві сніданок. Потім чекали ми на портових й інших урядників для полагодження в'їздових формаль-

ностей. У міжчасі порт почав «оживати», все довкола заворушилося. Деякі з кораблів, що начебто «спали» досі на якорі, прокинулись. Почали снувати по воді різні буксири, ремонтні та вартові судна. Перед нами пропливали кілька разів упоперек затоки кораблі-пороми, що перевозили залізничні вагони, авто і людей. Цих останніх, властиво, ще не було видно з двоякої причини: вчасного ранку й неділі. Гудків також не було чути. По березі Брукліну, біля якого не було пристаней, почали пробігати авто. В затоці вода була спокійна. Туман усе більше розвіювався. З нього виринали далішні частини затоки з безконечними пристанями по обидвох берегах і відногах затоки. Їхній уклад подекуди нагадував нашу Севастопольську затоку (Крим), з тією різницею, що ця остання була манісінка в порівнянні з Нью-Йоркською і лежить серед прибережних гір, а тут — низина. Малося враження якоїсь таємничої казки... Серед ранішньої тиші й напів у тумані, на спокійній розлеглій воді, оточеній звідусіль велетенськими портовими спорудами, наче б замками, лежали насторожені потвори ХХ-го віку — океанічні кораблі. Інші — місцевого походження і чудернацьких форм, — тихцем снували в різних напрямках, розбиваючи своїми сталевими грудьми хвилі затоки. При цьому ніде не було зовні видно, ані чути жадної людської істоти. Відбувалася якась символічна могутня містерія машин, що приводились у рух таємничими ігномами, захованими в їхніх нутрах.

Серед таких вражень і розважань ми не помітили, що до нашого пароплава підплив якийсь малий кораблик з урядовою комісією. Після того «Ерніс Пайль» рушив поволі вперед. Я почав було рахувати пристані, щоб зорієнтуватися в корабельній місткості порту. Пристані, зі своїми численними виступами в затоку, проходили перед моїми очима по одному і по другому березі. Коли я нарахував майже до сотки, затока розступилася, розділилася на кілька глибоких відног. Кількість берегів почала множитися в моїх очах, а попри них забувину-пристані губилися десь у туманній далечині. Я покинув рахування і поглинав усією своєю істотою те, що було в колі мого зору.

Наш пароплав почав заглиблюватися в одну з таких відног затоки. По лівій руці залишили ми за собою військовий порт, залізничну й інші пристані. Пропливали повз величню статую «Свободи» зі смолоскипом у руці, на Бедлойському острові. Минули властиве русло ріки Гудсона з велетенським мостом Вашингтона і опинилися перед центром Нью-Йорку, що знаходиться на подовгаستому кам'янистому острові Мангаттані.

Перед нами виринула небувала й невидана ще досі ніде в історії людства панорама збитої лави кількадесятоповерхових кам'яниць у ясних, приємних для ока, кольорах. Серед них численно вистрілювали своїми шпильми до неба, у всій своїй могутній величчі, славнозвісні нью-йоркські хмаросяги.

Щоб уявити собі всю велич цієї маси кам'яниць, пригадаймо, що Нью-Йорк складається під цю пору майже з 685.000 домів. Вони збудовані коштом біля 15 мільярдів доларів. Від 1939 р. темпи й кошти розбудови міста, здається, трохи зменшилися. Новітня конструкція домів почалася від 1889 року, завдяки технічно-будівельним удосконаленням. Серед цієї маси мурованих коробок, з плоскими дахами, знаходиться біля сотні т. зв.

хмаросягів. Так називаються доми, що мають понад 30 поверхів. Найвищий серед них, Емпайр Билдінг, має 104 поверхи, в 1.250 стіп заввишки. Об нього зачепився був колись, заблуканий над містом, літак. З його шпиля, під час ясної днини, видно на 50 миль (біля 90 км) навкруги.

Справді — Новітній Вавилон, столиця і пуп землі! Але людей все таки й тут ми ще не бачили. Тасмнича містерія порту, що стелився довкола нас, доповнилася з'явою хмаросягів, що поставно линули до неба.

Ми поволі підпливали до пристані. Була година 8,30 ранку. Нас покликали до урядової комісії, і я втратив можливість оглядати оті дива новітньої цивілізації. Ми заглибились у довжелезну чергу, що вужем виляса по всіх коридорах пароплава і поволі посувалася вперед. У міжчасі пароплав пристав до берега, і початок людської черги, по полагодженні в'їздових формальностей, почав виходити на суходіл.

Згадані формальності були такі: насамперед представник пароплава відбирав від нас «корабельну карту», видаючи натомість «дозвіл» покинути корабель. Потім з цим дозволом йшлося до відповідного державного урядовця, в залежності від початкової літери прізвища. Він переглядав наші «папери» і візу та виповнював «статистичний аркуш». Урядовець «папери» залишав у себе, а нам видавав на руки лише т. зв. «тимчасовий пас», що був виписаний консулятом ще в Німеччині.

Я потрапив до урядовця, що знав німецьку мову. Одне із запитань було про національність імігранта. Я подав українську. Урядовець знав про таку національність. Ми розговорилися, і він пояснив мені, що далі маю робити в Нью-Йорку для придбання т. зв. «Перших паперів».

Після того інший урядовець пришпилював нам до одягу відзнаку тієї допомогової організації, під опікою котрої їхав подорожній. З цією відзнакою сходилося на берег...

ЙОГАНН ВОЛЬФґАНґ ГЕТЕ

(Johann Wolfgang v. Goethe, 1749-1832)

ІЗ КНИГИ »ЗАХІДНЬО-СХІДНІЙ ДИВАН«

Не питай, котрий вхід крізь ти
Увійшов у город божий,
А лишайся в тихім місці,
Де знайшов раз кривлю й ложе.

Роздивись тоді на мудрих
І могутніх, що кермують:
Завдадуть думкам ті труд-рух,
Ці ж чин-силу загартують.

Як корисний ти й порядний,
Ще й державі вірно ленник,
Знай! ненавидіти жадний,
А любитимуть численні.

Визнає й володар вірність,
Вкупі з чином що живуща;
Брость тоді стає й нових рис
Зі старим непроминуша.

ВІДНАЙДЕННЯ

Чи можливо! Зір о зоре,
Знов горнись на груди тобі!
Ах, яка ж то ніч в роздорі,
Що за прірва, що за біль!
Так, це ти! моєї втіхи
Люба та солодка часть;
Бувшого свідомий лиха,
Я здригаюсь з явних щасть.

Як найблишим світ зачином
В Бога вічним лоні спав,
Владив першу він годину,
Радий з вищих творчих справ.
А рече він слово: »буди!« —
Прозвучало з болем — ах! —
Коли все в потужнім чуді
Вибухнуло в дійсностях.
Виллялось тоді риданням
Те, що вкупі бисть завжди
Й строго-болісними днями
Розпочулось самітним.

Стало світло; боязкії
Темряви лишили чал,
І відразу всі стихії
Врозтіч геть від себе мчать.
Раптом, в диких, спорзних мріях,
Кожне прагло дна й небес —
Стуро, в просторах незмірних,
Без томління, звуку без.

Бо високості та доли
Спозиралися найперш —
Під свобідним небоколом
Глибочезна земна персть.

Ах, уже не бисть одне бо,
През наказ володаря:
Води полум'яні — в небо,
Води хвильові — в моря!

Все було німе з покори,
Бог — самотнім в перший раз!
Но створив тоді аврору,
Змилосердилась котра ж;
Розгорнула тая шати,
Хмури — барвну звукогру,
І змогло знова кохатись,
Що розкравяв творчий рух.

І шукає в непомільних
Поривах зізду зізда,
І переживань незмірних
Почуття та зір жада.
Чи пойнять, а чи вхопити —
Аби тільки щільно встріт!
Більш не ма Аллах творити,
Ми його же творим світ.

День мене рожекриластий
До твоїх пррав се уст,
Тисячми же ніч печатей
Ствердить зоряно союз.
Ми обидва тут на людях
Лих і втіх наочним пнем,
І вже друге слово: »буди!« —
Вдруге нас не розітне.

Переклав В. Державин

С п о г а д и

Проф. Г. ВАЩЕНКО

ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ ШКОЛИ

(Закінчення)

Газетна атака

В кінці червня до Горового приїхав Кучугура-Кучеренко в супроводі одного українського актора, прізвища якого, на жаль, не можу згадати. Вони хотіли погостювати у Горового якийсь час і разом з тим дати декілька концертів для біlichан. Горовий був дуже радий їм, тим більше, що студенти роз'їхались і він залишився зі своєю родиною. Гостям теж подобалось у Біликах: гарне купання, чисте повітря, простота сільського життя, а до того ще на шкільному дворіщі росло чимало вишень-шпанок, буквально усипаних ягідьми. Особливо утішався ними актор, що годинами не злавив з вишень. Днів через три по приїзді гості дали концерт. Він справив надзвичайно сильне враження, і селяни просили повторити його. Тепер зібралось ще більше слухачів, і вони з ентузіазмом вітали бандуриста та його товариша, що виступав з деклямацією творів Шевченка, Олеса, Лесі Українки. Концерти були пройняті духом українського патріотизму і збудили у багатьох слухачів національні почуття. Зрозуміло, що большевицький актив, і в першу чергу Логвин, були з цього дуже незадоволені. Випадково сталося так, що на другий день по концерті до Горового приїхав швагер його дружини, священник Атанасій Костенко. (В 1934 році загинув на засланні в Середній Азії). В обідню пору Горовий, Кучугура, актор і священник сиділи за столом, закушували й дружньо розмовляли. Несподівано відчинилися двері і в хату, без попередження, увійшов секретар комсомолу Яків Майстренко.

— Аааа, пробачте, я, здається, помішав, — сказав він так, ніби нарався на якусь несподіванку, і вийшов. В скорому часі в «Большевику Полтавщини» з'явилася чимала стаття, підписана Майстренком. Це була атака проти Горового. Автор обвинувачував його в тому, що він виховує студентів в антибольшевицькому дусі, приціплює їм націоналістичні й реакційні релігійні погляди, протегує куркульських і попівських синів, сам веде дружбу з попами й куркулями. Зайшов він до Горового на квартиру й побачив таку картину: за столом сидять Горовий, запеклий націоналіст Кучугура-Кучуренко і два попи, а перед ними пляшка горілки... Сидять, випивають і по-приятельському розмовляють.

У Горового не було сумнівів, що до статті приклав своїх рук і Логвин; що «два попи і пляшка горілки», якої Горовий зовсім не вживав, — це все його вигадки. Вуло ясно, що проти Горового почався жорстокий похід.

Нечиста сила

В 1923 році для більшості українців стало ясно, що визвольні змагання заламалися, що ніяка зовнішня, ні внутрішня сила не визволить нарід від пекельної большевицької неволі. Залишалась лише надія на Ви-

щу силу... Люди чекали чуда. На ґрунті таких настроїв виникали й шпирилися чутки про оновлення ікон, позолоти на церковних банях і т. ін. Такі настрої відбивались навіть на партійцях із селян.

Одного разу до Горового прийшов секретар волосної комуністичної клітини й розповів йому таке. До білицького виконкому звернувся залізничний сторож з заявою, що у його приміщенні на горищі завелася нечиста сила: ночами грюкає, щось перекидає, не дає жити. Отже, секретар просив Горового й Педана, як учених людей, поїхати з ним до сторожа й дослідити, що воно там діється. Горовий доводив, що все це вигадки, що ніякої нечистої сили на горищі не може бути; але секретар настоював на тім, що треба поїхати і все дослідити, і що це мусять зробити люди науки. Щоб не дратувати його, Горовий згодився.

Того ж таки дня Горовий, Педан і секретар поїхали до залізничної будки. Там вони застали жінку сторожа. Вона мала дуже переляканий вигляд, розповідала, що вночі на горищі у них щось виє, стукає, гарчить, що ні з цього, ні з того падає посуда в хаті, що вона та її родичі перемучились, зі страху не можуть спати і думають переходити в якесь інше місце. Видно було, що жінка щиро вірила в те, про що розповідала. Становище Горового й Педана було зовсім дурне: вони розуміли, що тут мають місце чийсь злісні жарти, але як їх виявити, вони, звичайно, не могли знати. Горовий спитав сторожихи про склад її родини. Виявилось, що в неї є донька років дев'ятнадцяти, яку вона не дуже охоче вечорами пускає на вулицю.

Коли подорожні сіли в повоз, щоб їхати додому, секретар запитав:

— Ну, що, як, товариші учені?

— Я думаю, що вся справа в доньці сторожихи, — відповів Горовий. — Мати не пускає її на вулицю, а якісь парубки й роблять всі ці штуки на горищі... Накажіть міліціонерів, щоб він гарненько прослідкував за всією справою.

Секретар розчаровано і з недовір'ям подивився на Горового, але нічого не сказав.

Є люди, що не вірять у Бога, але не можуть зректися віри в чорта.

Педагогічна виставка

В кінці липня приїхав до Горового студент Іван III.

— Скучно стало за курсами, — сказав він, вітаючись з Горовим. — Попроacious тут в бібліотеці, кабінетах. Час не буде пропадати.

Це був один із кращих студентів на педкурсах. Він був родом із Царичанки. Мати його, здається, була вчителькою. Учився він з надзвичайною ретельністю, захоплювався природознавством, багато працював в природничому й педагогічному кабінетах, мріяв про кар'єру науковця. В Царичанці умов для його праці не було, і він вирішив приїхати до Білик. Спостерігаючи за ним, Горовий дивувався його наполегливості. Годинами він сидів у бібліотеці над книжками, роблячи виписки. Деякі книжки він конспектував. Все це він робив дуже методично, за певною системою. Іноді Горовий з ним робив прогулянки. Дуже приємне враження на Горового справила прогулянка в Кобеляки, що були кіломет-

рів за 20 від Білик. Туди Горовий і Ш. йшли широкою дорогою, що лежала над Ворсклою, а назад повертались іншим шляхом, через хутори. Погода була чудова. Надворсклянські красвици з їх різноманітністю, при загальному тоні лагідності і сонячній усміхненості, вабили очі і викликали в душі піднесену радість, почування краси життя. Горовий відчував, що те ж саме переживає і його молодий супутник, і це збільшувало його радість.

Естетичні переживання не можуть тягтись довго. Повертаючись додому, Горовий і Ш. вже менше милувались природою, а більше розмовляли на різні теми. Студент Ш. був дуже милий співбесідник: надзвичайно делікатний і в той же час обдарований гумором. Він багато розказав Горовому цікавого про Царичанку, про тамошнє вчителство, про большевицьку сваволу, про розкуркулювання селян.

В другій половині серпня із Полтавського відділу освіти прийшло повідомлення, що в Харкові з 1-го вересня відкривається педагогічна виставка, яка має відбити роботу педагогічних шкіл. При цьому відділ освіти пропонував надіслати на виставку відповідні матеріали. Горовий почав готуватись до поїздки. Але тут трапилась несподіванка. Одного разу, повернувшись додому після купання, Горовий відчув сильний біль у попереку. Другого дня біль настільки посилювався, що він не міг уже повернутись. Їхати на виставку йому було неможливо. Отже, він вирішив послати замість себе І. Ш. Той з радістю погодився виконати доручення Горового. Порадившись з ним, Ш. відібрав найтиповіші експонати природничого й педагогічного кабінетів, виготовані студентами наочні приладдя для занять в допоміжній школі і, між іншим, монтессоріївський дидактичний матеріал, роботи учнів першої групи, — і поїхав до Харкова. Був він там днів п'ять і вернувся, коли до педкурсів з'їхались студенти і почалося навчання. За словами Ш., експонати Білицьких педкурсів були в центрі уваги відвідувачів виставки. Найбільше зацікавили матеріали, що відбивали методику й наслідки психологічних і педагогічних досліджень. «Та це справжній Париж!» — сказав один із відомих педагогів. Горовий поставився з деяким недовір'ям до слів Ш., пояснюючи їх захопленням і властивим молоді нахилом до перебільшення. Але в скорому часі у «Большевику Полтавщини» з'явилася стаття, присвячена харківській виставці. Автор статті теж відзначив, що експонати Білицьких педкурсів зайняли перше місце серед інших експонатів як за своїм змістом, так і за оформленням. Як видно, статтю написав хтось із робітників відділу освіти, бо досягнення Білицької школи він розглядав, як досягнення Полтавського відділу освіти. Тиждень через три Горовий одержав журнал «Шлях освіти», в якому теж була стаття про харківську виставку з дитирамбами на адресу Білицьких педкурсів. Ці статті не викликали у Горового самовпевненості: він сам добре знав всі хиби роботи педкурсів. Але все це дало йому право думати, що тепер послабнуть всякі напади на школу, й можна буде спокійніше працювати. Особливо зміцнювала його сподівання стаття про виставку, вміщена в «Большевику Полтавщини». Коли Білицькі педкурси піднесли авторитет Полтавського відділу освіти, то останній, природно, буде надалі боронити їх від усяких нападів.

Але він помилився в своїх сподіваннях. Через якийсь час в «Большевику Полтавщини» знову з'явилася стаття, спрямована проти нього, як керівника Білицьких педкурсів. Щоправда, стаття була написана в здержливих тонах, але в основному була продовженням атаки проти педкурсів і Горового. Автор спочатку ніби давав позитивну характеристику роботи школи. Студенти ретельно відвідують лекції, лектори серйозно готуються до викладів, в кабінетах іде жвава робота, на стінах розвішані таблиці, діаграми, на столах розкладені різні колекції... Але все це чуже, не-радянське, далеке від життя. Школа може й добра, але не-радянська.

Новий політрук

В початку жовтня до Горового на квартиру прийшов високий русавий чоловік років під сорок. Горовому кинулась у вічі його військова виправка і розкішні, закручені вгору вуси.

— Казанівський, — відрекомендувався він. — Призначений на посаду політрука білицьких педкурсів.

— А як же Логвин? — запитав Горовий і тут же відчув нетактовність свого запитання.

— Залишається й Логвин... Ми будемо разом працювати з ним і один одному допомагати.

Поводився він досить стримано, ніби придивляючись і орієнтуючись. Розпитував Горового про склад педагогів і студентів, про комсомол, про політичну виховну роботу серед молоді. Горовий дав йому загальні відповіді, які його ніби задовольнили.

Коли Казанівський пішов, Горовий відчув глибoku образу. Приходить у школу, якій він віддає всі свої сили, якась напівосвічена людина й ревізує його... Він не може показати цьому «ревізорowi» дверей, бо той має владу, бо якась темна бандитська сила дала йому право контролювати його. Найбільше обурював Горового самий стиль поведінки Казанівського: спокійний, упевнений, наче дійсно він був господарем, що приїхав доглядати господарство, керувати ним, а Горовий при цьому господарстві — лише виконавець.

Того ж дня студенти розповіли Горовому дещо про Казанівського. Виявилось, що до революції він був доглядачем в одному панському маєтку на Кременчужчині. Залишив він після себе у селян дуже погану пам'ять, як людина дуже жорстока. Об'їжджаючи панські поля, він нещадно бив канчуком пастухів-підлітків, що через недогляд пускали худобу в панську пащу. Жорстоко поводився він і з робітниками, що працювали у панській економії. Під час війни він був у царській армії, а потім, невідомо як, став партійцем-большевиком.

Горовий відчув, що працювати з ним буде йому дуже трудно. Єдина надія у нього була на те, що у Казанівського почнуться непорозуміння з Логвином. Але цього не сталося. Логвин і тут виявив собачу натуру. Він і виду не подавав, що призначення Казанівського його хоч трохи ображає, навпаки — у відношеннях до нього виявляв пошану, як до старшого товариша по партії.

Дуже близько зійшовся з Казанівським Степан Колісник, який вороже ставився до Горового. Це теж останньому було неприємно.

Дедалі поведінка Казанівського ставала все більш і більш нахабною. Він втручався у фінансові справи школи, не прикриваючи свого недовір'я до Горового, ходив на лекції викладачів і робив їм зауваження, бував і на лекціях Горового. Одного разу він просто заявив Горовому: «Я бачу, що ви знаєте свою справу, але ви мусите робити те, що я вам скажу. Тоді все у нас буде добре».

Що ж міг відповісти Горовий на це нахабство? Казанівський залишився таким же самим об'їзчиком, яким був до революції. Тільки він тоді служив панові й командував наймитами, а тепер він служив комуністичній партії і хотів командувати педагогами. Але одного разу нахабство його перейшло всякі межі.

— Я хочу поговорити з вами в дуже важливих справах, — звернувся він до Горового, коли вони вдвох були в канцелярії школи.

Після цього Казанівський вийняв зошит і, дивлячись у нього, почав розпитувати Горового.

— Мені відомо, що ви на зборах студентів і педагогів, коли студент С. читав реферат, гостро виступали проти вчення вождів комунізму... Поясніть, як це було.

У Горового з'явилась думка припинити розмову, але для нього було ясно, що в такому випадку його буде допитувати ЧК, і він примушений був давати Казанівському пояснення.

Казанівський знову подивився у зошит і запитав:

— Мені відомо також, що ви підтримуєте куркульських і попівських синів... Чи це правда? І коли правда, то чи маєте намір і далі підтримувати їх?

Чи довго ще буде тягтися цей допит? — подумав Горовий і подивився в зошит, що розкритий лежав перед ним. Там він прочитав: «На квартирі у Горового живе його майбутній зять Сапсай».

Кров ударила Горовому в голову.

— Що це таке? — дивлячись у вічі Казанівському і тикаючи пальцем на зошит, спитав він.

— А яке ви маєте право заглядати в мій зошит?

— А хто вам дав право втручатись в моє родинне життя?

— Таке право дала мені комуністична партія... Я мушу знати все про кожного педагога й про кожного студента педкурсів... Не тільки те, що він робить, а й що він думає.

Горовий зірвався з місця і вийшов. Дома його занудило коло серця, і він ліг на ліжко.

— Що з тобою, Юрику? — перелякано спитала дружина, розстебнула сорочку і приклала мокру хустку до грудей. Довгенько лежав Горовий, відчуваючи велику слабкість, а коли став приходити до себе, його знову здушило обурення... Він прийняв до себе Сапсая, як бідного й дуже здібного студента, а Казанівський і подібні до нього негідники пояснюють це бажанням придбати зарані жениха для своєї дочки.

Дружина, як могла, заспокоювала Горового, але й сама вона була дуже обурена.

Нерівна боротьба

Через декілька днів після випадку з Казанівським Горовий з невеликою групою студентів пішов у початкову школу на годину, що її давала його дружина в другій групі.

Учні складали груповий виклад. Перед цим вони разом з учителькою відвідали господарство одного селянина, подивились на його коняку, корову, овечок, гусей і курей і тепер писали виклад на цю тему. Спочатку придумали назву теми, далі склали плян викладу і потім приступили до самого викладу. Окремі учні подавали проекти речень, ці проекти обговорювались, виправлялись і доповнювались, і потім учителька записувала на таблиці речення, що найбільше всіх задовольнило. Учні працювали з великим захопленням, робота йшла швидко, і хвилин за десять перед дзвінком виклад був готовий. Учителька прочитала його перед класом. На обличчях дітей можна було бачити задоволення своєю роботою. Горовий звернув увагу на мову викладу: вона була проста, дитяча й разом з тим літературна.

Після викладу вчителька дала учням завдання: в словнички побутових слів вписати назви домашніх тварин. При цьому вчителька дала пояснення, як треба виконувати це завдання. Така робота, безперечно, має виховне значення. Вона не тільки збагачує й уточнює мову, але й сприяє розвитку логічного мислення. Сидячи на годині, Горовий забув про Казанівського, про большевицьку владу і думав про те, як багато може дати школа, коли педагоги цілком віддаються своїй роботі.

На перерві Горовий пішов в учительську кімнату. Тут його обступили вчительки зі скаргами на Казанівського. На його вимоги виконком виселив одну вчительку з родиною з шкільного приміщення і вселив туди Казанівського з дружиною. Виявилось, що він хворий на туберкульозу, а це загрожувало здоров'ю дітей. Але цього мало. Казанівський та його дружина ні з ким не рахувались. Вимітаючи сміття з кімнати в шкільну залу, там його й залишали, ставили під дверима нічний горщик і т. ін.

Все це дуже обурило Горового. І він разом з керівницею школи пішов у виконком вимагати, щоб Казанівському було дане інше приміщення. Голова виконкому вислухав їхні скарги, але по виразу його обличчя Горовий зрозумів, що він їхнього прохання не вижонає, хоч, як видно, й не був на боці Казанівського.

На другий день Горовий одержав від Казанівського листа, в якому він писав, щоб Горовий прийшов до нього в дуже важливій справі. Горовий застав його в ліжку. Коло нього з виглядом сестри-жалібниці сиділа його дружина.

— З вашої вини, — урочисто звернувся він до Горового, — я дуже захворів. Ви мусите понести за це кару. Я жертвував своїм життям і здоров'ям у боротьбі за большевицьку владу, я захворів на туберкульозу... Мене партійний комітет послав сюди, щоб я тут поправився, а ви дозволяєте собі хвилювати мене і вкінці підривати моє здоров'я.

Чи дійсно у Казанівського загострилась хвороба у зв'язку з хвилюванням, чи він попросту прикидався, Горовий не міг вирішити; але намагався бути по змозі ввічливим, хоч і не поступатися перед ним. Горовий

з'ясував йому, що школа мусить дбати про здоров'я дітей, що від нього можуть заразитися діти і т. ін. Але для Казанівського все це не мало жадного значення. Побачивши, що їхні балачки ні до чого не доведуть, Горовий почав прощатися.

— Ви занадто сміливі, господін професор, — кинув Горовому на прощання. — Глядіть, щоб вам потім не довелося за цю сміливість каятись.

Втеча

Тижнів три Казанівський не навідувався до школи. Горовий був цьому дуже радий. Погрозам Казанівського він не надавав великого значення, тим більше, що довідався від Леонтовича, що Казанівський не користується великим авторитетом ні в комуністичному осередку, ні у виконкомі. Всім було відомо, що до революції він був об'їздчиком, себто панським посіпакою, а крім того, він намагався командувати всіма в комуністичному осередку й виконкомі, що викликало опір у людей, які теж упивалися владою і при тому визнавали себе за справжніх пролетарів.

Знову Горовий увесь віддався педагогічній роботі. Його радували успіхи дружини в школі, і він намагався свої виклади з педагогіки найміцніше пов'язувати з тим, що вона робила у школі. Зокрема його захоплювало питання методики виховання усної мови дітей. Йому здавалось, що мова більшості освічених людей має шаблонний характер, що лексика й фразеологія її нагадують зарані виготовлені штампи, які вживаються у відповідних випадках, а це, своєю чергою, відбивається й на думках, позбавляючи їх яскравості й свіжості. Отже, мета школи полягає в тому, щоб, з одного боку, виховати у дітей літературну мову, але разом з тим зробити її знаряддям передачі думок живих і своєрідних. Горовий подовгу розмовляв на цю тему з дружиною, шукаючи з нею нових метод викладання мови.

Коли Горовий майже зовсім забув про Казанівського, той несподівано прийшов у школу і запропонував Горовому скликати педагогічну раду. Другого ж дня, зразу після лекцій зібралась рада. Горовий поставив на повістку денну питання про педагогічну практику студентів і почав з викладу своїх думок про організацію її. Але Казанівський перебив Горового і виступив проти нього з гострими обвинуваченнями. Він доводив, що Горовий перевищує свою владу, не кориться партійному керівництву, виховує студентів в антирадянському дусі і т. ін. Горовий декілька разів зупиняв його, але той його не слухав і казав, що він — головний начальник у школі, і що Горовий мусить виконувати його накази. Кінець-кінцем терпець у Горового увірвався, і він припинив збори. Казанівський підвівся й урочистим голосом заявив, що вчинок Горового незаконний, і за це він мусить відповідати.

Педагоги мовчали.

Годин у десять вечора, коли родина Горового вже лагодилась лягати спати, його несподівано було викликано у виконком. Справа, як видно, набирала серйозного характеру. У виконкомі Горовий побачив голову, секретаря комуністичної клітини, керівника відділу освіти Кондратюка і

Казанівського. Для Горового стало зрозумілим, що це суд над ним. Головував Шевченко. Казанівський виступив проти Горового з найгострішими обвинуваченнями й вимагав, щоб його негайно арештували, організували слідство й передали справу до Полтавської ЧК. Горовий зрозумів, якою небезпекою загрожує йому цей суд, і тому взяв себе в руки і напружив усю енергію, щоб захистити себе. Оскільки Казанівський, як на провину Горового, вказував на те, що той перевищує владу, робить все по-своєму й не виконує його наказів, як політичного керівника курсів, — Горовий доводив фактами власне свавільство Казанівського: вказував на його втручання в суто педагогічні справи, на яких він зовсім не розуміється, нерахування з вимогами шкільної гігієни тощо. Казанівський усе це заперечував, а Горовий знову брав слово й доводив його свавільство. Ці суперечки тяглись годин дві. Нарешті Шевченко заявив:

— Як бачу — ви обоє рябос. Товариш Казанівський обвинувачує товарища Горового в тому, що той робить все по-своєму; товариш Горовий у цьому самому обвинувачує Казанівського... Справа не ясна. Треба ще зібрати відомості і тоді побачимо, хто з вас правий, а тепер будемо розходитись.

В тоні його і у виразі обличчя відчувалось бажання принизити Казанівського. Той почав був заперечувати, але Горовий, відчуваючи небезпеку, що нависла над ним, швидко вийшов з виконком.

Ніхто з родини Горового не спав, не спали й студенти, що жили у нього. Вони вже знали, що йому загрожує велика небезпека. Майже слідом за ним прийшли два студенти.

— А ми весь час були коло виконкому, — схвильовано сказав один із них. — Боялись, що вас заарештують, дивились у вікна, слухали... Ну, Слава Богу, що скінчилось благополучно.

Горовий від щирого серця подякував їм, і вони пішли у свою кімнату. Діти й студенти полягали спати. Горовий з дружиною не спали. Для них було ясно, що тільки випадок спас його від арешту, а значить і від смерті. Будь відношення між Казанівським і Шевченком трохи кращими, Горового без довгих розмов заарештували б і зліквідували б. Тому треба з Білик тікати і тікати якнайскоріше...

Було ще зовсім темно, як Горовий вийшов на станцію, щоб їхати в Полтаву. Коли він, взявши квиток, йшов до вагону, то побачив, що до другого вагону простував Казанівський. Багато думок пережив Горовий за дві години, поки їхав до Полтави. Згадувалось минуле. Все життя тягло його до села. Він навмисне уникав великих міст, намагався улаштуватись у малих повітових містах, бо вони ближче до села. Як педагог, він хотів працювати в першу чергу для селянських дітей, всі його мрії були спрямовані в бік селянської педагогіки. І тепер село так віддячило йому. Скільки підступства, брехні й інтриг йому довелося бачити в Біликах, а скільки жорстокости, звирячої тупої. Згадуючи тепер ці переживання, Горовий бачить їх однобокість: він згадував неправди, що заподіяло йому село, але забував про своїх учнів, селянських дітей, що так вірили йому і готові були для нього ризикувати всім. Але тоді огірчення Горового було таке сильне і глибоке, що він вирішив ніколи не повертатися на село.

Приїхавши в Полтаву, Горовий пішов на квартиру до своєї старшої дочки, що вчилась у той час у Полтавському інституті народної освіти. Розповівши їй про свої пригоди і нашвидку поспідавши, він пішов до губерніяльного відділу освіти. Коли він підходив до кімнати керівника відділу професійної освіти, звідти саме виходив Казанівський. На обличчі його було видно задоволення.

— Ну, товариш Горовий, я вже вашу справу полагодив. Вас заарештують. Ви посидите, скільки помагається... А потім повернетесь до праці, і, я певен, будете добре працювати.

Сказано було це так, ніби він повідомляв Горового про щось дуже приємне для нього, про таке, що мусить його заспокоїти.

Керівником відділу професійної освіти був тоді гебрей Матвій Харитонович Фарбер. Навмисне не називаю його жидом, щоб не образити пам'яті дійсно шляхетної і високоінтелектуальної людини, до речі, зліквідованої в 1937 році.

Він прийняв Горового дуже чемно. Коли Горовий почав йому в подробицях розказувати про білицькі справи, Фарбер зупинив його.

— Пробачте, що я вас перебиваю, — сказав він. — Про все це розказав мені Казанівський, звичайно, в специфічному освітленні. Я бачу, що вам там дійсно дуже тяжко. Ви зробили велику помилку, що так довго засиділись на селі. Переходьте в Полтаву. Тут для вас знайдеться робота... До речі, зараз ІНО дуже потребує викладача педагогіки й психології.

Горовий залишився в Полтаві і до січня нового року не повертався до Білик.

І в Полтаві боротьба

Другого дня Горовий пішов до Інституту Народної Освіти. В лекторській він побачив своїх старих знайомих: Щепот'єва, Власенка, Бузинного, Олександра Ліщину-Мартиненка й інших.

»Зайдіть до мене сьогодні ввечері«, — сказав Горовому Щепот'єв, коли той повертався додому.

Жив Щепот'єв на Сіянній Площі. Від Глиняного провулку, де зупинився Горовий, до приміщення Щепот'єва було хвилин 5-6 ходи. Коли він прийшов до Щепот'єва, там уже зібрались Булдовський Олександр, Бузинний Олександр і Воропай Віктор. Виявилось, що Горового закликало на раду. Почав її Щепот'єв.

— Ми дуже раді, — звернувся він до Горового, — що ви повернулись до Полтави. У нас іде боротьба за високу українську школу. Університет, як вам відомо, перетворено на Інститут Народної Освіти. Це не тільки зміна назви, а й зміна самої природи школи. Це далеко гірше навіть, ніж Інститут профосвіти. Завдання ІНО — не стільки дбати про освіту, скільки про соціальне, себто комуністичне виховання мас. В такому дусі й працює наш теперішній ректор Ходак. Він хоче, щоб наші програми, лекції, кабінети й лабораторії були пристосовані саме до завдань соціального виховання. Ми боремося проти цього. Ми хочемо, щоб наша школа, як би її не називали, по суті залишилась університетом,

себто високою українською школою... Сподіваємось, що ви пристанете до нас.

Почалось обговорення засобів боротьби. Дуже розумні й обґрунтовані думки подавав математик Віктор Воропай. Йому було тоді років двадцять сім — двадцять вісім, але на вигляд він здавався ще молодшим. А проте, у всіх висловлюваннях відчувалась дозрілість думки, ясність і чіткість, а у способі висловлювання тверда воля. Видно було, що він користується у присутніх великим авторитетом.

На нараді вирішили діяти спільно, кожен у своїй галузі... Господиня покликала нас до столу. За вечерею розмовляли про те, що діється в справі високої освіти в Харкові й Києві. З Києвом міцні зв'язки мав Щепот'єв. Він повідомив, що там ще в силі українська течія, зате в Харкові вона дуже слаба. Після вечері Щепот'єв сів за фісгармонію і під акомпаньямент її дуже мило, з великою виразністю проспівав декілька українських пісень.

Другого дня мені довелося розмовляти з Ходаком. Він мало був подібний до Казанівського. Це була стримана й чемна людина. Освіту він мав університетську, хоч і не закінчену. Намагався діяти тактовно, не вживаючи погроз і насильства. І все ж таки це був комуніст, що намагався спрямувати школу на комуністичні рейки.

На попелищі

В початку січня Горовий з дочкою поїхали до Білик. Чужим і непривільним здалося йому село. Кожний будинок, кожне дерево, навіть дорога нагадували йому про білицький виконком, комячейку, Логвина, Казанівського, Смолягу, Кондратюка, про темні діла їх, брудну підступність, нахабство й жорстокість... Чужою здалася йому й школа. В залі — брудна підлога, на стінах пилюка, від усього віє пустою. Студенти роз'їхались на ферії, в будинку залишилась тільки родина Горового. Настрій у всіх був пригнічений. Від дружини він довідався, що керівництво курсами було доручено Педанові, але фактично заправляв усім Казанівський. Педагоги цілком корилися йому, і не тільки такі, як Колісник, а навіть приятель Горового Леонтович. Єдиний, що тримав себе більш-менш незалежно, — це Вержемківський. Крім того, дружина розказала Горовому, що Логвин і Казанівський при всякій нагоді намагаються запламувати його і мають у цьому успіх. Студентів, що були близькі до нього, уперто переслідують: паплюжать їх на загальних зборах, погрожують звільненням зі школи, як антисоветський елемент. Дехто з таких студентів тримається гідно, а дехто починає пристосовуватись до нових порядків. Горовому було дуже неприємно, що на шлях пристосування став і Сапсай, щоправда, у більш-менш пристойних формах.

Одного разу Горовий зайшов у шкільну залю. Повз нього пройшов студент-біличанин на прізвище Гончаров. Він зі здивуванням і ворожістю подивився на Горового й не привітався до нього. На стіні висіла таблиця, а на ній — приклесні листки. «Стінна газета» — подумав Горовий і підійшов до таблиці. Читає: «За нову школу»... Щось ніби передовиця. В початку статті автор пише про «патріархальний період» білицької школи, себто той, коли вона перебувала під керівництвом Горового. Тоді

школа уявляла з себе родину. На чолі її, як звичайно, батько. Студенти — його діти; коло батька, як коло Христа, дванадцять апостолів — найближчих учнів. Над усім панує авторитет «батька»... Замість справжньої науки в школі викладається містика. Але відбулась революція. «Батька» викинуто, «апостолів» узяли в шори, студентам почали викладати справжню комуністичну науку, створену Марксом-Енгельсом і Ленінім. В кінці статті автор закликав студентів боротися за нову комуністичну школу і проти залишків «патріархального періоду».

Знову пройшов студент Гончаров і з саркастичною усмішкою подивився на Горового. Йому здалося, що він на попелищі.

Вигнанці

За роботою в інституті поволі гоїлись рани, що їх спричинила Горовому більшечка невдача, яка була катастрофою в його житті. Він не мріяв уже про якусь творчість у галузі педагогіки, а студіював відомі педагогічні системи, брав із них те, що могло бути корисним для його народу, й викладав студентам. Більше він захоплювався психологією, бо тут було більше можливостей до якоїсь творчости. Він помічав, що студенти слухають психологію з далеко більшим зацікавленням, ніж педагогіку. Особливо цікавили їх психологічні експерименти. Брав він активну участь і в боротьбі за українську високу школу. Трапилось те, чого Горовий спочатку не сподівався. Група, очолювана Щепот'євим, перемогла. Ходак примушений був залишити інститут. До цього багато спричинився Фарбер, з яким група була в контакті. Він же зайняв місце Ходака, ставши ректором інституту. Працювати стало значно легше, большевицької контролі якийсь час майже не відчувалося.

Горовий вирішив не пізніше, як у кінці літа перевести родину до Полтави. Треба було шукати приміщення. Допоміг йому Фарбер. Інститут володів чималим будинком на Стрітенській (тепер Комсомольській) вулиці, що належав раніш лікареві Харечкові. В частині цього будинку жили викладачі інституту: історик Клепацький, Рибаків і викладач історії педагогіки Адамович. А три кімнати були зайняті під бібліотеку. Фарбер вирішив перенести бібліотеку в інше місце, а приміщення віддати Горовому. Оселився він у новому приміщенні в березні.

В початку травня, годин у сім ранку, коли Горовий був у ліжку, хтось постукав у його двері. Відчинивши їх, він побачив чималу групу студентів-білчан. Все це були ті, що добре вчилися і з особливим довір'ям ставилися до Горового. Всі вони були дуже стурбовані й засмучені. Хвилюючись, вони розповіли Горовому, що педагогічна рада звільнила їх з педкурсів без права вступити до якоїсь іншої школи. Всіх було звільнено 27, і вони приїхали клопотатися про повернення їм прав. Розпитуючи їх, Горовий довідався про подробиці звільнення. Пропозицію звільнити внесли Казанівський і Логвин. Педагоги не протестували, а Леонтович навіть підтримав цю пропозицію. Коли ж студенти звернулися до нього, він їх заспокоював, доводячи, що нічого злого їм не зроблено, що їм буде далеко краще, коли вони повернуться до своїх батьків і будуть жити своїм спокійним селянським життям. Горовому дух захопило від обу-

рення, але що він міг зробити для звільнених студентів? Він лише обіцяв побалакати з Фарбером.

Студенти пішли до відділу освіти, а Горовий до інституту. Розмова з Фарбером не дала нічого певного. Він сказав Горовому, що не має безпосереднього відношення до відділу освіти й не може вплинути на рішення його, але запевняв, що звільнення з педкурсів зовсім не означає позбавлення прав на подальшу освіту. Студенти вільно можуть вступити до Полтавського або якогось іншого інституту. Пропаде може рік, і на цім справа скінчиться. Годині о другій, коли Горовий повернувся додому, до нього прийігли три студенти.

— З Сімою нещастя, — схвильовано сказав один із них. Вона побігла топитися... За нею побігли товариші... ми прийшли це вам сказати.

Розпитавши про обставини сумного випадку, Горовий довідався про таке. У відділі освіти, де вони вже застали Казанівського і Логвина, зі студентами не стали навіть розмовляти і заявили, що постанова про звільнення має під собою всі підстави. Засмучені, не знаючи, що далі робити, вони виійшли з приміщення відділу освіти, посідали на лавочках у Корпусному саду. Незабаром до них підійшли Казанівський і Логвин і почали з них кепкувати, радіючи з горя студентів. Сіма дико закричала: »Нема правди... Нема правди!« — схопилась за голову і чим швидше побігла в напрямку до Ворскли.

Приблизно через чверть години у приміщення Горового вступила чимала група студентів. Вони вели Сіму, що справляла враження божевільної. Вона виривалася, щось кричала... Її довге волосся розпустилось, в очах був відчай. Горовий почав її заспокоювати. Вона трохи затихла, поглянула на Горового, припала до його плеча і гірко заридала... Її положили на ліжку, і вона заснула. Спала вона більше години. Всі присутні сиділи тихо або розмовляли між собою пошепки. Горовий дуже боявся, що Сіма збожеволіла. Вона відкрила очі й сіла на ліжку. У виразі обличчя не було нічого ненормального. Була слабкість, смуток і покора перед долею.

Коли студенти прощались з Горовим, в очах декого з них він прочитав докір на свою адресу. Він і сам відчував, що у всій цій сумній історії є частина і його вини. Студенти карались через нього. Але що він міг зробити?

Ганебний кінець

В кінці червня, коли скінчились зайняття в інституті, Горовий поїхав у Білики. Родину його вже місяців три тому виселили зі шкільного приміщення, і вона жила в будинку священика Грановського.

Ще в Полтаві Горовому було відомо, що відділ освіти ухвалив закрити Білицькі педкурси і приєднати їх до Полтавських педкурсів. Причини закриття він не знав. Про це розповіла йому дружина. Після його від'їзду школа почала швидко занепадати і розпадатись. Якийсь час не могли знайти викладача педагогіки. А потім знайшли в Нових Санджарах стару вчительку, що вчилася на вищих жіночих курсах, але не закінчила їх. Викладання її не подобалося студентам, багато з них перестали відвідувати її лекції. Дисципліна в школі падала. Почалась дика розправа

зі студентами, що прихильно ставились до Горового. На цьому ґрунті розгорнулася ганебна боротьба між молоддю: доноси, брехні, сварки. Наука відійшла на задній план. Логвин і Казанівський дивились на все це, як на явище цілком нормальне, як на класову боротьбу, що завжди є рушійною силою прогресу. Але цього мало. Логвин, відчувши себе паном становища, на ділі почав проводити в життя ідеї нової моралі. Він не обмежувався тим, що безчестив деяких студенток, а вирішив поширити розпусту серед студентської маси. Коли почалось купання на річці, він пропонував студентам, «наплювати на буржуазні забобони» і без усякого прикриття купатися разом хлопцям і дівчатам. В скорому часі на річці почалось діятися щось неймовірне. Якесь сотня молодих хлопців і дівчат з криком, реготом і вереском борсалася у воді, дівчата сідали верхи на хлопців і підгаляли їх ногами... Був забутий усякий сором.

Селяни приходили в жах і жалілись у виконкомі, але там не звертали на це уваги. Навчання в школі фактично припинилось, бо в молоді на перший план виступили їх дикі тваринні пристрасті. Нарешті про все це стало відомо в Полтаві. Відділ освіти визнав, що большевизація педкурсів перейшла всякі межі й вирішив закрити їх, давши право студентам і деяким педагогам перейти до Полтавських педкурсів. Але й тут негідники не заспокоїлись. Вони склали список студентів, що можуть перейти до Полтавських педкурсів. Багато студентів, і в тому числі дві мої дочки, в цей список не були включені.

Епілог

Читаючи якийсь роман або повість, ми буваємо незадоволені, коли автор не доводить до кінця оповідання про життя виведених ним героїв. Тим більш є природним бажання довідатись про цей кінець у тих, хто читає спогади про дійсних людей і дійсні події. Напевно у моїх читачів виникнуть такі питання: що сталося зі студентами педкурсів, особливо з тими, що їх звільнено зі школи? Що сталося з педагогами, про яких Горовий згадує в своїх мемуарах? Можливо, хтось зацікавиться подальшою долею Казанівського і Логвина.

Тому відповідаю на можливі запитання читачів. У 1923 році, коли почали розвалюватися Білицькі педкурси, студенти першого випуску їх у більшості вчилися у Полтавському інституті народної освіти, а деякі у високих школах Харкова. Значний відсоток з них були потім викладачами високих шкіл і науковими робітниками. Як приклад, вкажу на Х. В., І. Ш., В. Д., В. Г., Матяша Сергія і Різниченка Володимира. Матяш викладав українську мову в одній із харківських високих шкіл і в 1934 році, після вбивства Кірова, був розстріляний. Розстріл його вразив Горового не тільки як жорстокий, а й цілком безглуздий вчинок. Матяш був дуже скромною й нерішучою людиною, що цілком увійшла в наукову роботу. Не можна припустити, щоб він брав хоч найменшу участь в якійсь політичній акції.

Дуже енергійний палкий український патріот, близький до Горового, В. Г. захопився археологією і, щоб стати науковцем, вступив до комуністичної партії. Після закінчення аспірантури він цілком увійшов у дослідження української старовини, але в 1937 році, під час ежовщини, був

заарештований і безслідно зник, залишивши дитину й дружину, згадану вище реготуху Марусю. Різниченко Володимир працював як член геологічної дослідчої групи під керівництвом професора Крокуса і в 1937 році (за точність дати не ручуся) помер від зараження крові. Про долю останніх названих вище студентів не знаю, але боюся, що вони не оцілили, особливо такі, як Ж. В. і гарячий В. Л. Сподіваюсь, що оцілів дуже обережний І. Ш.

Декілька наукових робітників вийшло з тих студентів, що в 1924 році були звільнені з педкурсів. Один з них, наприклад, став відомим агрономом. Сіма працювала на дослідних сільсько-господарських станціях і виявила себе як здібна і дуже ретельна робітниця. Одружилась зі своїм колегою по праці й мала дитину. Приблизно в 1935 році її чоловіка заарештували. Можливо, що в страшні 1937-1938 роки гірка доля не минула і її. Дуже здібний Дмитро Сапсай умер від туберкульози.

Яків Майстренко, що так багато зіпсував Горовому крові як секретар комсомольського осередку, зробив не малу кар'єру. Він був деякий час керівником відділу мистецтва при Народному комісаріаті освіти в Харкові. А потім з якихось причин упав у неласку і був знижений по службі. В 1941 році, якраз під час наступу німців, він прийшов до Горового на квартиру в Полтаві, висловлював своє розчарування в большевиках і визнавав свої помилки в минулому.

Із педагогів хочу згадати лише дуже здібного природника Ілька Сергійовича Педана. Приблизно в 1928 році працював як науковий робітник в Київському геологічному науково-дослідному інституті, в 1937 році був заарештований і після цього безслідно зник.

Казанівський в 1924 році переїхав у Ялтинську санаторію, де був завхозом і там, здається, помер. Логвин спочатку був зробив велику кар'єру. В 1924 році він був призначений на посаду керівника катедри марксизму-ленізму в Полтавському інституті сільсько-господарського будівництва. В скорому часі він набув репутацію видатного знавця марксизму і користувався великим авторитетом серед партійців. Поводився він з великим нахабством і самовпевненістю і багато шкодив чесним людям. Між іншим, лише через заступництво партійців врятувався від смерті старий ректор сільсько-господарського інституту професор Рекало, на якого зробив донос Логвин, обвинувачуючи його в тому, що він в 1918 році нібито викликав каральні загони на розправу з селянами. Приблизно в 1932 році Логвин був призначений на посаду наукового секретаря харківського інституту марксизму. Але в скорому часі співробітники «разоблачили» його. Він був виключений з партії і потім десь зник.

Щодо Горового, то розвал Білицьких педкурсів був для нього великою катастрофою. Він мріяв організувати українську творчу школу, і його мрія не тільки не здійснилась, а була втоптана в болото й опоганена. Це його психічно заломало.

Закінчуючи спогади, висловлюю надію, що український нарід заломався лише тимчасово і скоро стане до боротьби за краще майбутнє. Сподіваюся також, що мої спогади розкриють очі тим українцям і чужинцям, які вірять, що в большевизмі може бути щось творче й добре.

І л і я д и Г о м е р о в о ї Г а м м а

ПІСНЯ ТРЕТЯ

(Закінчення)

Жертву ж глашатаї містом провадили богоприсяжну, агнця два, та й царини, благодушевне вино, плід, в козячій тее міху; а ніс сулію блискотливу княжий глашатай Ідай, але рівно ж і келехи злотні; і побудив він, порядку ставши, старезного словом:

250 — Встань, Лаомедонтіяде, найдобліші тя бо кличуть з кононеможних троянців і мідяноризих ахайців долу зійти на рівнину, щоб присяги вірні вчинити; а Александер проте й Менелай, що Аресу любий, коп'ями битимуться довжеленими жінки заради — а перемігшому би най жінка й скарби би припали! Решта ж, приятнь і присяги вірні жертовно скріпивши, в Трої жили б ми зелогрудковій; а тамті повертають до конекормного Аргосу та в красножонну Ахаю.

Тако він рік, а здригнувся старий, і своїм наказав він 260 коней уміть запрягти; ті ж слухались дуже ретельно. Той увійшов же Пріям, і до себе стягнув він повід, а поряд нього Антёнор у кадіб ступив велекрасий; гнали ж крізь Скайські оба на рівнину вони борз-коней. Та наколи прибули вже оці до троянців т' ахайців, з коней злізши вони на багатопокормную ниву, вирушили до середини межі троянців т' ахайців.

Виступив потім одразу володар мужів Агамемнон, ви- й Одиссей многодумний; глашатай ж веледостойні жертви присяжні богам співзвели і вино в сулії же 270 змішували, а князям виливали на руки води струм. Но Атреїд ніж вистромивши золочений рукою, що му завше меча поряд піхов звисав превеликих, агнцям од голови волосіння відрізав; а потім владцям глашатай го поділили троянців т' ахайців. А помолився за них Атреїд вмоц, руки піднявши:

— Отче Зевсе, промислячий з Іди, преславний, превелій, сонце також, що все добачаєш і все дочуваєш, ріки рівно ж і земле, та ті, що в пресподні почилих земнорождених караєта, хто коли дасть лжеприсягу — 280 ви же свідками будьте й пильнуйте но присяги вірні: якби тепер Менелая до смерти забив Александер — сам нехай володіє Геленою й скарбами всіми, ми ж додому в човнах повертали би ся мореплавних [до конекормного Аргосу та в красножонну Ахаю]! Якщо проте Александра забив Менелай би русявий,

то натовді би троянцям — Гелену віддати і скарб весь,
пенно ж виплатити для Аргійців, яка ся належить,
що й між прийдешніми ся обертала би чоловіками!
Якщо ж мені не схотіли б Пріям і Пріямові чада
пенно виплатити, опісля Александра падіння —

290 я супротивно й надалі пені ся битиму ради,
тут лишаючись, доки кончину війни осягнув би.

Мовив і горла безжалісною перетяв їм міддю.
Їх же додолу поклав на землі, тріпотіючих тілом,
подиху марно жадущих, бо сили позбавила мідь їх;
але вино з сулії ті келехами зачерпавши,
долу зливали, а рівно ж молились богам присносущим;
а промовляше багато хто 'так між троянців т' ахайців:
— Зевсе преславний, превелій, та інші безсмертні боже!
Хто з двох першими перестутили би присяги вірні,

300 тих най мозок на землю проллявся б, неначе вино се —
і їх самих, і дітей! А їх жони б най іншим скорились!

Тако казали, не сповнив одначе ніяк Кроніон їм
[молячимся, але велико загуркотав промислитель,
з Іди грім надсилаючи, ще й блискавицю докинув;
бо заподіяти він іще горещів мав і стогнання
тако троянцям, якоже данайцям, міцні крізь зударі.
Та наколи вже поклявся і викінчив правну присягу],
мовив же слово до них ту Пріям цар, Дардана чадо:
— Слухайте м'я же, троянці та добропоножі ахайці
[доки тес скажу, що дух повелів мені в грудях]!
Я натепера до Ілію йду, многовітрого міста,
знову назад, бо ніяк не спромігся б воочію зріти
любого сина в бою з Менелаєм, що Аресу любий:
Зевс се відає мабуть та інші безсмертні боже,
з них котрому роковано прикросмертельну кончину.

310 Мовив і до колісниці ягнят богорівний поклав муж,
сам же в ню увійшов і до себе стягнув він повід;
а поряд нього Антенор ступив велекрасий у кадіб.
Сі тож обидва до Ілію видалилися усп'ятні;
Гектор одначе, Пріямове чадо, з ясним Одиссеєм
простір спершу вимірювали, но жереби потім
взявши струщували в мідяноспорудженій касці —
хто з двох мідне спочатку рукою пустив копіє би.
А заклинали народи богів, вверх длані тримавши,
і промовляше багато хто 'так між троянців т' ахайців:

320 — Отче Зевсе, промислячий з Іди, преславний, превелій!
Хто з двох між обома заложив сі діла сторонами —
даждь му долу зійти унікчемненим, в доми Аїда,
посеред нас же приятні й присягам вірним постати!

Тако рекли; а великий, шоломорушій, спотрясав бисть
дивлячись Гектор назад, і Паріса вмить вискочив жереб.
Ті ж по тому рядами посіли, котрого абиде

- коні знесеннокопиті та зброя лежала строката;
сей же проте надягнув на рамена доспіхи прекрасі,
муж доброкудрої тої Гелени, ясний Александер:
330 поножі спершу до ніг приладнав він навколо гомілок,
гарні, срібними застібками припасовані добре;
потім панцир знова же собі натягнув він на груди —
власного брата Ликаона, й той му добре придався;
зверху ж рамен начепив свій срібноцвяхований меч він,
мідний, але опісля — щит велій та міцнодебелий;
а на потужну насунув главу доброзладжену каску,
конехвостату, жажливо ж султан був віяв над нею;
взяв і міцного списа, що добре пристав до долоні
[зверху ж рамен начепив із сушеної шкіри він тарчу].
І Менелай так само озброївся, Аресів витязь
[щит узявши й блискучий шолом та два копія ще
й поножі гарні, що застібками припасовані добре,
зверху ж рамен начепив свій срібноцвяхований меч він].
- 340 Тож наколи були вирядились наобабіч од тлуму,
вирушили до середини межі троянців т' ахайців,
грізно на себе взираючи й жах бисть з виду тамтого
комонеможним троянцям т' ахайцям предобропоножим.
Стаста ж близько до себе у виміряному просторі,
копіями спотрясаючи, люта на одного оден;
перш Александер отожд копіе довготіняве кинув
і Атреїда влучив по щиту всеокожну дорівнім,
та не пробіла го мідь, а назад обігнулося вістря
сильного серед щита. Впрост другим же винісся з міддю
350 той Атреїд Менелай, до отця ще й Зевса змолвившись:
— Зевсе владиго, скарать, хто перший завдав мені лиха,
даждь Александра й моїми його подолай під руками,
щоб одстрашений був і між пізнонародженими хто
лих завдавати господареві, що приязнь явив би!
- Мовив, і вверх розгойдавши, коп'є довготіняве кинув
і Пріяміда влучив по щиту всеокожну дорівнім:
крізь блискучий пройшло копіе щит тяжкопотужне,
та крізь панцир воно і застрягло превеликоштучний,
а проти себе понад животом розітнуло нагрудник
360 вістря; отой ж одхилився та чорної долі уникнув.
Но Атреїд, меч вистромивши поцвяхований сріблом,
вдарив з розмаху в гребінь шолома, його же обабіч
натрос й начетверо меч випав з долоні розламан;
взрівши ж се, Атреїд заволав до просторого неба:
— Отче Зевсе, за тебе погубніший серед богів ність!
Істинно рік си єсьм одплатить Александру за злочин,
нині ж у мене в руках поламався меч, а копіе ми
марним видалилось із долоні, ані поразив го!
- Мовив, і кинувшись, за шолом ухопивсь густогривий
370 і потягнув, повернувшись, до добропоножих ахайців;

а многовзорий дусив отого ремінь під-шкіру ніжну,
під бородою який му був замикач до шолома.

Тож доволік би його та славу здобув несказанну б,
гостро коли б не помітила Зевсова дщер Афродіта,
що розірвала му силою ремінь з бичачого трупа;
каска ж порожня пішла вслід жилавою за рукою.

Тую ж витязь по тому до добропоножих ахайців,
порозгойдавши, шпурнув, перебрали ж дружинники доблі;
сам же знову одначе поринув забити жадуший

380 мідним коп'єм, но умкнула тамтого одтіля Афродіта
вельми легко, якомж божество, й огорнула туманом,
а примістила в покої його запашиім, ароматнім.

Вийшла сама же Гелену покликати; трапила ж на-ню
тамо на бапті високій, навколо ж троянки гуртом биш',
але сіпнула, рукою за вбрання вхопивши нектарне,
й ставши подібна старусі пралітній, до неї сказала —
ткалі, що їй наколихь Лакедаймоні в оселедайнім
руно 'бробляла прекрасне, й найбільш полюбляла вона ю —
сій уподібнившись, проказала ясна Афродіта:

390 — Иди но сюди, тебе зве Александер додому вертати!
Той аджеж у покої, на доброрізьбленому ложі,
сяючи тако красою, як' одягом: ти й не сказала б,
що надійшов з мужобитви — неначе проте до хорей
йде, або саме з хорей оце повернувши, сидить він.

Тако рекла, а тамтій дух гострий у грудях збудила;
тож наколи запримітила шию прегарну богині
й груди її чарівні, та й блиском яскріючі очі,
миттю здригнулась тоді і промовила слово й казала:
— Чом, одержима, мене се в блуд запровести жадаеш?

400 Чи ти нині до добронаселених м'я навпростець міст
Фригії або Мейонії звідси зведеш миловидих,
любий тобі наколи ще й там із людей хто смертних?
З тої ж причини, що днесь Менелай, Александра ясного
хоче, здолавши, мене жахугідну додому забрать си —
прецінь із сеї причини сюди хитродумна прийшла ти?
Иди та сідай біля нього, 'д богів ухилившись дороги,
ані вертай вже власними стопи назад до Олімпу,
завше проте коло 'того прежалісно плачаш й пильнуй го,
доки тебе чи дружиною зробить собі, чи й рабою!

410 Я ж отуди не піду — та й було б то 'домсти достойно! —
ложе для нього аби готувати: троянки ж опотім
всі м'я ганитимуть; мені ж горе в душі нерозв'язне.

Розлютувавшись, до неї звернулась ясна Афродіта:
— Стура, мене не дратуй, щоб тебе не зреклась я в гніві
та не зненавиділа, як досі жакливо злюбила,
й з-поміж них обидвох ворожнечі замислила прикрі —
з-поміж троянців т' ахайців, ти ж долею згинула б злою!

- Тако рекла, а встрашилась Гелена породжена Зевсом;
геть і пішла же, закрившись убранням яскріочим, сьйним,
420 мовчки, неслідно троянкам усім; керуваше же Даймон.
Як до прекрасного дом' Александра оті прибули вже,
хутко служниці тоді ся до хатнього діла взяли же,
та ж у покій височенний ступила, ясна між жіноцтвом.
Дзиглик узавши отожд, любовсмішливая Афродіта
супроти го Александра, богиня, вмістила принісши;
нань же Гелена дочка сіла Зевсова егідоносця
[супроти же помістила володаря ся Александра],
й очі відвівши назад, на супруга накинулась річчю:
— Тож повернувся з війни ти! Якби ж там сам і загинув
мужем подоланий сильним, що бисть ми супруг попереду!
430 Супрінь раніш ти хвалився Менелая, що Аресу любий,
силою та копієм і долонями переважати —
йди ж та виклич тепер Менелая, що Аресу любий,
супроти тебе повторно побитися! Але тебе я
се припинить увіщаю, ані з Менелаєм русявим
супротисильно війну воювати, чи рівно ж і битись
безнерозумно, аби незабаром тебе не здолав він.
Одповідаючи їй же річами, промовив Паріс ту:
— Не накидайсь ми, жіно, важкими доганами на-дух!
Нині мене Менелай переміг бо з Атеною вкупі,
440 потім — його я знова ж: бо й по наших є боці богове.
Нумо одначе звернімось до любовців, на-ложе лягши!
Во ще ніколи кохання не застувало мені серця
так, ані вперше коли в Лакедаймоні я миловидім
вирушив понтом, порвавши тебе, на човнах мореплавних
і на Кранаї, на острові, в любові й ложі злучився —
як натеper тя жадаю і похить солодка бере м'я.
Мовив і перший до ложка ступив, а за ним і дружина.
Тая отожд на різьбленім оба упокоїстась ложі;
но Атреїд скрізь рискав по тлуму, до звіра подібний,
450 чи боговидого десь не добачить якось Александра.
Не спромагався з троянців ніхто ж, ні з союзників славних,
на Александра вказать Менелая, що Аресу любий;
з приязні бож не сховали б його, наколи б хто вгледів,
рівно бо всім зненавиджений б'яше до чорної долі.
І промовляючи рік їм володар мужів Агамемнон:
— Слухайте м'я, троянці та дардани й спільники купні:
подуг явився аджеж Менелая, що Аресу любий;
ви ж аргійку Гелену та з нею скарбі всі вкупі
видайте, пеню же виплатіте, ся елика належить,
460 що й між прийдешніми ся обертала би чоловіками!
Тако рече Атреїд, а схвалиша і решта ахайців.

Переклав В. Державин

ШАРЛЬ БОДЛЕР

ПРИВЕРНЕНА ГІДНІСТЬ

Одного разу я замкнувся у своїй кімнаті на цілих два тижні й оточився модними тоді книжками (це було яких піснадцять чи сімнадцять років тому), в яких було зібране все мистецтво, як зробити народи щасливими, мудрими і багатими, і то протягом однієї доби, себто протягом двадцяти чотирьох годин. Я проковтнув і перетравив елюкубрації всіх цих добродіїв людства, — тих, які радять бідним стати невільниками для власного добра, і тих, які вмовляють у тих бідних, що вони здетронізовані королі. Не дивно, отже, що мій психічний стан після того читання був близький отупіння чи майже якогось ідіотизму.

Мені здавалося, що десь у глибині мого розсудку зароджується якась ідея, вища над формулу тієї вельмишановної авторки, з твору якої я щойно перелисткував картки.

Я вийшов з дому зі страшенною спрагою, бо пристрасна лектура лихих творів викликає відповідну жадобу свіжого повітря і прохолодних напоїв. Я тільки збирався вступити до однієї кав'ярні, коли якийсь жебрачина простяг до мене свою шапку, кидаючи на мене такий погляд, який вічно залишається в пам'яті і який міг би перевернути королівський трон, якщо б дух міг порушувати матерію, або якщо б око магнетизера могло наказувати виноградів дозрівати в усякій порі.

Заразом я почув голос, який нашіптував мені до вуха, і я зразу його впізнав: це був голос того доброго ангела, чи радше того доброго демона*), який усюди слідкує за мною. Якщо мав свого доброго демона Сократ, то чому не міг би мати свого доброго ангела й я, і чому не міг би я мати, подібно як Сократ, такої чести, щоб дістати диплом божевільня, підписаний ніжним Лелютом і розсудливим Белляржером?

Між демоном Сократа і моїм є ця різниця, що демон Сократа з'являвся йому тільки для того, щоб перешкодити в чомусь чи відвернути щось, мій, навпаки, був такий ласкавий, що давав мені поради, піддавав думки, переконував. Бідний Сократ мав демона, який тільки те й знав, що забороняв, мій же ж був демоном чину, боротьби, афірмації.

Отже його голос шепотів мені тепер: »Тільки той дорівнює другому, хто доведе це, і лише той є гідний свободи, хто зуміє її собі завоювати!«

У цій самій хвилині я стрибнув нараз до мого жебрака. Одним-однісіньким ударом кулака я підбив йому око, яке в цій самій хвилині стало схоже на велику кулю. Я зламав собі один

*) У греків колись — добрі й злі духи, а в християн — лише злі духи.

із своїх нігтів, вибиваючи йому два зуби, а що я не почувався дуже сильним, бо був з природи тендітним і не дуже заправлявся в боксі, щоб в одній хвилині повалити старого на землю, то зловив його однією рукою за комір, а другою за горло і з силою почав товкти ним об мур. Тут мушу признатися, що раніше я обкинув очима всю околицю, і переконався, що в цьому пустинному передмісті я мав досить багато часу бути поза досягненням поліційних агентів.

Далі я завдав своєму старцеві спершу удар ногою в спину, настільки сильний, щоб переламати йому лопатки, повалив його на землю, а тоді, вхопивши якусь ломаку, що валялася на землі, почав нею обкладати цього шістдесятирічного нуждаря з завзятістю кухаря, який намагається зробити свій «біфтекс» м'яким.

Аж нараз — що за чудо і яка радість для філософа, який перевірює правдивість своєї теорії! — я побачив, як цей спорохнявілий кістяк повернувся під моїми ударами, підвівся зі швидкістю, якої я ніколи не сподівався б від такої зіпсутої машини, і з повним ненависти поглядом (це видалося мені добрим знаком!) кинувся на мене. Цей здохлий волоцюга в одну мить наклав мені два сині ліхтарі під очима, зламав чотири зуби і тією самою ломакою почав лущувати мене, немов собаку. Отже моя енергічна курація привернула йому гордість і життя!

Тоді дуже промовистими знаками я дав йому пізнати, що уважаю дискусію за скінчену. Підводячись, з задоволенням грецького софіста я сказав до нього:

— Пане, ви мені рівні! Зробіть мені ласку й дозвольте поділитися зі мною моєю готівкою. Якщо ви насправду філіантроп, то пам'ятайте, що до всіх ваших колег, які жебратимуть у нас милостині, треба застосувати теорію, яку я мав нещастя спробувати на вашій спині!

Він присягнув на всіх святих, що добре второпав мою теорію та що робитиме згідно з моєю порадою.

(Переклад з французької мови)

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ДЕШЕВИЙ, АЛЕ КОРИСНИЙ ПОДАРУНОК ДЛЯ ВАШИХ РІДНИХ І БЛИЗЬКИХ З НАГОДИ ЇХ ІМЕНИН, УРОДИН ЧИ ІНШИХ ПОДІЙ. ВИСИЛАЙТЕ ЗРАЗКОВІ ЧИСЛА «В. Ш.» СВОЇМ ЗНАЙОМИМ І ЗАОХОЧУЙТЕ ЇХ СТАТИ ПЕРЕДПЛАТНИКАМИ. ПОДАВАЙТЕ НАМ АДРЕСИ ВАШИХ ДРУЗІВ, ЩОБ ВИСЛАТИ ЇМ ЗРАЗКОВЕ ЧИСЛО ЖУРНАЛУ.

ДЖЕЙМС-ОЛІВЕР КЕРВУД

Долина мовчання

(Продовження, 2)

Приятьель О'Коннор

А надворі була весна, величня весна Півночі. Кент упивався нею на повні груди, не зважаючи на близьку смерть. Опертий об підвіконня, він очима пожирав увесь той пишний світ, що колись був його світом.

Кент пригадав собі, як то він сам вибирав цей пагорбок, що так височиться понад рікою і всією оселею, як вимріяне місце під будову, що її доктор Кардіган називає своєю лікарнею. Це була груба, неотесана будівля, без ніяких прикрас і мальовил; з неї ішли тонкі пахощі ялини, з якої збудовано простий зруб лікарні. Ці запахи, що виходили зі стін, давали хворим надію і веселість. Її стіни, в деяких місцях сріблісті, золотаві, або брунатні від живиці та з плямами сучків, говорили про міцне життя. Дятелі прилітали, щоб обстукувати їх дзьобами, наче б ці стіни все ще були частиною лісу, а бурі білки гралися на даху, вистукуючи своїми м'якенькими лапками.

— Треба бути до ґрунту недолугим, щоб дозволити собі вмерти тут, не зважаючи на такий підбадьорливий вигляд, — сказав був минулого року Кент, коли разом з Кардіганом вибирав згадане місце. — А якщо вже хтось тут умре, то попросту він повинен би вмерти. Неправда, докторе?

А тепер він сам є тим недолугим, що лиш споглядає всю пишноту світу.

Кентів погляд охопив увесь південь околиці, а також частину сходу й заходу. На всьому тому просторі ліс наче б затрачував свої межі, як те безкрає багатобарвне море, що розливалось у даль, аж туди, де синє небо нахилилося вниз, щоб зустрітися з ним.

Не раз Кент відчував гострий біль у серці, коли спостерігав дві вузькі сталеві смуги рейок, які від самого Едмонтону повзли все вперед, поволі, але невблаганно, крок за кроком, мила за милою. Це був злочин проти природи, убивство так улюбленої ним пущі. Бо ж ця пуща полонила його душу; вона була для нього не лише світом ялин, кедрів, топілів і беріз, пустим світом рік, озер і болот, але також свого роду божеською таємницею. Вона захопила його так глибоко, як жадна релігія не могла б узяти, притягнула на своє лоно і розкрила йому свої таємниці і свої містерії, наче б розгортала перед ним, сторінку за сторінкою, якусь прекрасну, досі не видану книгу. І в цій хвилині Кент відчував дивну радість, дарма що він був уже на межі життя.

Кентовий погляд зупинився на спорудах над рікою. Здалека долітало монотонне гудіння тартака. Над човном компанії з за-токи Гадсона, яка від сотні років вела торгівлю з Північчю, коливався англійський прапор. Кент побачив й інші човни, які розвантажувано і які ліниво гойдалися на воді, залишаючи за собою срібlistий слід. Їхня залага, п'яна пригодами, співала жагучим голосом «Пісню мандрівника».

Кент глибоко зідхнув, слухаючи цю стару, веселу пісню, що хвилювала, як ліс. Він хотів вихилитися з вікна, щоб могли крикнути «бувайте» тим, які відпливали, бо ж цими човнами мала поплисти група його товаришів. Він знав, куди вони плывуть: отак просто на північ, тисячі миль, щоб довгі місяці жити вільним, щасливим життям під відкритим небом.

Приголомшений почуттям, що збудилося у його душі, Кент втомлено простягся на подушках і, закривши очі долонями, викликав візію того, що втрачав. Завтра його вже не буде, але бригада друзів плистиме далі водами Атабаски. Вона буде змагатися з Водоспадом Смерти, мужньо ставитиме чоло скелям і чорторіям Великої Каскади, побореться з бурхливими вирами Чортової Пащі; вона досягне гирла Атабаски, дійде до Двох Невільників, потім до Мекензі й аж до рога Озброєння.

Кент опустив руки і з блідим усміхом на устах ще раз поглянув на ріку. Відпливало шістнадцять човнів. Хвилі швидко гнали їх і човни були схожими на втікачів, які звільнилися з кайдан. Кент несвідомо простяг у їхній бік руку і його душа кричала вслід відпливаючим: «Здорові будьте!»

Він зрадів, коли човни зникли, а в далині затихли сплески весел і пісня гребців. Наново почулися шум тартака і веселі крики білок. Промінь сонця упав на його лежанку разом з пахощами кедрів.

Двері відчинилися і ввійшов Кардіган. Ані його голос, ані спосіб, у який він привітав «старого Кента», не змінилися, але обличчя зле скривало лікарів неспокій. Кардіган поклав на стіл люльку і тютюн, опісля підійшов до Кента, щоб його обслідувати.

— Гірше, що? — запитався Кент.

Кардіган похитав головою.

— Не дуже добре для вас курити, але якщо хочете...

— Добре, дуже добре. Дякую вам, старий приятелю, — сказав Кент, протягаючи руку по люльку і тютюн.

Він набив люльку і Кардіган подав йому вогню. Перший раз від двох тижнів міг Кент насолоджуватися куренням.

— Я бачив бригаду, яка попливла на Північ.

— Більшість човнів і справді попливла аж до ріки Мекензі, — відповів Кардіган. — Це довга подорож.

— Це найкращий шлях на Північ. Буде тому три роки, як ми з О'Коннором відбували таку подорож...

Кент обірвав слово, щоб прислухатися. Наближалися так добре відомі йому кроки.

— Це О'Коннор, — сказав він.

Кардіган пішов відчинити двері і зник.

Сержант О'Коннор тримав своїми великими руками скриньку цигар і китицю червоно-гарячих квітів.

— Це отець Ляйон дав для тебе, — пояснив він, кладучи китицю на столі. — А я... гм... я порушую закон, щоб виявити тобі дещо, Джіме... Я ніколи не уважав тебе брехуном, але тепер хочу сказати тобі ясно, що недавно ти таки здорово набрехав.

О'Коннор потиснув руку Кента з таким запалом, що обличчя хворого поморщилося з радости; він боявся, що О'Коннор відсахнеться від нього після його зізнань.

— Не знаю, що про твої зізнання думають інші, — почав сержант, зворушений, — але я не дурно провів з тобою півтора року, щоб не пізнати тебе. І я знаю, що ти говорив неправду. Яка твоя гра, старий друже?

— Чи я знову маю повторити те, що вже раз сказав? — запитав Кент.

О'Коннор почав перемірювати кімнату своїми великими кроками, як це він завжди робив під час таборування, коли його мучила якась трудна проблема.

— Ти не вбив Джона Барклея! — наполягав він. — Ані Кедсті, ані я не віримо в це. А тим часом найбільш дивовижним у всій цій справі це...

— Що таке?

— Це те, що Кедсті вже випустив Мек Тріджера, не слухаючи ніякого закону. Він робив усе самий. Скажи, Кенте, але так зі щирого серця, — а я прикладаю до цього питання велику вагу, — чи ти вбив Барклея?

— Якщо ти сумніваєшся в чесне слово умираючого, то, на мою гадку, це не гарно свідчить про твою пошану для маєстату смерті.

— Це лише теорія, Кенте, от так заради пристойности, і це не завжди гуманне. Отже, так чи ні? Чи ти вбив?

— Так.

О'Коннор сів і почав здіймати покришку зі скриньки цигар.

— Чи можу закурити з тобою? — запитав він. — Я насправду мушу закурити. Мені в голові цілковито помішалось. Чи тобі буде нудно, коли я буду питати тебе про молоду дівчину?

— Про дівчину? — здивувався Кент і вп'явив зір у приятеля.

В очах старшого сержанта таївся неспокій.

— Я розумію... ти не знаєш її, — сказав він, запалюючи цигару. — І я також не знаю. Я навіть досі не бачив її. Це тому й здивував мене поспіх інспектора. Кажу тобі ще раз — все це є дуже дивне. Він не повірив тобі сьогоднішнього ранку, а все таки був схвилюваний. Він навіть просив мене відпровадити його

аж до помешкання. Під час того жили на його карку набігли, як мізинні пальці. Але нагло він змінив плян і постановив іти до бюро. Ми були якраз на дорозі, що перетинає тополевий гай, коли трапилося те, про що хочу тобі розказати... Неможливо мені описати ту дівчину. Вона стояла на роздоріжжі і кинулася проти мене так, наче б хотіла мене вдарити. Але вона лише зупинила Кедсті, який дивно застогнав, немов наравду його хтось ударив. А я дивився на неї сторопівий, як той справжній дурень, але вона не звертала на мене жадної уваги. Своїм поглядом вона зміряла Кедсті і, подумай собі, відійшла, не промовивши ні словечка. Проходячи повз мене, вона не переставала дивитися на Кедсті. Тоді я прийшов до переконання, що ми стоїмо, як два святі, дурні, які ніколи в житті не бачили гарної дівчини. Це я хотів якраз сказати старому, коли...

О'Коннор відгриз кінчик цигара зубами і нахилився до Кента.

— Присягаюсь, Кенте, що Кедсті був блідий, як крейда. Він не переставав дивитися на те місце, де ми її побачили, немов би вона ще там була, і знову якось так дивно крякнув, наче б його душило. Врешті, він сказав до мене: «Сержанте, я забув щось дуже важливе. Я мушу вернутися до доктора Кардігана. А вас уповажною негайно звільнити Мек Тріджера».

О'Коннор замовк, щоб глянути на Кента і побачити на його обличчі якийсь знак недовір'я. Але, не знайшовши такого знаку, запитав:

— Чи це згідне з кримінальним кодексом, скажи, Кенте?

— Не цілком, але якщо старшина станиці дає такий наказ, то це є вже законом.

— Тому я й послухався його. Коли б ти міг був бачити Мек Тріджера, як я відчинив двері його камери і сказав йому, що він вільний! Він вийшов, спотикаючися, як сліпий. Але він не хотів нікуди йти, хіба до бюро інспектора.

— А Кедсті?

О'Коннор раптово підвівся і знову заходив по кімнаті.

— Він пішов за дівчиною, — сказав він. — Неможливо, щоб він цього не зробив. Він збрехав мені, що йде до Кардігана. В тому не було б нічого дивного, якщо б йому не було шістдесят, а їй якихось двадцять років. Яка ж то гарна дівчина! Але що Кедсті зблід, то не через її красу, за це я дав би свою голову. Кажу тобі, що при зустрічі з нею він постарівся ще на десять років. В очах тієї дівчини було щось далеко жакливіше для інспектора, ніж вистріл із рушниці. Під впливом того погляду, першою думкою в Кедсті була думка про Мек Тріджера, того, що його ти врятував від шибениці. Це дивне, Кенте, все це дуже дивне і загадкове. Та найдивнішим з усього — це таки твої зізнання.

— Так, це все комічне, — погодився Кент. — Як то не раз мала кулька може все змінити. Бо без цієї кульки, присягаюсь тобі, я не був би тут і повішено б невинного. Так, як справи

стоять, то я розумію зворушення і поведінку Кедсті: я вийшов зі служби, я спілямив честь найкращої в світі служби. Отже, що він схвилюваний, це цілком природно.

Кент почав сміятися.

— А щодо дівчини, — почав він знову, — то вона напевно приїхала сьогоднішнього ранку на якомусь човні і проходжува-лася, щоб відсвіжитися після томливої подорожі. Чи ти не зав-важив ніколи, що під тими тополями людська постать набирає в певному освітленні вигляду якоїсь примари?

— Так, Кенте, коли дерева покриті листям. Але тополі тепер щойно дістають бруньки. Це були такі очі дівчини, погляд якої примусив Кедсті дати мені наказ негайно звільнити Мек Тріджера. Ех, коли б ти був міг побачити очі тієї дівчини! Вони були сині, сині, немов фіялки, але з них сипався вогонь. Мені завжди здавалося, що подібний вогонь може бути лише в чорних очах. І тому Кедсті розгубився. Це ж свята правда. Бо чому ж він так нагло пригадав собі людину замкнену у в'язниці?

— Тому, що я не причетний до справи, то ця історія починає мене цікавити, старий приятелю, — сказав Кент. — Мабуть, між ними є якесь споріднення, між цією блондинкою, а...

— Вона не є блондинкою... і ти не є так дуже непричетний, — перервав йому О'Коннор. — Щоб я так здоровий був, що я ще ніколи не бачив такого чорного волосся. Воно було чудове. Якщо ти побачиш цю дівчину хоч один раз, то ніколи не забудеш її. Ця мала ніколи не була в Атабасці, ані в її околиці, бо про неї напевно вже говорили б люди. Я певний, що вона прийшла сюди в якійсь таємній місії, бо ж Кедсті дав мені наказ звільнити Мек Тріджера.

— Це можливе, а навіть певне, — погодився Кент. — Я завжди казав, що ти є найкращим розвідником з усієї залоги. Але я не бачу, яка в тому моя роля?

О'Коннор усміхнувся саркастично.

— Ти не бачиш? Можливо, що я сліпий, до того ж ідіот і, мабуть, також трохи під враженням. Але мені здається, що Кедсті таки надто поспішився з відчиненням камери Мек Тріджера, еге ж, такі трохи поспішився...

Щоб відвернути розмову, Кент запитав:

— Чи ти був при відчалуванні фльотилії Росанда? Вона нас везла, старий друже, три роки тому. Еге, подай мені скриньку цигар, я хочу попробувати їх після люльки.

О'Коннор ще забарився з три хвилини, намагаючись надати своєму голосові веселий тон. Але ця веселість звучала фальшиво.

І коли він врешті вийшов, його кроки на коридорі не були ще ніколи такі важкі, як у тій хвилині.

Тасмниця

Хоч як Кент намагався опанувати себе, все таки після відходу О'Коннора на ного налягла важка депресія.

На горизонті збиралася буря. Далекі хвили лісу змінили тон і барву. Зникла прозорість гір і пагорбків. Відтіні ялин, кедрів і топіль перейшли в непрозору темноту. Відсвіти золота й срібла, які кидали берези, перемінилися в похмуру, майже невидну сірість. Проникливий смуток простелився серпанком понад рікою, яка ще так недавно кидала сонячне проміння на бронзові обличчя людей з бригади. Наближався далекий рокіт грому.

Кент відчув, як його огортає непереможна меланхолія. А все таки він не почував страху перед смертю, тільки його гарна філософія життя трішки захиталася. Проте, сумно було вмирати отак самому. Кентове пригноблення набирало сили і йому було важко погодитися з думкою, що може померти в той час, коли сонце не буде світити.

Кент знову забажав побачити О'Коннора або Кардігана. Навіть розмова з отцем Ляйоном справила б йому радість. Але найбільше прагнув він у своєму горю присутності якоїсь жінки, отієї крихкої істоти, дотик руки якої таїть у собі силу всього людства.

Він боровся зі своїм почуттям, пригадуючи, що доктор Кардіган приготував його на такі хвилини духового заламання. І Кент намагався придушити свій біль, відкидаючи думку подзвонити в дзвінок, що був біля його лежанки, і так прикликати когось.

Цигаро погасло і Кент запалив його знову, стараючись звернути свої думки на О'Коннора, тасмну дівчину і Кедсті. Також пробував уявити собі Мек Тріджера, людину, яку він урятував від смерті. Він вичарував у своїй уяві дівчину з чорним волоссям і синіми очима... і гроза вибухла.

Дощ лив, як з відра. Кардіган увійшов раптово і замкнув вікно. Він залишився півгодинки біля Кента, опісля його заступив молодий Мерсер, який не раз заходив до пораненого.

Пізно надвечір небо почало прояснюватись. Тоді прийшов отець Ляйон з приготованим тестаментом для підпису. Він просидів біля Кента аж до заходу сонця, доки Мерсер не приніс вечерю.

Від цієї хвилини аж до десятої години вечора доктор Кардіган виявляв таке велике піклування здоров'ям хворого, що це звернуло увагу Кента. Чотири рази лікар обслідував його серце стетоскопом.

— Ні, немає погіршення, Кенте. Я думаю, що воно не станеться ще цієї ночі...

Кент сприйняв ці слова, як професійний викрут, бо він запримітив, що в поведінці Кардігана пробивається якась непевність чи затривоження.

Він не мав охоти спати. Лямпа була прикручена, вікно відчинене і повітря ніколи не було так солодко-приємне, як тепер. Годинник віддзвонив одинадцятую і Кент почув, як двері лікарської кімнати замкнулися востаннє, все огорнула тиша.

Кент вигідно умотився біля вікна. Таємниця і привабливість ночі завжди впливали на нього, бо він був приятелем ночі. Скільки ж то разів він мандрував було рука в руку з духом Ночі, який щораз сильніше полонив його серце, щоб врешті забрати всього без решти. Кент любив нічні шерехи і шепоти, оті звуки «потойбічного життя», що наростали поволі, начеб боялися жити й віддихати ще довго після того, як зайшло сонце. Ніч мала для Кента більше чарів, ніж день. Ця ж ніч, яку він тепер спостерігав, крізь своє вікно, була просто величчя. Гроза очистила повітря і здавалося, що зорі нахилилися нижче над його улюбленими лісами. Місяць зійшов пізно, схожий на пишно-го короля, що вийшов на гарно прибрану сцену.

Кент не відчував більше ні пригніблення, ні неспокою. Нічне повітря глибоко входило в його легені і сповняло їх новою силою. Його вуха й очі стали чуйними і бистрими. Колонія спала; тільки де-не-де замиготіло на березі ріки світельце і час від часу почувся якийсь звук: то забряжчав ланцюг біля човна, залажав десь собака чи запіяв півень.

В одній хвилині заквилила дивним, але приємним голосом якась сова. Вона розпочала свій нечутний літ саме перед вікном. Раптово вона заклапала дзьобом, немов би хотіла дати знак, що зближається небезпека. Кент почув досить виразний стукіт кроків, хтось наближався вздовж стіни будинку. Нахилиючись, Кент зустрівся лицем в лице з О'Коннором.

— Чисте нещастя з моїми ногами! — забурмотів О'Коннор. — Ти спиш, Кенте?

— Я такий чуйний, як сови, — запевнив Кент.

О'Коннор підійшов до вікна.

— Я побачив світло в твоїй кімнаті і думав, що ти прокинувся. І я хотів переконатися, що Кардігана немає з тобою. Не треба нікому знати, що я був тут. Адже Кедсті має очі відкриті, як у сови. Тому, якщо це тобі не перешкодить, то може погасиш світло?

Кент протягнув руку до лямпи і в кімнаті залишилася тільки смуга місячного світла. На стіну впала величезна тінь.

— Це злочин приходить до тебе в таку пору, — сказав низьким голосом О'Коннор. — Але я мусів, бо це моя остання нагода. Коїться лихо. Кедсті намагається позбутися мене, бо я був із ним у тій хвилині, коли він зустрів під тополями дівчину. Ця думка напевно його мучить і він висилає мене в спеціальній службі до Форт-Сімпсон. Адже це рік подорожі! Маємо вирушити на світанку моторовим човном, щоб дігнати Росанда. Тому я вирішив побачитися з тобою негайно. І я не зволікав, коли побачив світло в твоїй кімнаті.

— Я дуже радий, що ти прийшов, — сказав з запалом Кент. — Мій Боже, як радо я хотів би вирушити з тобою, старий приятелю, коли б не те погане щось, що готове кожної хвилини тріснути в моїх грудях.

— Я й не пішов би без тебе, — перервав О'Коннор. — Якщо б ти був на ногах, це було б щось іншого. Кедсті не володіє собою. Він зробився такий нервовий. Можливо, що я помиляюся, але в мене таке враження, що він постійно когось шпигує. Він боїться мене з того приводу, про який я тобі казав. Ця подорож до Форт-Сімпсон є тільки претекстом, щоб віддалити мене на деякий час. А щоб осолодити мені цю гірку пілюлю, старий обіцяв мені, що через рік я буду інспектором.

О'Коннор замовк, щоб прислухатися, але навколо не було чути найменшого шмеру.

— Аж до хвилини, коли зірвалася буря, я шукав Мек Тріджера, думаючи, що він зник уже в лісі. Також інтригувала мене дівчина. Я опитав усіх жінок на пристані і засягнув язика в старого трапера Моуа. Ніякого сліду, ніхто не бачив її ніде... Отже, мені прийшла дивна думка, що я знайшов розв'язку.

О'Коннор помітив в очах свого приятеля проблески зацікавлення, яке мають ловці людей.

— Кедсті є парубком, — продовжував він, — старим парубком, який дуже мало займається жінками, але любить родинне життя. Він вибудував собі, як знаєш, децю остронь від усіх бунгало. Його кухар і китайський прислужник неprisутні, а бунгало замкнений, або лише видається бути замкненим. Ти, Джіме, напевно вже догадався, бо ти не був би найкращим розвідником у нашій станиці, що дівчина ховається у Кедсті.

— Чому ховається? Таж вона не вчинила ніякого злочину?

О'Коннор поволі набивав свою люльку. В світлі сірника, якого він тримав у пальцях, його обличчя виявляло певний неспокій.

— Слухай мене добре, — почав він. — Покинувши тебе, я вернувся під тополі. Там я віднайшов сліди її ніг, малі, як у дитини. Місцями відбитка тих слідів була дуже тендітна, бо дівчина ходить у черевиках із високими закаблуками, як французькенки. Від того місця, де вона нас зустріла, я стежив за нею аж до ялинового узлісся. Але неможливо було дістатися аж до дому Кедсті, щоб хтось не помітив. І як це вона може ходити в таких черевичках як половина моєї долоні, ще й до того на підборах у дві п'яді? Я цікавий, чому вона не носить порядного сільського взуття, або мокасинів?

— Бо вона походить з Півдня, а не з Півночі, може з Едмонтону, — піддав думку Кент.

— Правдоподібно, Кедсті не сподівався побачити її так несподівано і це мене збиває з пантелику. Але немає сумніву, що побачивши її, він зразу став іншою людиною. Якщо б йому те-

пер треба було тільки ворухнути пальцем, щоб урятувати тебе, то будь певний, що він не зробив би цього. Він потребував тільки претексту, щоб увільнити Мек Тріджера. І ти, мій дорогий, дав йому цей претекст. Кедсті є під такою загрозою, що зробить для дівчини все, тільки вона гляне на нього. Не без того, очевидно, що щось між ними було. Констабль Дойл підтвердив мені, що Кедсті сидів замкнений у бюрі з Мек Тріджером довше, ніж півгодини. Вся ця справа є надзвичайно підозріла. На добавок ця висилка мене до Форт-Сімпсон не має ніякого змісту!

Кент дістав напад кашлю, що запер йому віддих і примусив опертися на подушки та зморщити обличчя.

— Я тебе втомив, мій бідний Джіме, — сказав О'Коннор, беручи руку приятеля. — До побачення, старий! Я... я піду глянути, що робить Кедсті. Через півгодини я побачуся з тобою, якщо ти ще не будеш спати.

— Я не спатиму, — відповів Кент уриваним голосом.

— До побачення, Джіме!

— В тому випадку, коли ти вже не встигнеш побачитися зі мною, будь переконаний, що в думках я буду супроводити тебе в твоїй далекій мандрівці. А уважай добре на себе, друже!

О'Коннор віддалився мовчки. Він не пішов у напрямі хати Кедсті, а подався до річки, зі здавленим з болю горлом, бо вірив, що Кент сказав йому своє останнє «прощай».

Теперішність і минувшина

Після відходу О'Коннора Кент ще довго ждав, аж врешті попав у важкий сон, зморений боротьбою з виснаженням і свідомістю неминучої смерті.

Важкі думки викликали в нього сни про минувшину, що сягала аж до днів його дитинства. Факти і речі, поховані давно на дні його пам'яті, виникали чітко і ясно. Його сни були заповнені привидами, що оживали, коли він тільки звертав на них увагу.

Ось він бачить себе дитиною, що грається в «кота і мишку» біля старого шкільного будинку з червоної цегли, півмилі від ферми, де він народився і в якій померла його мама. А ось Скінні Гіл, що помер уже давно, його товариш ігор у крікета, Скінні зі своєю кумедною усмішкою і віддихом найбільш запашної в усьому штаті Огайо цибулі. Під час обіду Кент обмінювався з ним: дві цибулини за маринований його мамою огірок — це була усталена ціна.

Ось знову він грається у ляльковий театр із своєю мамою. Вони збирають у лісі ожини, Кент убиває патинок гадюку, а його мама тікає з криком жаху і врешті сідає, щоб виплакати зі зворушення.

Кент палко любив свою маму, тому в його снах швидко нахлинула візія тієї долини, в якій вона спочиває поряд із батьком під білим каменем сільського цвинтаря. Зворушений увесь,

Кент віднаходив у снах дні, в яких він почав пробиватися своїм життєвим шляхом, вийшовши з коледжу. І ось він врешті тут, на Півночі, на своїй улюбленій Півночі. Любов до глушини лісу полонила його. Він намагався визволитися з цього полону, але щораз більше поринав в усипляючі обійми лісу. Кент знаходився на порозі сивої, льодової зими і сяйво його таборового вогнища творило червону пляму на серці ночі. В цьому сяєві він бачив О'Коннора, що сидів біля нього. Нараз Кент побачив себе позаду санок запряжених псами, він бореться з бурею. Опісля він переходить через Велику Ріку; чорні й таємні хвилі клекотіли під його човном, і завжди О'Коннор був з ним. Нагло Кент побачив себе з рушницею і, опершись з О'Коннором об пень дерева, обидва вони ставляли чоло кровожадним нападам Мек Кова і його пачкарів.

У своїх дивних мареннях Кент навіть чув пошум вітру в верхках дерев, журкотіння струмків, пробуджених весною, щебетання пташок. Він почував себе насиченим солодкими пахощами життя, чаром такого існування, яким вони жили — О'Коннор і він.

Напівсонний, напіврозбуджений Кент терпів таку задушливу муку, якої він зазнав колись будучи закопаним під деревом у країні Джека Фіша. Врешті він заснув лагідно.

Промінь світла заставив Кента відкрити очі. Сонце вливалось через вікно, а тягар, який він відчував на грудях, — це був делікатний натиск стетоскопу Кардігана.

Не зважаючи на фізичне ослаблення, викликане важкими снами, Кент прокинувся так спокійно, що Кардіган не спостеріг того зразу. Лікар намагався зберегти свій спокій, він виглядав дещо суворо, а під очима в нього були синці, начеб він не спав ні хвилини тієї ночі. Кент підвівся на ліктях, зморщився від яркого сонячного світла і пробурмотів слова вибачення, що він так пізно прокинувся.

Гострий біль прошив його легені, як вістря ножа. Кент відкрив уста, щоб краще відітхнути, і біль зробився ще дошкульниший.

Нахилений над ним Кардіган спробував бути веселим:

— Надто різке нічне повітря, Кенте, — пояснив він. — Це незабаром пройде.

Кентові вдалося, що Кардіган нехотя підкреслив слово «незабаром», але про ніщо не розпитував. Певний, що він правильно зрозумів, Кент знав, як важко буде Кардіганові дати відповідь. Його годинник видзвонив дев'яту годину. Кардіган зробив порядок на столі, запустив штору на вікно, але всі його рухи були неспокійні. На хвилину він знерухомів, обернений до Кента плечима.

— Що хочете, Кенте, — запитав він, знову обертаючись лицем до хворого, — помитися, з'їсти сніданок чи прийняти візиту?

— Не відчуваю голоду, а покищо маю тут мило й воду. Хто є той відвідувач? Отець Ляйон чи Кедсті?

— Ні один, ні другий. Це жінка.

— В такому випадку я хотів би трохи причепуритися. Можете мені сказати, хто вона?

— Не знаю, — сказав Кардіган — я ніколи досі її не бачив. Вона прийшла вранці, коли я ще був у піжамах і з того часу жде. Я казав їй прийти пізніше, але вона вперлася чекати, поки ви не прокинетесь. Вона жде вже дві години.

— Це молода жінка? — запитався Кент з цікавістю, якої навіть не намагався приховати. — З чорним волоссям, правда, і з синіми очима? Вона носить черевики на високих підборах, які майже такі великі, як половина вашої долоні... і дуже гарна?

— Так, це правда, — відповів Кардіган, нахилиючи голову. — Я навіть завважив її черевички, Джіме. Дуже гарна, молода жінка.

— Попросіть її сюди, — сказав Кент. — Мерсер помагав мені помитися вчора вечором. Я, правда, не поголений, але я вибачуся з уваги на вас. Як вона називається?

— Я питався її про те, але вона вдала, що не чує мого запитання. Мерсер також питався. Вона тільки поглянула на нього і він не наполягав. Вона читала »Життя славних людей« Плю-тарха. Я побачив наголовок, коли вона перегортала листки книжки.

Кент випростувався на подушках і звернув очі на двері, якими вийшов Кардіган.

Немов блискавка вернулося до його пам'яті все те, що розповідав О'Коннор: молода дівчина на дорозі, збентеження Кедсті, таємниця всіх попередніх обставин. Чому вона прийшла побачити його? Яка може бути причина її відвідин, як не бажання подякувати йому за зізнання, що врятували Сенді Мек Тріджера?

О'Коннор мав рацію. Вона напевно цікавилася Мек Тріджером і прийшла тепер виявити свою вдячність.

Кент слухав уважно: на коридорі залунали кроки. Вони наблизилися і раптово затрималися перед дверима. Рука натиснула клямку, але двері не відчинилися зразу. Кент почув голос Кардігана, який поволі віддалився. Кентове серце сильно билось і він здивувався, почувачи себе так зворушеним.

Гостя

Незнайома увійшла в кімнату Кента без ніякого збентеження. Він був вражений її поглядом, який, як це казав О'Коннор, мав фіялковий відтінок. Але незнайома дивилася на нього не суворо, як цього сподівався Кент, а з допитливою цікавістю. На її об-

личчі, замість виразу вдячності, як думав Кент, малювалася велич. Кента вразило її дивне волосся, чудове, бліде обличчя, струнка постать і вся краса, коли вона так стояла легко оперта об двері, все ще тримаючи руку на клямці.

Буйність її волосся робила дівчину вищою, ніж насправді вона була, а стрункість стану доповнювала це враження. З-під її легкої спіднички бурої барви визирали чудові ніжки з малесенькими стопами на високих підборах, як це завважив був уже О'Коннор.

Кент, відчуючи, що ніяковіє, намагався віднайти рівновагу. Дівчина усміхнулася кутиками уст і перший раз опустила очі. Поки Кент вів знайти якесь слово, вона взяла крісло й сіла біля його лежанки.

— Отже ви сподіваєтесь вмерти? — запитала вона Кента впевненим голосом.

— Чи вам здається, що я пригноблений з цього приводу? — запитав у свою чергу Кент жартівливим тоном.

— О, цілком ні! Виглядаєте так, як я собі вас уявляла: людиною повною мужності. Не думайте, що я прийшла сюди, щоб пожаліти вас. Ні, я прийшла в цілком іншій справі.

Кент пригадав собі, що попереднього дня він бажав собі присутності жінки, симпатія якої осолодила б йому останні хвилини життя. Незнайома не була такою, як він думав, але все таки він почувався підбадьорений. Зацікавлений її останніми словами, Кент перейшов на насмішкуватий тон, щоб приховати свою цікавість і не відставати від сміливого тону своєї співрозмовниці.

— Отже, чому ви прийшли?

— Дізнаєтесь. Але не втрачаймо часу. Дайте мені свою руку. Дівчина змовкла, задивившись кудись нерухомо.

— Ви ж не маєте гарячки! — викрикнула вона. — Отже я добре думала. Хто це вам піддав таку думку, що ви помрете?

Кент повторив те, що йому казав Кардіган, але додав до своїх пояснень трішки гумору. Він був приготований спочатку прийняти її як добрий слідчий, а тепер побачив, що він самий є в скрутному становищі.

— Признайтеся, що ви прийшли сюди, просто тому, щоб побачити, як умирає людина?

— Ви не були б перший, якого я бачила б під час смерті. Я вже не раз бачила таких, але я ніколи не плакала з цього приводу. Волю радше бачити смерть людини, ніж інших сотворінь. Всі люди є брутальні. Очевидно, це не стосується до вас, ви — виняток, але я почуваю майже огиду до всіх інших. О ні, мене не турбувала б смерть деяких людей, — сказала вона злопам'ятно.

— Що за чудова кровожадна істота з вас, панно... панно...

— Маретто. Не панно Маретто, а просто Маретто, — відповіла дівчина сухо.

— Що ж до лиха, панно Маретто...

— Маретто, — знову поправила дівчина, цим разом із деякою м'якістю.

— Чого приходите сюди якраз у таку хвилину, коли я маю натягнути ногами? Яке в вас інше ім'я? Скільки вам років? І що врешті-решт хочете від мене?

— Я не маю іншого імени як Маретта. Мені двадцять років і я прийшла сюди, щоб познайомитись з вами і побачити ваш настрій.

— Хай йому чорт! — закричав Кент. — Ми посуваємося. І що ж далі?

Дівчина опустила повіки під гострим поглядом Кента, якому здавалося, що добре її налякав. Але вона зараз знову палко глянула на хворого і сказала поважно:

— Я знаю, що ви чудово сказали неправду, щоб урятувати іншу людину.

— І ви також про це саме? — глузував Кент.

— Так, я знаю! І це дуже гарно з вашого боку. Ви думали, що помрете і ви не боялися посвятити своє добре ім'я. Ви переконали всіх, докладно описуючи найменші подробиці. Але я знаю, що ви говорили неправду. Ви не забили Джона Барклея.

— Що спонукує вас так говорити? — запитав Кент.

Дівчина гляділа на нього декілька хвилин з гордою усмішкою, начеб хотіла засвідчити йому свій подив і признання.

— Тому, що я знаю того, хто вбив, — сказала вона. — А це не є ані ви, ані Мек Тріджер.

— Чи вбивця склав зізнання? — поцікавився Кент.

Дівчина заперечила рухом голови.

— Ви бачили, хто вбивав Джона Барклея?

— Ні.

— Отже, я можу запевнити вас у тому, що й інших. Це я вбив його. А якщо ви підозріваєте кого іншого, то ваші підозріння фальшиві.

— Який з вас прекрасний брехун! — засміялася дівчина. — Чи ви віруєте в Бога?

Кент здригнувся.

— Так, у широкому сенсі беручи, — відповів він. — Я вірю в Нього, наприклад, тоді, коли Він об'являється нам у всій цій красі, яку бачите поза вікном. Природа і я стали для себе найкращими друзями. Мені спало на думку створити собі певного роду матір-богиню, замість бога-мужчини. Це, може, блюзнірство, але для мене це велика розрада. Проте, ви не прийшли сюди, щоб говорити мені про релігію?

— Я знаю, хто вбив Джона Барклея, — вперто повторила дівчина. — Знаю також, як, коли і чому його вбито. Скажіть мені правду, я прошу вас. Я хочу знати тепер, чому ви обвинуватили себе в злочині, якого ви не вчинили?

Кент потребував зусилля, щоб виглядати спокійним. Він узяв зі скриньки цигаро і поволі запалив його. Під час того дівчина нетерпеливо дивилася на нього.

— Можна збожеволіти, — сказав Кент. — Це є можливе бути божевільним, не здаючи собі з цього справи. Але, якщо я при здоровому глузді, то я таки вбив Барклея. Якщо ж ні, то я повинен бути божевільним, бо я надто переконаний, що я таки його вбив. А, може, це з вами щось не в порядку? У всякому випадку, я переконаний, що ви також маєте злочин на совісті. Чи вчора під тополями ви майже не вбили бідного Кедсті, кидаючи в нього одним зі своїх поглядів?

Кент думав, що дівчина змішається, почувши ім'я інспектора Кедсті. Але вона лише спокійно запитала:

— Хто це вам сказав?

— Мій приятель О'Коннор.

— Цей велетень із червоним обличчям, що йшов із паном Кедсті?

— Цей самий. Він віддавна товариш моїх мандрівок. Учора він прийшов був відвідати мене. Ваші очі завернули йому голову. Але чи ви знаєте, що ваші такі небезпечні очі є добрі? Я ніколи ще не бачив таких гарних. Але те, що найбільше схвилювало мого приятеля, це враження, яке ваші очі справили на Кедсті. А треба сказати, що він не є людиною, яку можна б легко збентежити. Ох, він навіть не вагався дати О'Коннорові наказ звільнити Мек Тріджера. Уявіть собі, що О'Коннор увесь кінець дня сушив собі голову, щоб узнати, хто ви така. Але нічого не зміг про вас довідатися. Ми з ним думали, що ви мешкаєте в бунгало Кедсті. Ці слова вас не сердять, правда? Зрештою, треба вибачати людині, яка вмирає.

Декілька хвилин дівчина мала холодний вираз обличчя, але швидко знову відзискала свій добрий настрій і Кент пожалів, що говорив так грубально. Він залюбки був би забув про свою цікавість і про підозріння О'Коннора. Але удар був уже вимірний і Кент чекав на швидку відсіч.

— Направду, — сказала дівчина, перехилиючи голову в грайливий кокетерії, — направду ви не хочете признатися, що ви говорили неправду? Хай так буде, я не наполягаю більше, але будьте переконані, що я знаю правду. Я вам ще раз гра-тулюю, але...

Вона змовкла і накрила очі віями, перебираючи торочки свого пояска. Мабуть, вона шукала відповідної форми вислову для своїх думок. Раптово вона вирішила нетерпеливим жестом вимовити тверде слово:

— А чи ви думали про те, що станеться, якщо ви не помрете?

— Я не мав нагоди зробити таке припущення.

— А я певна, що ваша рана не є смертельною. І що ж тоді?

— Цілком просто: мене жде та сама неприємність, як звільненого; мене повісять високо і коротко, от і все.

Дівчина вдала, немов би вона не чула цієї саркастичної відповіді. Встаючи з крісла, вона сказала дуже сердечно:

— Ні, ви не помрете. Я прийшла вам сказати, щоб ви не хвилювалися, бо про вас думають. Докладніше я ще не можу вам пояснити, але буду старатися знову побачити вас і то незабаром. Тепер я хотіла лиш перестеретти вас.

В цій хвилині Кент відчув такий пекучий біль, що йому здавалося, немов би до нього вже прийшла передбачена Кардіганом його година. Дівчина дивилася на нього зворушливим поглядом і, коли Кент усвідомив собі, що він напевно поблід, в нього прокинулося себелюбство. Чи вона повинна думати, що він поблід під впливом почувань? Він здавив свій біль і здобувся на енергію відповісти насмішливо:

— Ах, то оце ви прийшли сюди в ролі ангела-рятівника? Як приємно! В такому випадку я хотів би знати ваше прізвище, Маретто...

— Маретта Радісон.

— З якого кутка неба ви поспішили на мій рятунок?

— Справді, я прибула здалека, з місцевості, яку ми називаємо «Долина Мовчання».

Вона показала на північ.

— Північ? — здивувався Кент.

— Так, з найдалшої півночі.

Дівчина простягнула Кентові руку.

— Заждіть, не відходіть ще!

— Ні, вже пора, щоб я відійшла, — сказала вона, подаючись до дверей. — Я тут таки довгенько забарилася. А ви сказали, що в мене небезпечні очі. Не хочу робити з вас нової жертви. Але це не важне, ви дуже сміливий. Прощайте... До побачення... Про вас думають!

І дівчина зникла.

Мерсер

Кент довго роздумував над кожним словом і кожним рухом Маретти. Отже, вона прийшла сказати йому, що він може розраховувати на її поміч. Але в який спосіб? Цього вона не вияснила точно, тільки заповнила, що він не вмере. Звичайно, якщо він міг би врятуватися від рани, то йому не було б дуже приємно гойдатися на кінці шнурка. Він постарався б втекти. На жаль, йому не треба думати про рятунок з людських рук, коли його так цупко тримають обійми смерті. Один лише раз, а саме вчора ввечері після бурі здавалося Кентові, що він одужує. Але пізніше, і то двома наворотами, тривожний біль жорстоко нагадав йому, що Кардіган ні трішки не помиляється.

Кент знову почав шукати в думках відповіді на настирливі питання: хто вона була? Чому хотіла бачити його? Звідкіля вона знає Мек Тріджера? Напевно вона має з інспектором Кедсті якісь давні зв'язки — якого ж тоді характеру?

Серед навалу таких думок, до Кента завжди верталась одна й та сама вперта думка, яка приглушувала інші: який це справжній мотив спонукав Маретту Радісон прийти до нього?

Напевно це не було почування вдячності, бо ж дівчина ні одним словом не виявила її безпосередньо. Отже, її не міг прислати Мек Тріджер. У противному випадку вона була б подякувала хоча б одним слівцем. А вона вдоволася тільки тим, що назвала його «прекрасним брехуном». О'Коннор помиляється: вона напевно не знає Мек Тріджера, а навпаки, виглядає, що є доброю знайомою Кедсті. Вона ж нічого не відповіла на його інсинуацію, мовляв, є підозріння, що вона ховається в бунгало Кедсті. Так, це було добре сказано «ховається». Була така хвилина, що здавалося, дівчина вибухне гнівом, але вона швидко погамувала себе. Здавалося також, що вона не зверне на ті слова ніякої уваги. Але її окреслення холодної і безсердечної особи інспектора словами «бідний Кедсті» заперечують тому. Кент побачив в її очах такі гострі блиски злоби, ненависти і просто жорстокости, коли вона вимовляла ім'я Кедсті, що аж здивувався. При тому він помітив зміну в її голосі. О, вона добре знала інспектора! І то знала, мабуть, давненько.

Блиски в очах дівчини і те хвилювання голосу глибоко вразили Кента. Яка живучість у цієї дівчини, яка сила почувань! Що за дика ненависть! Можна б лякатися її, якщо б не те, що в тих очах пробивалася така ніжність. Ті очі потрапили також так розкішно всміхатися, горіти довір'ям, запалом, симпатією і завжди щиро. Яка повноцінна і багата удача! Вона принесла йому надію, вона хотіла йому допомогти... Маретта, його спільник, його друг... Вона ж могла б бути йому дружиною!

«Який з вас прекрасний брехун!» — сказала вона. А він наполегливо обвинувачував себе, вона ж так само вперто заперечувала. Чи справді вбивці носять на своїх обличчях відпечаток своїх злочинів? Може більшість з них, але не всі. Деякі злочинці, часто найзапекліші, яких Кент конвоював, були досить симпатичними людьми. Наприклад, Гарріган, якого Кент привів під шибеницю і який протягом семи місяців подорожі не переставав жартувати. «Якщо б ви чули, Маретто, його вигадки, як це доводилося мені чути, ви напевно сміялися б». А Мек Кеб, той «Чорний звір», як звали його загально, яким він був приємним товаришем подорожі, не зважаючи на велику кількість його злочинів! «Якщо б ви, Маретто, були тоді разом з нами, ви були б ним просто очаровані! Те саме було й з іншими, яких мені доводилося ловити. Але ні один з них не викрутився, бо я вмів ловити і важко вислизнути з моїх рук. А мушу вам сказати, що всі вони померли мужньо, еге ж, по-молодецькому, тоді коли я мушу вмирати так безглуздо, на аневризм. Це дуже сумно, але дякуючи вам, Маретто, я цілком не сумую. Ох, я напевно і сам зумію зберегти усмішку, але як дуже я хотів би сміятися разом з вами на тому шляху, який ви мені вказали б!»

В цій хвилині Кент побачив, як до кімнати ввійшов Мерсер зі сніданком. Вигляд Мерсера завжди радував Кента. Молодий, рожевоцпокий англієць, що прибув на далеку Північ просто зі шкільної лавки в Європі, не міг затаїти своїх почувань, коли входив до кімнати хворого. На його обличчі можна було читати, як у книжці, про той душевний неспокій, що огортав його, скільки разів він знаходився в присутності приреченого на смерть. Мерсер був »надзвичайно вразливий«, як це він сам звірювався Кардіганові. Годувати й обмивати людину, яка обов'язково мусіла вмерти, так його хвилювало, що він не міг цього затаїти. Йому здавалося, що він мусить піклуватися живим трупом.

Кент розглядав Мерсера більш-менш, як якийсь барометер, який розкривав йому таємниці настрою доктора Кардігана. Цього ранку, коли щоби Мерсера видалися йому менше рожевими, ніж звичайно, а бліді очі ще більш безбарвними, молодий англієць якраз збирався посипати замість сіллю цукром принесені для Кента яєчка. Кент зі сміхом затримав його:

— Ти можеш цукрувати мій сніданок, Мерсере, тоді, коли я вже буду мертвий, але поки я живу, то дай таки соли. Чи ти знаєш, мій старий хлопче, що в тебе сьогодні дуже кисла міна? Невже це мав би бути мій останній сніданок?

— Я цього не бажаю вам, напrawdę не бажаю, — жваво заперечив Мерсер. — Навпаки, я бажаю вам довгого життя.

— Мерсере, мій приятелю, старайся на хвилину забути, що ти є послугачем, — сказав знетерпеливлений тоном хлопця Кент, — а скажи мені ясно, як властиво мається справа? Як довго ще буди жити?

Мерсер здригнувся і його обличчя ще більше приблігло.

— Я не можу нічого сказати, пане. Доктор Кардіган не говорив мені про це ні слова. Але, на мою думку, у вас немає багато часу. Доктор Кардіган є сьогодні в дуже поганому настрою, а отець Ляйон повинен ось-ось надійти.

— Дякую тобі! — сказав Кент, розбиваючи друге з черги яєчко. — До речі, як подобається тобі та молода особа, що приходила до мене?

— Дивна, дуже дивна! — відповів Мерсер.

— Добре сказано. А не знаєш ти, випадково, де вона мешкає і чого вона сюди прибула?

Кент знав, що його питання даремне, бо Мерсер і так не зможе на нього відповісти, тому просто остовпів, коли почув Мерсерові слова.

— Я чув, як доктор питався її, чи вона ще відвідає нас, а вона відповіла, що це неможливе, бо ще того самого вечора відпливає човном. Вона сказала, мабуть, що пливе до Форт-Сімсон.

— Що до чорта розповідаєш мені казки, — закричав Кент. — Це ж туди саме, куди має від'їхати сержант О'Коннор?

— Так їй казав і доктор Кардіган, але вона без слова пішла геть. Якщо дозволите на маленький жарт, то я скажу вам, що доктор Кардіган таки добре втратив голову. Хай йому біс, ласий шматок, та дівчина, пане Кент! Запевняю вас, що доктор таки добре зловився.

— Вона дуже гарна, правда, Мерсере?

— Чаруюча, пане Кент, — погодився Мерсер, червоніючи нагло аж по самі корінці свого ясного волосся. — Мушу признатися вам, що її поява приголомшила нас усіх.

— Я згідний з тобою, колего Мерсере, бо й мене самого вразила вона. Слухай, хлопче, чи хочеш ти зробити послугу вмираючому, найбільшу послугу, про яку я тебе в своєму житті просив?

— Я був би дуже щасливий, пане Кент, насправду щасливий. . .

— То й добре. Хочу знати, чи ця молода дівчина насправду відпливає цього вечора човном. Чи скажеш мені про це завтра вранці, якщо до того часу я ще житиму?

— Зроблю все можливе, пане Кент.

— Гаразд. Це просто така собі примха перед смертю. Але я не хочу, щоб про це знав доктор Кардіган. Піди до старого індіянину Моча, що живе в хатині недалеко тартака. Дай йому десять доларів і скажи, що він дістане ще десять, якщо добре справиться зі своїм завданням. Він принесе тобі докладний звіт про те все, що довідається. Але накажи йому, щоб опісля про все він мовчав!

Кент дістав з-під подушки свій гаманець і вклав у руку Мерсера п'ятдесят доларів, залишаючи собі подібну кількість.

— А за решту купи собі цигар, старий хлопче! Я ж більше не буду потребувати цих грошей. Прогулянка, яку ти зробиш до хатини індіянину, щоо допомогти мені, варта тих цигар. Ти зможеш казати опісля, що це був мій останній жарт на землі.

Не було ніякого приводу до жартів, але Кент хотів у такий спосіб зберегти свою таємницю.

Мерсер належав до тієї категорії англійських переселенців, яких часто зустрічається на заході Канади. Улесливий і заподливо ввічливий, він робив враження добре вишколеного слуги, хоч насправді не був таким. Кент багато разів обсервував поведінку таких людей, зустрічаючи їх усюди. Однією з характеристичних прикмет їхньої вдачі був виразний брак власної думки і безтурботність. Наприклад, Мерсер міг би бути якимсь урядовцем у бюрі малого містечка, але він волів за малу платню сповняти роль санітара в глушині Білої Пустині.

(Далі буде)

Із праць Інституту Літературознавства при УВУ

Д-р МАРІЯ МИКУЛОВИЧ

ВПЛИВ ПОЕЗІЇ ГОРАЦІЯ НА КИЇВСЬКИХ НЕОКЛАСИКІВ

(Продовження, 3)

РОЗДІЛ III

Вплив поезії Горация на літературні погляди Миколи Зерова

»У нас, на наших літературних облогах, при повній майже нерозробленості поетичної мови, римські майстри можуть мати чимале значення стилістичне«.1)

Зокрема виразні паралелі, щодо стилістичних вимог та літературної критики Зерова, можна провести з Горациєм, як визначним представником класичного стилю в римській поезії.2) Літературній тематиці присвятив Гораций чимало уваги в своїх «Посланнях», а в першу чергу, в «Поетичному мистецтві». Цей літературний лист спертий, поправді, майже виключно на грецьких зразках, є важливим, однак, для характеристики становища автора до літературної творчості взагалі та для оцінки його власної поетичної продукції.

Головним джерелом, з якого Гораций черпав матеріал для композиції свого твору, чи навіть для критичних зауваг, був твір Неоптолема. Про це згадує один з відомих коментаторів Горация Порфиріон на початку свого коментаря (р. 162, 4): «Він зібрав до купи правила Неоптолема з Парію про поетичне мистецтво, щоправда, не всі, проте найвизначніші». Докладну аналіз тих впливів переводить Хр. Йензен у своєму трактаті «Neoptolemos und Horaz» (Abhandl. Akad. Wiss., Berlin, 1919), спираючись на частинно збереженому в т. зв. «Геркуланейських сувоях» творі Філодема «Про поеми», де начебто передано, м. ін., і деякі думки з критичного твору3) Неоптолема. На основі використання Неоптолемом поезики періпатетика Теофраста, пояснюються знову ж паралелі Горация до «Поетичного мистецтва» з поезикою Арістотеля.4)

Беручи за основу саме це «Послання до Пісонів» проводимо спробу зіставлення літературних поглядів Зерова з поезикою Горация. В підході до літературної творчості, в ставовищі до сучасного письменства та в оцінці попередників знаходимо певні аналогічні думки в обох поетів.

Висвітлюючи в своїх критичних статтях значні, як на той час, недоліки української літератури, Зеров намагається рівночасно подати певні напрями для підвищення її мистецького рівня. Осягнення цього є мож-

1) М. Зеров: До джерел (І. П.: Вступна стаття, стор. 9).

2) пор. Pauly-Wissowa, Real-Encyklopedie, »Horaz«, S. 2381: »Гораций є стиліст, який надається до порівняння лише з Ціцероном; і можна зрозуміти, коли Бюхелер каже: треба визнати, що в Горация була багатша стилістична обдарованість, ніж поетична«.

3) пор. Pauly-Wissowa, Real-Encykl., »Neoptolemos«, S. 2470: »Неоптолем, коли він займається поезикою, поводиться безперечно як критик; він накреслює систему поезики, щоб застосувати її »критично«; метою цієї системи є »чесноти« та »хиби« в »поезії« і »поемі« та в »поета«.

4) Pauly-Wissowa, R.-E., »Horatius«, S. 2368.

ливе, на його думку, в першу чергу, шляхом гострої і об'єктивної критики літературної продукції: »Високі літературні вимоги до наших літературів я вважаю потрібним перш за все в інтересах сучасної літератури. Я б ставив їх завжди і навіть щороку їх би підвищував« (До джерел, 263).

А в іншому місці знову: »... вибагливість критики, підвищення технічних вимог, уважне пересіювання поданого до друку літературі! Без цього не обійтись: нова література може зміцнитись тільки способом добору« (До джерел, 262).

Витворена шляхом такого »добору« »літературна конкуренція«, на думку Зерова, дуже потрібна для виплекання певного роду літературної еліти, що має репрезентувати нове письменство. Неменш важливим є завдання вибагливого критика й на думку Горація:⁵⁾

Наче глашатай юрбу би спонукував крам купувати,
так і підтакувачів закликає поет до користей,
надто коли він багатий ґрунтами й грошима, що в рості;
якщо ж справді такий, що гаразд пригостити спроможний
та поручитися за бідаря або витягти з щільних
ябед улиплого, то дивуватимусь, як розумів би
друга брехливого й щирого щасний отой розрізнати.
Якщо комусь подаруєш, абож дарувати захочеш
будущо, його не веде ні до віршів своїх, ще повним
радощів; все бо кричатиме: »правильно, добре, прекрасно!« —
бліднути буде, над дечим з очей він приязних навіть
бризне вологою, скочить, ударить ногою об землю;
як то на похороні голосити найняті волають
більше та чинять, сливе, за горючих духом — отак і
блазень правдивого більше зворушений за однодумця.
Кажуть, володарі наче численними чашами тиснуть
і тортують вином, кого наскрізь проглянути прагнуть,
чи він дружби достойний; та ти коли вірші складати
будеш, ніколи тебе не зведуть під личиною лиса.
Якщо Квінтілієві щось читав хто — »виправ, будь ласкав,
це« казав він, »і це!« — Ти перечиш, що краще зробити
вже не можеш по спробах двох-трьох — то він знищити радив
та зле обточені вірші оті до ковадла вернути.
Якщо волів ти огріх обстоювати, а не усунуть,
то ні до якого слова чи труду вже більш не вдавався він:
сам ти аби та один неподільно кохав себе й твір свій!
Добрий і знаючий муж відкидатиме вірш немистецький,
теж засудить шорсткий, неграційний відзначить немилим,
перевернувши тростину, знаком, а оздобі обріже
запретенсійні, примусить неясному світла надати,
виявить вислів двозначний і визначить зміни потрібні,
стане сам Арістархом, не скаже: »чому це я друга
мав би образити через абициці?« — в лихо серйозне
це запроваджує тих, хто був висміян або зле прийняв.

(Поет. мист., 419-452).

Горацій найвиразніше перебирає роллю літературного критика на себе самого:

Кращих за мене ніхто не писав би поем; та ціна ні
як не пасує. Тож буду за камінь точильний, що гострим

5) Всі переклади латинських і грецьких текстів у цьому розділі належать проф. д-рові В. Державинові.

може робити залізо, до різання сам непричетний:
фах і обов'язок, сам анічого не пишучи, хочу
виповісти — звідкіля дістається багатства, поета
що таке вигодовує й креслить, і що йому личить,
що не належить, куди пориває чеснота, куди — блуд.
Щоб писати гаразд, джерело та почин — розуміння.
Річ сократичні тобі унааявити хартії зможуть,
а вже слова за продуманою йдуть річчю охоче:
Хто навчивсь, що батьківщині він винен, що — друзям,
брата любов'ю якою любити, якою — кунака,
радника що то обов'язком, що то судді, а яка е
роля посланого на війну полководця — напевне
вміє надати до неї пасуюче кожній особі.
Раджу взірець я узгляднювати і життя і звичаїв
й звідси відтворювачеві живий голос, вченому, черти;
часом, загальниками визначна, а гаразд звичаєва
тема, без жадної грації, та й без ваги чи мистецтва,
дужче люд розважає і в пам'яті держиться ліпше,
ніж позбавлені вірші речевости й мотлох співучий.

(Поет. мист., 303-322)

Особливо ж рекомендує Горацій усім властиве йому самому усвідомленню межі власних творчих можливостей:

Перебирайте матерію вашим, письменники, рівну
силам і зважуйте довго, від чого відмовилися би
плечі, а здатні до чого: хто річ за спроможністю вибрав,
ні проречистість того не залишить уже, ні ясний лад.
Буде ж ладу і чесною й чарами — чи ж помиляюсь? —
щоб саме зараз промовити, що саме зараз потрібне,
а відкладати багато чого й натепер облишати.

(Поет. мист., 38-44)

Як високо оцінював оцю, по-модерному кажучи, «самокритику» Зеров, бачимо з його слів про Рильського: «Це суворо вибагливе до самого себе і власного доробку відношення різко виділяє Рильського з гурту поетів двох останніх десятиліть» (До джерел, 238).

Невтомна праця над собою та пізнання найкращих досягів літератури накладають, як обов'язок, молодим поетам так Зеров, як і Горацій:

«Студіювання великих майстрів завжди переймає свідомістю власної своєї малости» («poeta semper tiro».⁶⁾ говорив Франко, вирішивши як мистець і, мабуть, забувши свою юнацьку фразу про «дурня» Фльобера) — а ця благодатна свідомість великою мірою ослаблює ту самозакоханість, на яку хворіють здебільшого «невизнані генії» (До джерел, 262).

Про таких «невизнаних геніїв» говорить і Горацій, характеризуючи їх у гумористичному образі, який безперечно не лишився без безпосереднього впливу на критичну поставу Зерова:

Хист позаяк за фортунніший, ніж жалюгідне мистецтво,
мислить і не допуска здравомислячих до Гелікону
давній Демокрит поетів, їх добра частина не дба за
бороду й нігті, шука самоти, уникаючи лазень;
буде аджеж посідаючим вартість та назву поета,
хто антикирських для ліків потрійних главу невігойну

⁶⁾ «Поет — завсіди початківець».

Ліціну не доручав, стригалеві. О, я недотепний,
що очищатися звикнув від жовчі під пору весняну!

(Поет. мист., 295-302)

Як пізніше Зеров,⁷⁾ Горацій не толерує пересічності в літературі, і *«aurea mediocritas»* («золота серединність») — одна з провідних думок його життєвої філософії — до поезії аж ніяк не стосується:

О, з юнаків двох старший, хоч батьківським ти вже гласом
формишся правильно й сам розумієш — такий собі вислів
в пам'ять візьми: лиш у певних речах посередне та стерпне
правно допущено; вчений юрист і водитель судових
справ посередній — занадто далеко 'д чесноти Мессалли,
досто мовця, та й не відає стільки, як Авл Касцеллій —
все ж посіда свою вартість: але посереднім поетам
дозволу ність од людей, ні богів, ні книгарень пілястрів.
Наче на учті приємній оркестра та спів неспівзвучні,
чи загуста мазь, чи маківники із Сардинії медом,
все заваджають, бо міг би ж бенкет і без цього відбутись —
так для духу полегші народжена й складена вірша,
якщо від зверхнього трохи відходить, простує в найнижче.
Хто фехтувати не вміє, на Марсове поле не лізе
й спокій дає собі той, хто не знає м'яча або диску,
регіт аби не піднесли заслужений стиснені лави;
хто не відає віршів, складати зважається. Чом ні? —
вільний і вільнонароджений, вершників в ранзі знедавна,
з гроша належною сумою, всякої чистий провини!

(Поет. мист., 366-390)

Бувши — як пізніше Зеров — одним із найкращих знавців літератури своєї доби, Горацій закидає своїм сучасникам-поетам брак літературної освіти, а через це й поверхове трактування власного літературного фаху:

Вести човен хто не вміє, боїться човнів; вепроруту
хворому дасть лиш обізнаний; що до лікарства належить,
відають, тож, лікарі, і теслярським займаються теслі;
вірші складаємо — вчені й невчені, кому заманеться.

(Посл. II, 2, 99-101)

Так само стоїть у римських поетів, на думку Горація, справа з браком витривалости в опрацюванні власних творів:

Наші нічого поети наспробуванім не лишили,
та й не найменш заслужили похвал, грецькі дороговкази
кинути зважившись, а прославляти вітчизняні дії,
чи то в державних історії шатах, чи в тогах громади;
ані не був би чеснотою й славним міцніший оружжям
Лаций, аніж язиком, наколи б не відштовхувався кожен
перший-ліпший поет шліфу трудом-докукою. Ви ж, о
крове Помпілієва, відкидайте но вірш, що його би
днина численна й численна страда не приборкала, рівно ж
десять разів не вигладжувала полірованим нігтем!

(Поет. мист., 285-294)

7) Порівн., напр., сонет »Молода Україна« (Sennetarium, стор. 156).

Аналогічну думку зустрічаємо в Зерова, коли він, кажучи: «з атмосферою учеництва у нас не гаразд» (До джерел, 262), стоїть рішуче на становищі, що «перед широким читачем молодим наросткам літературним не варт виступати принаймні доти, доки вони не зліквідують своєї неписьменності в тій області, в якій хочуть працювати, — поки не навчаться основ свого фаху» (До джерел, 256).

Питання таланту і освіти, як двох основних факторів, що формують індивідуальність поета, багато разів заторкуване так грецькими, як і римськими авторами. Горацій, розглядаючи цю проблему, нав'язує до своїх грецьких попередників і заступає однакою необхідність обидвох тих чинників:

Чи то з природи похвальними вірші стають, чи з мистецтва — так питалося; я — ні наука без справжньої жили
буде до чого, не бачу, ні грубий талант: з двох кожне
в іншого так допомогає благає й взаємниться дружньо.

(Поет. мист., 408-411)

Таке роз'язання цієї проблеми щодо питомої ваги «*physis*» (природа) і «*technê*» (мистецтво) в поезії є характеристичне чи не для цілої античної літератури. Вже Платон висловив був цей погляд — щоправда, в дещо односторонньому формулюванні, яке може спричинитись до невірної розуміння його поетики:

«Хто ж без музичного шаленства прийшов би до брами поезії, переконаний бувши, що предінь через мистецтво буде належним поетом, той і сам, і поетичний твір його, той, що розсудливо, тими, що шаліючих, затьмарений був би» («Файдр», розділ 22, 245А).

Значно прецизніше трактується ця проблема в анонімному (мабуть, 1-го сторіччя по Р. Х.) трактаті «Про висоту» (*Peri hupsus*):

«Напочатку ж слід нам поставити під запитоте, чи є якесь мистецтво висоти або величі; бо дехто вважає на цілком хибному шляху тих, хто підводить таке під правила мистецтва. Величне бо, кажуть вони, народжується і не надається до навчання, а єдина наука щодо цього — це бути таким із природи; і гіршими стають природні речі та в усьому, як вони вважають, нижчими, будучи муміфіковані мистецтвознавством.

Я ж кажу, що буде доведене щодо цього протилежне, якщо узглядити, що якою мірою природа любить багато чого в пристрасному й піднесеному самовладним, такою ж мірою і не випадковим якимсь чи зовсім бездорожним, і що вона в усьому становить якусь первинну й праосновну стихію виникання, але кількісні міри та слушний час для кожного, а також найнеухильніше вправління й застосування, визначив і приніс із собою належний дороговказ; і якое небезпечнішим — само собі, без умілості, безпідставним і невинуватим залишене велике, на сам лише порив та необізнаний запал покладене. Бо як воно часто потребує пужална, так і вузди.

Бо те, що Демостен висловлює про загальне життя людське — мовляв, найбільшим із благ «мати добре щастя», а другим і не меншим «мати собі добру раду», а в кого цього останнього немає, то й те перше повні губиться — це ми й про письменство сказали б, так цю природу займає місце добротності, а мистецтво — доброрадості. А найголовніше, що й про само те, що існує дещо в письменстві на основі самої лише природи, нам не звідкись інде дізнатись доводиться, але з мистецтва. Якби оце, як я казав, обміркував сам із собою той, хто ганить любознавців, він, здається мені, вже не вважав би розглядання дотичних питань за зайве й некорисне» (розділ 2. парагр.- 1-3).

І далі, під кінець трактату:

«Все ж таки — повертається бо напучення до початку нашої розвідки — позаяк бездоганне є здебільшого ділом мистецтва, а те, що на високості (мимо того, що воно нерівномірне) — ділом природженої величі, то

належить ся всеціло застосувати мистецтво, як допомогу для природи; їхній бо взаємозв'язок, мабуть, утворив би досконалість. — Отаке конче слід було виснувати на основі дотичних розглядів; а нехай кожен радіє з того, що йому приємне» (розділ 36, пар. 4).

Нарешті, найсистематичніше аналізується ця проблема в славетному творі Марка Фабія Квінтіліяна (36-118 по Р. Х.) »Про ораторське виховання« (De institutione oratoria):

»Знаю, що також питається, чи природа більш сприяє красномовству, а чи наука; хоч це до цілі нашого твору ніяк не належить — бож не може довершений промовець постати інакше, як з обидвох — все ж вважаю за надзвичайно важливе визначити, як саме воліли б ми поставити щодо цього запит. Бо коли від абиякої з двох сторін цілком видалити другу, то природа багато важитиме навіть без науки, ніяка ж наука без природи не зможе бути; якщо ж вони зійдуться по-рівному, то, щоправда, за обидвох посередніх — саме отак я вважав би вагу природи за більшу, проте буду тієї думки, що довершені промовці більш зобов'язані науці, аніж природі — як от ґрунтові, що не має жадної родючости, найкращий хлібороб буде ні до чого, але з щедрого ґрунту щось корисне народиться, навіть коли ніхто не обробляє; проте на родючій землі більше зробить оброблювач, ніж добрість ґрунту сама собою. І якби Праксітель пробував вирізьбити якусь статую з каміння на жорна, я волів би парійський мармур необробленим; та коли б той самий мистець відшліфував цей останній, то це більш залежало б від рук, ніж від мармуру. Нарешті, природа є матеріалом науки: мистецтво без матеріалу — ніщо, а матеріал і без мистецтва має свою вартість; найвище ж мистецтво ліпшим за найкращий матеріал« (II, 19).

Отже самої самопевности щодо існування власного таланту, на думку Горация, аж ніяк іде не вистачає — хоча б вона й була небезґрунтовною:

Хто бажаної прагне мети на бігу досягнути,
много терпів і чинив від юнацтва, пітнів був і мерзнув,
стримувався від Венери й вина; хто на іграх Питійських
в флету грає, попереду вчився й страшився маестра;
Нині ж досить сказати: »Я дивні будую поеми!
(Най останнього парші беруть! Мені сором відстати
й те, чого, далебі, не навчився, не знати прилюдно)«.

(Поет. мист., 412-418)

Саме про такого поета, що надто покладався на своє »ingenium«, саркастично згадує Зеров у сонеті »Читаючи поета«:

Щоб так накульгувать у стансах і сонетах
І свято вірити в безсмертну міць свою!
І справді — що таким мистецтва знавцтва суд убогий?

(Sonnetarium, стор. 158)

(Далі буде)

3 нових видань

КНИГА ПРО ПІДСОВЕТСЬКУ
ДІЙСНІСТЬ

Анатоль Галан — БУДНІ СОВЕТСЬКОГО ЖУРНАЛІСТА. Видавництво Перемога. Буенос-Айрес 1956. Стор. 208. Формат 8^о.

Анатоль Галан застерігається у післяслові, що його книга спогадів — це звичайна публіцистика. Проте хочу відмітити, що в ній є велика доза письменницького мистецтва, так що, не хетуючи заявою автора, його твір можна зарахувати до літературно-мистецької творчості. Таку оцінку підтверджує літературна побудова поодиноких розповідей, майже суворо новелістична, а теж і стиль, притаманний А. Галанові в усіх його прозових творах.

Вартість твору лежить у тому, що автор у невеличких картинах, без особливих депресій у політичну ділянку, зумів віддати цю атмосферу, в якій мусів жити і працювати український журналіст у підсоветській дійсності. У тридцять п'яти мініатюрних картинах пересувається перед нашими очима трагедія української людини, виявлена без патосу, словами простими і сердечними, і не описами, а буденними подіями і переживаннями журналіста.

«Життя вчило мене свосчасно тикати».

«Дамоклів меч повільно наближався до моєї голови».

«Кидаю все набуває за цей час, як кидав уже не раз і не два. Циган, Вічний жид, парія...»

Але нема чого філософувати.

Втік, не сказавши ні слова, розтанув у повітрі. Ловіть.

Випростався, нечутною ходою перейшов сад і визирнув на вулицю.

Мокро. Нема ні душі. Міське життя причаїлося у хатах і, може, так само тривожиться, чекає небезпеки.

Ех, другой такой страны не знаю, Где так вольно дышет человек...»

Оцих кілька уривків із різних нарисів показують, як майстерно, з яким внутрішнім спокоєм і повагою, без одного зайвого слова Анатоль Галан подає читачеві людську трагедію. В них тільки відбиваються ті чорні злочини і жорстокість, що скеровані для безцільного постійного збільшування людських жертв; це ж бо і є ірраціональна прикмета всіх тоталітарних систем в історії, а московських зокрема.

На двісті сторінках книжки находимо теж чимало радісних моментів із життя і загадок про щиру розвагу молодой людини. Оті тендітно схоплені картини дають нагоду пізнати героя (спогади автобіографічні), його вдачу і зацікавлення, його турботи і надії. Твір читається з великою симпатією до головної постаті — журналіста. Мучить тільки питання: за що? За що і ради чого тисячі й тисячі земляків мусіли і по сьогодні мусять каратися і переносити пекло цієї злочинної московської імперії?

Одинока постать жінки, яка має свою роллю у спогадах, дуже позитивна. Вона, мабуть, символізує молоду українську дівчину в батьківщині. Якщо це так, якщо такий є домінуючий тип сучасної української жінки, то можемо бути спокійні за долю нації.

У післяслові автор пише, між іншим, таке:

«Книгу цю адресовано людям протилежного боку залізної заслони, які ні одного дня не жили під советами і не знають, що криється під цією лагідною невинною назвою».

Це є слушний виклик українській еміграції. Замало є, що книж-

ка вийшла українською мовою і її прочитає тисяча-дві наших земляків. Вона повинна бути перекладена на інші мови, а її зміст і стиль є для цього підхожі.

Під цю пору завважуємо з прикрісто поважне обниження культурного рівня нашої еміграції. Хто-зна, чи не одне наше видавництво не скріпило б своїх матеріальних можливостей, якби поцікавилось виданням української літератури і публіцистики чужими мовами. Українська творчість у цих інтелектуальних ділянках може сміло репрезентувати наше ім'я серед чужих народів. Кон'юнктура на цього роду публікації, мабуть, зростає з дня на день, а крім цього зацікавилися б ними і ті, що загубили рідну мову на заморських шляхах. Для такої мети книжка Анатолія Галана надається найкраще, а з тим і його звернення до української еміграції було б здійснене.

Книжка вивінувана в обкладинку роботи Марка Боннефоа. Як подає видавництво на заголовній сторінці, рік видання є 1956. На останній же сторінці читаємо, що друк закінчено 18 квітня 1958 року. Мабуть, одинокий того роду курйоз у цілому культурному світі. Неохайний друк, сіра на переміну з чорною фарба, врешті погана ломка (заголовки розділів уміщені зависоко, зате внизу сторінки багато вільного місця) доповняють невеселий вигляд книжки. Не знаю, чи видавництво гордиться, чи соромиться своїм виданням, але фактом є, що показати цю книжку чужинцеві (хоч би на будь-якій виставці книжок) таки соромно. Твір виданий у такому вигляді зовсім не підтверджує, що ми культурна нація.

Юрій Тис

ЖУРНАЛ МОЛОДИХ

ФЕНИКС, журнал знання, культури і суспільної думки. Неперіодичне видання Товариства Української Студіючої Молоді ім. М. Міхновського. Зошит 8 (рік VI), Дітройт-Мюнхен, стор. 64.

Чергове число цього «журналу молодих» (як він сам себе називав в підзаголовку) особливо визначається двома рисами, що з них першою є чітке сформулювання політичної позиції цього націоналістичного органу — в передовій статті цього числа «Щоб не згасли світила...», підписаній членом Редакційної Колегії ліценціатом Г. Ощипком. Сконстатувавши, що «в перших роках українська політична еміграція другої світової війни творила спаяну й з'єднану цілість під кожним оглядом, а найважливіше, під оглядом ідейним», і що «80% еміграції визнавало націоналістичний світогляд та поділяло погляди визвольного руху,

як відносно до політичної дії за кордоном, так і відносно постави супроти нашого відвічного ворога» — автор далі наголошує, що «як корабель на відкритих водах наражений на всякого роду небезпеки зі сторони бурхливого моря, так і еміграція виставлена на небезпеку чужого оточення, сторонніх впливів, а найважливіше, розкладової роботи замаскованого ворога». В цій розкладовій роботі автор розрізняє три хронологічно послідовні напрямки:

1) «знаючи нашу психологію та прив'язаність до релігії і віри, він (ворог) підкинув нам тему про порізнання на католиків і православних, а в слід за тим, на наддніпрянців і галичан»;

2) «осягнувши одного успіху, демон підсунув нам іншу думку: а чому ж би нам не домоворитися з нашим відвічним ворогом? Чей же небезпека зі сторони комуні-

му одна, як для українського, так і для російського народу... те, що колись було не до подумання, сталося дійсністю, коли УНР, виламавшись з єдиного українського національного фронту, пішла на співпрацю з росіянами»;

3) «після надщерблення національного фронту, ворог вибрав собі особливо важний об'єкт — перекреслити саму ідею, яка до цих пір служила нам світилом у нашій емігрантській мандрівці», цебто національну ідеологію. «Щоб якось відрізнитись, інакшемісличі у визвольному таборі кинули клич, що немає націоналістичної ідеології, а є лише програма. Чи ж запереченням ідеології спричинимось до зросту національної свідомості? Сьогодні заперечуємо націоналістичну ідеологію, завтра заперечимо національну, а далі взагалі ідею та ідеалістичне світосприймання. Заперечення ідеології — це лише одно кільце ланцюга незгоди, що нам його підсунув ворог. Погляд на суспільні відносини, безкласове суспільство, а вкінці, питання віри були витягнені з неспірних дотепер програмових залогень націоналістичного руху і насвітлені під кутом оправдання двоподілу».

Щодо ідейної суті висловленої тут концепції, то вона не викликає жадного сумніву, і можна лише вітати, що «Фенікс» зформулював це так виразно й категорично. Проте — чи не занадто схематично? Як на нашу думку, в цій ефектовній схемі трьох стадій чи то етапів «розкладової роботи замаскованого ворога» не бракує ні одностороннього спрощення, ні анахронізму, ані надмірної ідеалізації «перших повесенних років». Щодо цієї останньої, не можна заперечувати, що шкідлива тенденція до антагонізму між «галичменами» та «східняками» таки існувала — інша справа, з якою мірою інтенсивності — не лише від початку «таборової доби», але й за війни, і що годі зводити її до самої лише підривної інтриги ззовні, або й до суто конфесійної різниці. Далі, якщо «підсунений ворогом аргумент» — мовляв, комунізм однаково пригнічує росій-

ський народ та не-російські народи в СРСР — будь-кого переконав, то хібащо оті «приватні» американські (та інші західні) кола, а вже ніяк не «деякі наші політичні кола», які, в своїй поступливості супроти американських русофілів, напевне не керуються ані оцим аргументом, ані будь-якими іншими «ідейними» міркуваннями, тільки мотивами суто практичного (чи то «діляцького») характеру. І нарешті, шкідливі тенденції до «ревізії» націоналістичної ідеології і до «двоподілу» (за автором — третя її остання стадія розкладового процесу) виявились цілком виразно вже за перших повесенних років: пригадати хоча б історію та неславний кінець мюнхенської «Української Трибуни»!

Все це речі дуже неприємні, алеж, як відомо, найгірший спосіб боротись проти негативних фактів — це заперечувати їх існування; і ті натягнення, які можна обминати, як несуттєві, в публіцистиці першого-ліпшого масового органу преси, прикро вражають у виданні студійоючої молоді, яке повинне б правити щодо цього за взірцево.

Друга характеристична риса цього числа «Фенікса» — це чимала увага, яку привертає до себе відділ «Література — мистецтво*»), зрештою і за цим разом, Б. Рубчаків і М. Мигалем. Задумана ними репрезентативна «сюрреалістичного» (дуже умовно кажучи) напрямку в сьогодинішньому українському письменстві — річ дуже корисна, бо вона наочно доводить нашому — це дуже відсталому щодо цього — читачтву, що тут ідеться не про якийсь безідейне «занепадництво», ані про чудернацькі містифікації — просто про певну принципово виправдану (нехай досі незвичну) форму мистецького вислову. Поза тим — самі зразки творчості «молодих поетів» (як їх іменується в переліку співпрацівників цього числа, на звороті обкладинки) справляють блідіше враження, ніж можна

*) Зрештою, пощо до цього відділу потрапили суто публіцистичні «сторінки щоденника» Р. Кухаря — лишається загадковим.

б сподіватись. Виникає побоювання, чи кожен із них не перебував занадто в полоні своєї власної — ще недосконалої — літературної «маніри». Це зокрема стосується до віршів Ю. Тарнавського, М. Мигалія і навіть Б. Рубчака — хоча в його циклі «Крило Ікарове» є гідні уваги місця, особливо в поезії «Гетсиман».

Одставим меч — одставим гріх свій,
[гордий Петре,
Куняти будемо у наших чорних
[норах
І будем мріяти про вчора вільний
[вітер —
Найтяжча кара Господа — покора.

Оповідання Віри Вовк «Снігове чудо» (про «малого Ісуса» «в подобі вбогого дитяти») — в своєму роді майстерне, але не містить слів нічого нового супроти тих її мініатюр, що були опубліковані в її збірці «Легенди» кілька років тому і датуються роками 1952-1954. — Б. Бойчук — сльозоточивий і примітивний, як звичайно: «Я бачив сльози, сльози. сльози, Бачив людські сльози, — Поле(!) сліз!» — Дуже характеристично, що перекладна поезія й проза в цьому числі, представлена перекладами з Р. М. Рільке (Б. Рубчака), Г. Гессе (Б. Рубчака) і Ф. Гарсії Льорки (Ж. Васильківської) — цікавіша, ба навіть артистичніша, за оригінальну.

У відділах «Студії» і «Проблеми» варт насамперед окремо зазначити солідну історичну розвідку д-ра М. Філя «Дипломатична діяльність П. Орлика», яка становить вдалу критичну синтезу дотичних дослідів проф. І. Борщака і бл. п. проф. д-ра Б. Крупницького; на жаль, автор не подав хронологічної «синхронізації» діяльності П. Орлика з поворотами «малоросійської» політики російських урядів після Петра I, і через це деякі дипломатичні демарші П. Орлика — як от його меморіал до Суасонського конгресу — виглядають менш зрозумілими, ніж вони насправді є.

Про відому книгу д-ра М. Шлемкевича «Загублена українська людина» подав В. Кульчицький над-

звичайно ґрунтовну й об'єктивну критичну статтю під дещо екстравагантним заголовком: «Про букву ложку, суб'єктивізм і об'єктивну оцінку фактів». Автор переконливо виявляє «імпресіонізм» думки та патетику викладу М. Шлемкевича і, зокрема, цілком слушно констатує, що його політичні й соціально-етичні дезидерати, скрізь із таким риторичним блиском оголошувані, зводяться здебільшого до втертих моральних загальників, що не надаються ні до якої актуальної конкретизації — а до того ж, часто суперечать одно одному. В розділі «Світогляд і мистецтво» В. Кульчицький обстоює, між іншим, низку власних думок, що варті загальної уваги:

«Негативний вплив на мистецьку творчість може мати лише світогляд накинений ззовні. Власний світогляд мистця на вартість його творчості не має ні додатнього, ні від'ємного впливу. Одинокість, що відповідає за якість мистецького твору — це талант.*» Тому, на нашу думку, шановний автор (М. Шлемкевич — В. Д.) зовсім безпідставно за низькоякісні твори потягає до відповідальності світогляд.

Припустімо, що за індивідуальну генезу низькоякісного мистецького твору світогляд не відповідає; але за його поширення? Чи справді ніякий світогляд не відповідає за неабияке поширення літературно безвартісних (зрештою, в ідейному аспекті теж шкідливих — але не про це мова) белетристичних та драматичних творів Баряного, Полтави, Чапленка? А коли відповідає за поширення, то тим самим — значною мірою — і за імпульс до їх продукування.

Звичайно ж, можна відповісти, мовляв, тут справа не в світогляді, тільки в рівні літературної й загальної культури. Алеж і той рівень якось від світогляду залежить або, принаймні, залежати повинен би.

Не застановляємось тут на обговоренні низки спеціальніших

*) Товстий шрифт — автора статті.

статтей на соціально-економічні та історичні теми: мгр. І. Чернига — «Гарантована платня робітника»; ліценціят Г. Ощипко — «До соціальних проблем християнського руху»; проф. д-р В. Орелецький — «35-річчя ЦеСУС-у»; Р. Володимир — «Студії під двома окупантами»; О. Крилатий — «Український Народний Університет у львівських Бригідках» (присвячено світлій пам'яті Василя Сидора Шелеста, 1911-1949); д-р С. Горак —

«Один рік закордонної політики Української Держави — 1918 р.» — Наше загальне враження зводиться до того, що коли вже попередній (7-ий, 1956 р.) зошит «Фенікса» був багатонадійний,** то за цим разом це вже цілковита й належна реалізація ідеї студентського націоналістичного органу.

В. Державин

***) Дивись нашу рецензію у «В Ш», 1957, ч. 4 (40).

ДЖОН ФІНЛЕЙ СТЮАРТ

Дня 5. 8. 1958 р., в Едінбурзі (Шотляндія), помер видатний політичний діяч бл. пам. Джон Фінлей Стюарт, проживши 88 років.

Покійний був віддалим приятелем і завзятим оборонцем усіх поневоєних Москвою народів. Як готова «Шотляндської Ліги за Європейську Свободу», Вів тісно співпрацював з Антибольшевицьким Бльоком Народів, жертвовно допомагаючи в його діяльності і пропагуючи його ідеї в західному світі.

Бл. пам. Дж. Ф. Стюарт був, зокрема, щирим другом українського народу і його національно-визвольних змагань. Вів був у близьких політичних і особистих стосунках з провідними діячами і членами ЗЧ ОУН, радів, що може допомагати українській визвольній справі, в остаточну перемогу якої незламно вірив. Мрією останніх років життя Покійного — було побачити Україну вільною і суверенною державою, відвідати її столицю — Київ.

Пам'ять про Джона Ф. Стюарта — людину великого формату, шляхетного оборонця поневоєних, незламного ідеаліста-революціонера, великого приятеля України, — буде вічно живою в українському народі.

ПРЕСОВИЙ ФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

В. Британія

Листа ч. 1021. Жертвували: М. Заставний — 8 ш.; по 5 ш. — М. Антемес, С. Луцак; М. Панас — 4 ш.; по 2 ш. 6 п. — М. Савкулич, Ю. Зінько; С. Буржан — 2 ш.; А. Синчишин — 1 ш.

Листа ч. 1134. Жертвували: П. Дюк — 10 ш.; В. Скочипець — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 1178. Жертвували: по 10 ш. — В. Федішин, М. Бобин.

Листа ч. 1200. Жертвували: по 2 ш. 6 п. — М. Галай, М. Галай, І. Вілуцак.

Листа ч. 1248. Жертвували: І. Яртим — 5 ш.; по 2 ш. 6 п. — В. Гук, В. Спишник, В. Володимир, Н. Вісковський; О. Николишин — 2 ш.

Листа ч. 1325. Жертвували: по 5 ш. — П. Тогайло, Й. Когут.

Листа ч. 1341. Жертвували: О. Ковальчук — 7 ш.; по 2 ш. 6 п. — М. Мандзій, М. Мандзин.

Листа ч. 1359. Жертвували: І. Тимофійчук — 15 ш.; по 2 ш. 6 п. — М. Мартинюк, П. Видра; по 1 ш. — В. Макосій, Д. Парфан, Г. Пастернак.

Листа ч. 1369. Жертвували: по 5 ш. — В. Третяк, В. Швець, Ф. Миник.

Листа ч. 1518. Жертвували: М. Данилко — 6 ш.; Я. Саламаха — 5 ш.; по 2 ш. 6 п. — П. Грона, М. Сливка.

Листа ч. 1695. Жертвували: по 2 ш. 6 п. — П. Ф., В. Мицак, М. Ярема, Г. Войко.

Листа ч. 1738. Жертвували: Р. Мельник — 6 ш.; В. Голинський — 3 ш.; по 2 ш. — М. Саган, І. Саган.

Листа ч. 1792. Жертвували: по 5 ш. — В. Лютак, М. Юрків, С. Покіньський; В. Возний — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — В. Гогільчин, О. Юрків; по 2 ш. — І. Гудзь, Т. Думич, Н. Салюк, Ф. Кирило, Д. Керкуш, І. Дубоневич.

Листа ч. 1838. Жертвували: В. Кулик — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — В. Дропа, І. Максимів; по 2 ш. — В.

Дзьоба, В. Мельниченко; О. Мельниченко — 1 ш. 6 п.

З нагоди вінчання п-ва Л. і Д. Іваницьких у місті Бадфорд, присутні зложили суму 1 ф. 13 шіл.

Канада

Листа ч. 0649. (Гамільтон). Жертвували: М. Шемрей — 2 дол.; по 1 дол. — Е. Клунь, Я. Рудий, М. Прийма, А. Теклівець.

Листа ч. 0657. (Монреал). Жертвували: М. Малишко — 2 дол. 50 ц.; Б. Вагнер — 2 дол.; І. Поворозник — 2 дол.; по 1 дол. — П. Рева, А. Ружанік, С. Іваницький.

Листа ч. 0706. (Ляшлін). Жертвували: по 2 дол. — С. Животко, М. Коношевич, М. Кураш, І. Максимів, М. Коць, Ф. Кукина; по 1 дол. — М. Віжик, Б. Гнойда, Ф. Повідайко, М. Повідайко, Т. Віленький, І. Віжик, В. Білоган, М. Гайдук, М. Гайдук, С. Осадца, Л. Данилюк, А. Скурчак, М. Черешневський, М. Глушій, А. Шевчук, М. Шевченко, Т. Жеребний, Ю. Боряк, М. Осідач, Л. Г., М. Шпантак, І. Хомик, Л. Мориконь, І. Чурепа, А. Лозук, М. Жеребецький, Н. Морген, Л. Кобринський.

С.П.А.

Листа ч. 0754. (Ст. Люіс). Жертвували: Н. Недільницький — 5 дол.; В. Чуйко — 1 дол.

Листа ч. 0762. (Картерет). Жертвували: по 1 дол. — В. Дитиняк, І. Кусий, М. Хамут, І. Рач., Д. Сенюк, Т. Треботій, В. Янів, С. Петрак, І. Глущик, М. Гиднік, С. Ткачик, В. Хомут, І. Турко, М. Ющак, А. Кіндзерський, І. Петришин, І. Федак, В. Матлага, М. Кухта, М. Шпонько, В. Ханенко, І. Влодарчик, О. Глущик, Г. Семенко, О. Петеш.

Листа ч. 0848. (Філадельфія). Жертвували: В. Лесів — 5 дол.; С. Ціцінський — 1 дол.

Листа ч. 0911. (Трентон). Жертвували: І. Галик — 3 дол.; по 2 дол. — В. Войчук, С. Саган; І. Полятишин — 1.50 дол.; по 1 дол. —

Р. Мицик, О. Яримішин, М. Шин-
карчук, Д. Федорак; по 50 цен. —
М. Осівчук, М. Дяків.

Індивідуальні пожертви

А. Жуківський, Українська Тор-
говельна Спілка (Лондон) — 5 ф.
10 шіл.

В. Бобецький (Лондон) — 12 ш.;
А. Гіляк (Брадфорд) — 12 ш.; по
10 ш. — І. Баранич (Брадфорд),
В. Б. (Брадфорд), М. Яблонський
(Брадфорд), А. Скалоцький (Брад-
форд), С. Влашин (Глоссоп), М.
Панас (Брадфорд), П. Кухтар (Бур-
тон), І. Здолини (Брадфорд), А.
Нич (Скунторп); І. Б. (Карлай) —
8 ш.; по 6 ш. — А. Питльований,

М. Дробиняк, П. Б.; Лондонець —
5 ш.; С. Олексевич — 2 ш.

І. Богун (Нью Йорк) — 5 дол.;
І. Майчук (Філяд.) — 3 дол.; О.
Кусень (Філяд.) — 1 дол.; М. Алек-
сандрович (Нова Зеландія) — 1
фунт; С. Р. (Австралія) — 1 ф.;
М. Корнійчук (Бельгія) — 800 бел.
франків.

Всім Збірщикам і Жертводавцям
— щиро дякуємо!

Від Адміністрації

Вп. Збірщиків, які ще мають у
себе збіркові листи, просимо лас-
каво звернути їх якнайскоріше до
Адміністрації »В. Ш.а.

ВИПРАВЛЕННЯ ПОМИЛОК

В перекладі 2. пісні Іліяди Гомерової, в квітневому, травневому, червне-
вому й липневому числах »ВШ», просимо Читачів виправити наступні
друкарські помилки, що знищують сенс або розмір віршу; слід читати:

ч. 4 стор.	442, вірш	64: що оддаць (замість що);
	443	94: зібрались. (зам. зібрались)
	"	124: попере́лічитись (зам. перелічитись);
	444	135: пообсла́бла (зам. послабла);
	445	198: вбачав (зам. Вбачив);
		210: висо́ке (зам. висока);
5	550	290: жалію́тьсь (зам. жаліються);
		292: а́джеж (зам. адже);
	552	378: гні́ву; (зам. гніву.);
		381: спі́в'- нам (зам. спів — нам);
	553	416: розто́рощен (зам. розтрощен);
	554	459: пероно́сях (зам. переносних);
		462: ту́та (зам. тут);
		481: суполу́чених (зам. сполучених);
6	688	629: пересели́всь (зам. пересиливсь);
	689	675: висна́жений (зам. виснажений);
7	802	700: зали́пила́сь (зам. залипалась);
	804	вірші 780-785 (випадково пропущені):

Йшли же вони, наче як той ґрунт весь плоненем тлів би;
а засто́гнала земля, як під Зевсом перунорадієм,
гніваний той коли землю бичує навкруг Тифоея
в Арімах, де Тифоея леговище стверджують бути
[у прелісисти́м краю, у розкі́шнім осели́щі Гиди] —
тако під стопами їхніми вельми земля засто́гнала
впрост прямуючих; і подолали пре́бистро рівнину.
ч. 7 стор. 805, вірш 826: зве́рхник (зам. заверхник).

**КУПУЙТЕ І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ВИДАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ В ЛОНДОНІ**

1. Лев Т. Орлигора: БУДНІ НАШОЇ ЕПОХИ, трилогія, том I., стор. 144	3/-
2. : БУДНІ НАШОЇ ЕПОХИ, том II., ст. 124	3/-
3. Б. Антоненко-Давидович: СМЕРТЬ, повість, стор. 130	2/6
4. Проф. В. Щербаківський: ПАМ'ЯТІ В. Г. КРИЧЕВСЬКОГО, стор. 56	1/9
5. Д-р Ю. Русов: ТОЙ, ХТО »БАГАТО ЗНАВ ТОГО, ЩО МИ ДАВНО ЗАБУЛИ«	-/10
6. Леовід Полтава: ЕНЕІДА МОДЕРНА (Дивні пригоди Григорія Чудотворця), стор. 132	4/-
7. К. Подолянин: З МИНУЛИХ ЛІТ, стор. 108	2/6
8. Проф. В. Щербаківський: ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ А. О. КОШИЦЯ, стор. 53	1/6
9. Анатоль Свидницький: ЛЮБОРАЦЬКІ, повість	7/-
10. С. Геркен-Русова: ГЕРОЇЧНИЙ ТЕАТР	5/-

**ЗАМОВЛЯЙТЕ, КУПУЙТЕ, РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ВИДАННЯ, ЯКІ
МАЄМО В КОЛЬПОРТАЖІ:**

Юрій Клен: ТВОРИ, ч. II: ПОПІЛ ІМПЕРІЇ (епопея), стор. 350 19/-

**УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА ПІДГОТОВЛЯЄ
ДО ВИПУСКУ ДРУКОМ:**

1. С. Мечник: ПІД ТРЬОМА ОКУПАНТАМИ, спогади підпільника-революціонера.
2. О. Звичайна: СТРАХ, повість з підсоветського життя, два томи.

**ПРОСИМО ВСІХ, ХТО ЦЕ НЕ РОЗРАХУВАВСЯ ЗА ВИДАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ ПРИСЛАТИ ЯКНАЙСКО-
РІШЕ СВОЮ НАЛЕЖНІСТЬ.**

Адміністрація УВСпілки

ПІДДЕРЖУЙТЕ

**українську крамницю
К А Л И Н А**

562 Genesee St., BUFFALO 4, N. Y.

**а переконаєтеся самі, що там найкраще закупите всякого
роду галантерійні товари, книжки, часописи, образи,
різьби, нитки ДМС, панамми, українські вишивки, а також
імпортовані солодоці.**

**СВІЙ ДО СВОГО — ЗАПОРУКА НАШОЇ СИЛИ
ТОВАР ВИСИЛАЄМО ТАКОЖ НА ПИСЬМОВІ ЗАМОВЛЕННЯ**